

ТЕМА 1
**ВИДИ БАНКІВ, ПОРЯДОК ЇХ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ТА
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ**

- 1.1. Суть і види банків.
- 1.2. Порядок реєстрації банку в Україні. Створення та державна реєстрація банків.
- 1.3. Ліцензування діяльності банків. Банківська ліцензія.
- 1.4. Управління банком. Органи управління та контролю банку. Управління ризиками.
- 1.5. Сутність і класифікація банківських операцій.
- 1.6. Організаційна структура банку.

1.1. Суть і види банків

Структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків визначає Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 7 грудня 2000 р.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банки класифікують за різними критеріями.

1. За організаційно-правовою формою банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Акціонерні банки формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників шляхом емісії і розміщення акцій банку.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених Законом України «Про банки і банківську діяльність», належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї.

2. За формою власності банки в Україні можуть бути:

- державними;
- із колективною формою власності.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі.

Державний банк створюється за рішенням Кабінету Міністрів України.

Упродовж усього періоду існування банківської системи України на другому рівні функціонують два державні банки: Державний ощадний банк України (ПАТ «Ощадбанк») та Державний експортно-імпортний банк України (ПАТ «Укрексімбанк»).

Виділяють також банки з державною часткою (в яких держава володіє часткою понад 75%).

Державними банками є також «Приватбанк» та «Укргазбанк».

За станом на 1 травня 2017 року в Україні 90 діючих банків.

3. Залежно від величини активів усі вітчизняні банки поділяють на дві групи:

- 1 група (більше 0,5% активів банківської системи);
- 2 група (менше 0,5% активів банківської системи).

4. За часткою іноземного капіталу при формуванні статутного капіталу в Україні розрізняють банки:

- з національним капіталом;
- з іноземним капіталом;
- зі 100-процентним іноземним капіталом..

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше, ніж 10 відсотків.

Загальна кількість банків, що діють у країні, з іноземним капіталом за станом на 1 травня 2017 року році становила 38. Кількість банків зі 100% іноземним капіталом – 17.

5. За обсягом зобов'язань банки України поділяють на:

- системно важливі;
- не системно важливі.

Системно важливий банк – банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

6. За секторами ринку, на яких функціонують банківські установи, всі банки можна поділити на:

- **міжнародні**, які здійснюють свою діяльність як в Україні, так і за її межами;
- **міжрегіональні**, які здійснюють свою діяльність на території всієї України;
- **регіональні**, що обслуговують, як правило, клієнтів одного регіону (міста, району, області).

7. Залежно від наявності і кількості банківських установ розрізняють банки:

- **багатофілійні**;
- **малофілійні**;
- **безфілійні**.

8. Залежно від діапазону операцій, що їх виконують банки, в сучасних банківських системах розрізняють:

- **універсальні** банки;
- **спеціалізовані** банки.

Універсальні банки виконують, широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам.

Спеціалізовані банки у своїй діяльності орієнтуються на:

- обслуговування певної категорії клієнтів – *банки з клієнтською спеціалізацією*;
- обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у рамках певної галузі – *банки з галузевою спеціалізацією*;

- надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів – банки із функціональною спеціалізацією.

Таблиця 1.1

Кількість банків, які мають банківську ліцензію, та з іноземним капіталом в Україні у 2009–2017 роках

№ з/п	Назва показника	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016#	01.01. 2017#	01.05. 2017#
1.	Кількість банків, які мають банківську ліцензію	182	176	176	176*	180*	163*	117*	96	90
1.1	з них: з іноземним капіталом	51	55	53	53	49	51	41	38	38
1.2	у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	18	20	22	22	19	19	17	17	17
2.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	43,3	55,5**	

* з них 1 банк має ліцензію санаційного банку

** на 1 грудня 2016 року

без неплатоспроможних банків

Таблиця 1.2

Дані про кількість банків України у 2009-2017 роках

№ з/п	Назва показника	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	01.08. 2017
1.	Кількість банків, включених до Державного реєстру банків (на кінець періоду)	197	194	198	176	176	182	182	182	182
1.1.	у тому числі зареєстровано протягом періоду	5	3	4	4	8	2	-	-	-
2.	Кількість банків, які мають банківську ліцензію (на кінець періоду)	182	176	176	175	179	162	119	99	92
2.1.	з них банки за участю іноземного капіталу	51	55	53	53	49	51	41	38	39
2.2.	у тому числі зі 100% іноземним капіталом	18	20	22	22	19	19	18	18	18

1.2. Порядок реєстрації банку в Україні. Створення та державна реєстрація банків

Державний реєстр банків – реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків.

Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Учасники банку – засновники банку, акціонери банку, який є публічним акціонерним товариством, і пайовики кооперативного банку.

Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан.

Істотна участь – пряме та/або опосередковане володіння однією особою самостійно чи спільно з іншими особами 10 і більше відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, інститути спільного інвестування, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Уповноважена особа банку – особа, яка на підставі статуту чи угоди має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи подає НБУ разом із заявою про погодження статуту такі документи:

- 1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;
- 2) статут банку;
- 3) копії документів, визначених НБУ, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;
- 4) документи, визначені НБУ, що дають змогу зробити висновок про:
 - ділову репутацію самого засновника, а для засновника - юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб,

через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

- фінансовий стан засновника - юридичної особи, а також про майновий стан засновника - фізичної особи;

- наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

б) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до НБУ;

7) відомості за формою, встановленою НБУ, про асоційованих осіб засновника - фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою НБУ про юридичних осіб, у яких засновник - фізична особа є керівником та/або контролером;

8-¹) відомості за формою, встановленою НБУ, про пов'язаних із банком осіб, що відповідають ознакам, передбаченим частиною першою статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється НБУ.

НБУ приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

НБУ має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, у разі якщо:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для погодження статуту;

2) документи містять недостовірну інформацію;

3) документи не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових НБУ;

4) ділова репутація засновника, а для засновника - юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких

здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, встановленим НБУ;

5) фінансовий стан засновника - юридичної особи та/або майновий стан засновника – фізичної особи не відповідають вимогам, встановленим НБУ;

6) засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

7) структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим НБУ;

8) не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

НБУ не має права відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту з інших підстав.

1.3. Ліцензування діяльності банків. Банківська ліцензія

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати НБУ в порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ, документи для отримання банківської ліцензії.

Банківська ліцензія – документ, який видається НБУ в порядку і на умовах, визначених у Законі України «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає НБУ разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною НБУ, що дають змогу зробити висновок про:

- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів), у тому числі голови правління, їхню професійну придатність та ділову репутацію;
 - професійну придатність головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;
 - ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;
 - наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим НБУ;
- 5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;
- 6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими НБУ;
- 7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється НБУ.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана подати НБУ для отримання банківської ліцензії одночасно всі документи та інформацію, визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність».

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

НБУ вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

- 1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;
- 2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;
- 3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів НБУ;
- 4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;
- 5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її служби внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, встановленим НБУ;
- 6) як мінімум три особи не призначені членами правління (ради директорів), у тому числі голова правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим НБУ.

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі невиконання її засновниками вимог відповідно Закону України «Про банки і банківську діяльність».

1.4. Управління банком. Органи управління та контролю банку

Вищим органом управління банку є загальні збори учасників банку, що вирішують будь-які питання діяльності банку.

Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є правління банку.

Банк зобов'язаний створити орган, що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Цей орган відповідно до установчих документів може мати одну з таких назв: «рада банку» або «наглядова рада банку», або «спостережна рада банку» (далі - рада банку). Рада банку не бере участі в поточному управлінні банком.

До виключної компетенції загальних зборів учасників банку належить прийняття рішень щодо:

- 1) визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 3) зміни розміру статутного капіталу банку;
- 4) обрання та відкликання членів ради банку та ін.;
- 5) затвердження річних результатів діяльності банку, звіту ради банку, правління банку, ревізійної комісії банку (у разі її створення) та заходів за результатами розгляду висновків зовнішнього аудиту;
- 6) покриття збитків та розподілу прибутку;
- 7) затвердження розміру річних дивідендів;
- 8) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління банку;
- 9) затвердження положення про ревізійну комісію (у разі її створення) та внесення змін до нього;
- 10) зміни організаційно-правової форми банку;
- 11) припинення банку, обрання ліквідаційної комісії (ліквідатора) банку, затвердження ліквідаційного балансу.

Рада банку обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників банку, їх представників та незалежних членів у кількості не менше п'яти осіб.

Члени ради банку не можуть входити до складу правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору.

Рада банку (крім кооперативного банку) не менш як на одну четверту має складатися з незалежних членів.

До виключної компетенції ради банку належать такі функції:

- 1) затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку;
- 2) затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку;
- 3) визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;
- 4) контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками;
- 5) визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку;
- 6) визначення кредитної політики банку;
- 7) визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту;
- 8) затвердження внутрішніх положень, що регламентують діяльність структурних підрозділів банку;
- 9) призначення і звільнення голови та членів правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту;
- 10) здійснення контролю за діяльністю правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення;
- 11) визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю;
- 12) контроль за усуненням недоліків, виявлених НБУ та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, за результатами проведення зовнішнього аудиту;
- 13) прийняття рішення щодо створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації, створення відокремлених підрозділів банку, затвердження їх статутів і положень та ін.

Рада банку зобов'язана вживати заходів до запобігання виникненню конфліктів інтересів у банку та сприяти їх врегулюванню.

Рада банку зобов'язана повідомляти Національному банку України про конфлікти інтересів, що виникають у банку.

Рада банку зобов'язана забезпечувати підтримання дієвих стосунків з Національним банком України.

Правління банку очолює голова правління, який керує роботою правління банку та має право представляти банк без доручення.

Заступники голови правління банку входять до складу правління банку за посадою.

Голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку.

Голова правління банку має право брати участь у засіданнях ради банку з правом дорадчого голосу. Голова правління не може очолювати структурні підрозділи банку.

До компетенції правління банку належать такі функції:

- 1) забезпечення підготовки для затвердження радою банку проектів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку;

- 2) реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку;
- 3) реалізація стратегії та політики управління ризиками, затвердженої радою банку;
- 4) формування визначеної радою банку організаційної структури банку;
- 5) розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку;
- 6) інформування ради банку про показники діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку або про загрозу такого погіршення, про рівень ризиків, що виникають у ході діяльності банку та ін.

Управління ризиками

Банк створює комплексну та адекватну систему управління ризиками, що має враховувати специфіку роботи банку, встановлені Національним банком України вимоги щодо управління ризиками. Система управління ризиками має забезпечувати виявлення, ідентифікацію, оцінку, моніторинг та контроль за всіма видами ризиків на всіх організаційних рівнях та оцінку достатності капіталу банку для покриття всіх видів ризиків.

Банк утворює постійно діючий підрозділ з управління ризиками, що має відповідати за впровадження внутрішніх положень та процедур управління ризиками відповідно до визначених радою банку стратегії та політики управління ризиками.

Підрозділ з управління ризиками має бути підзвітний раді банку та відокремлений від підрозділу внутрішнього аудиту, підрозділів, що здійснюють операції, та підрозділів, що реєструють операції.

Банк зобов'язаний з метою управління ризиками утворити постійно діючі комітети, зокрема:

- 1) кредитний комітет;
- 2) комітет з питань управління активами та пасивами.

Банк має право залежно від рівня складності та обсягів операцій утворювати також інші комітети.

Внутрішній аудит банку

Банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю.

Національний банк України встановлює вимоги до професійної підготовки працівників підрозділу внутрішнього аудиту.

Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку.

Організація та порядок роботи підрозділу внутрішнього аудиту встановлюються централізовано материнським банком для своїх дочірніх компаній. У дочірніх компаніях банку функції внутрішнього аудиту може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту материнського банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює такі функції:

- 1) перевіряє наявність та оцінює ефективність роботи систем управління ризиками;
- 2) перевіряє процес оцінки достатності капіталу з урахуванням ризиків банку;
- 3) здійснює моніторинг дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку, затверджених радою банку;
- 4) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- 5) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;
- 6) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'язків працівниками банку та ін.

1.5. Сутність і класифікація банківських операцій

Пасивні операції

Банки виконують:

- 1) операції із залучення тимчасово вільних грошових коштів у депозити (депозитні операції);
- 2) операції з кредитного обслуговування клієнтів (кредитні операції);
- 3) операції, пов'язані із розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтури (розрахункові й касові операції) та.

Банківські операції відображаються в балансі банку. Баланс банку надає можливість отримати загальні показники про стан банку. Він містить відомості про розміщення коштів (актив), а також про джерела їхнього утворення (пасив).

Залежно від того, у якій частині балансу вони обліковуються, їх поділяють на *пасивні* й *активні*.

Усі банківські операції за економічним змістом та призначенням прийнято поділяти на три основні групи:

- 1) пасивні;
- 2) активні;
- 3) комісійно-посередницькі.

Пасивні операції – це дії банку з мобілізації ресурсів для проведення активних операцій.

За видом банківських ресурсів розрізняють пасивні операції з формування власних, залучених (депозитних) та позичених (недепозитних) ресурсів.

Операції з формування власних ресурсів включають:

- операції з формування статутного капіталу банку;
- операції з формування резервного фонду банку;
- операції з формування страхових фондів банку;
- операції з формування інших фондів банку спеціального призначення, які створюються за рахунок прибутку банку і використовуються відповідно до рішення, прийнятого вищою управлінською ланкою банку;
- операції, пов'язані з формуванням і розподілом банківського прибутку.

Операції з формування залучених ресурсів називають *пасивними депозитними операціями банку*. Вони відображають процес залучення і обліку в банківському балансі тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, інших банків, які зберігаються на різноманітних банківських рахунках (для зберігання коштів на визначений строк і на вимогу). Вкладниками можуть бути як юридичні та фізичні особи, що постійно обслуговуються в даному банку (клієнти банку), так і юридичні та фізичні особи, що не належать до постійних клієнтів цього банку, а обслуговуються в іншому.

У банківській практиці України для вкладників передбачена можливість вибору банку для постійного обслуговування і для проведення окремих депозитних операцій на вигідних умовах в інших банках. З цією метою банки відкривають рахунки для обліку та зберігання коштів на вимогу (поточні, у тому числі карткові, інвестиційні, накопичувальні тощо) та на строк (депозитні або вкладні). Наявність залишку грошових коштів на цих рахунках дає можливість банку, що обслуговує власників рахунків, використовувати ці залишки як ресурси для здійснення активних операцій з метою отримання доходу. Пасивні депозитні операції включають можливість користування тимчасово вільними грошовими коштами інших банків, які зберігаються на кореспондентських рахунках (кошти на вимогу) та строкових депозитних рахунках (кошти на строк).

Отже, пасивні депозитні операції можна класифікувати:

за категорією вкладника:

- операції із залучення тимчасово вільних коштів юридичних осіб на поточні та вкладні (депозитні) рахунки;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів фізичних осіб на поточні та вкладні (депозитні) рахунки;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів банків-кореспондентів на кореспондентські та депозитні рахунки;

за строком:

- операції із залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, банків-кореспондентів на банківські рахунки для обліку коштів на вимогу (поточні, кореспондентські) з метою подальшого використання для проведення поточних розрахунків;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, банків-кореспондентів на вкладні (депозитні) рахунки для зберігання протягом обумовленого договором періоду.

Крім мобілізації власних та залучених ресурсів, банки можуть використовувати можливості міжбанківського ринку капіталів, а також залучати кошти інвесторів через емісію та розміщення власних незабезпечених боргових зобов'язань. Мобілізовані у такий спосіб ресурси є позиченими ресурсами банку, або ресурсами недепозитного характеру. Ця частина банківських ресурсів є найоперативнішою через залучення. Позичені ресурси банку мобілізуються через здійснення *пасивних кредитних та пасивних інвестиційних операцій*.

Пасивні кредитні операції банку – це операції, пов’язані з отриманням кредитів на міжбанківському ринку (від інших банків та від НБУ). Вітчизняні банки можуть отримувати кредит від інших банків на визначених договорами умовах строком від одного дня (кредити овернайт) до кількох місяців. Крім власне міжбанківських кредитів банки можуть звертатися за кредитом до кредитора останньої інстанції – Національного банку України, який сьогодні надає короткострокові кредити від одного дня до одного року та середньострокові стабілізаційні кредити – до трьох років. Кредити овернайт (строком до однієї доби) НБУ надає банкам через постійно діючу лінію рефінансування, а інші короткострокові кредити – через продаж на тендерній основі. Стабілізаційні кредити надаються банкам, які функціонують у режимі фінансового оздоровлення.

Пасивні інвестиційні операції банку – це операції, пов’язані з випуском і розміщенням власних незабезпечених боргових зобов’язань. Банки можуть емітувати облігації, які поповнюють банківські ресурси коштами інвесторів на строк обігу цих цінних паперів.

Отже, операції банку із формування власних, залучених та позичених ресурсів відображаються в пасиві балансу і показують джерела надходження цих ресурсів: зовнішні чи внутрішні. Зовнішніми джерелами ресурсів банку є кошти вкладників, кредиторів, інвесторів, а внутрішніми – кошти власників та банківський прибуток. Пасивні операції банку із мобілізації власних ресурсів формують **власний** або **балансовий капітал банку**. Операції з мобілізації залучених та позичених ресурсів формують **зобов’язання банку** перед його вкладниками, кредиторами та інвесторами. Оскільки за вартістю активи балансу збігаються з пасивами, балансовий капітал банку визначається як залишкова вартість активів за вирахуванням зобов’язань:

$$\text{Балансовий капітал} = \text{Активи} - \text{Зобов’язання.}$$

Активні операції – це операції, у процесі яких банки розміщують наявні у них власні, залучені і позичені ресурси у різні види активів з метою отримання прибутку і забезпечення своєї ліквідності. Активні операції обліковуються на активних балансових рахунках банку й мають дебетове сальдо. Отже активні операції передбачають розміщення банками сформованих ресурсів з метою отримання прибутку.

Усі види цінностей (об’єкти), в які вкладаються банківські ресурси, називають **активами банку**.

Усі активи можна поділити на чотири основні групи:

1) **каса і прирівняні до неї кошти** – це вкладення банку у безпосередньо ліквідні активи, що включають: а) залишок касової готівки в самому банку, що забезпечує його платежі в готівковій формі; б) залишки коштів на кореспондентському рахунку в центральному банку та кореспондентських рахунках в інших комерційних банках, що забезпечує його платежі у безготівковій формі.

2) **кредитний портфель**, що включає сукупність усіх наданих комерційним банком позичок клієнтам з метою задоволення виробничих і

невиробничих потреб. Як правило, кредитний портфель є джерелом основної частки доходів банку.

3) *інвестиції* – це вкладення ресурсів банку у різні види цінних паперів з метою отримання доходу у формі дивідендів та забезпечення належного рівня платоспроможності шляхом вкладення коштів у високоліквідні цінні папери.

4) *інші активи*, що являють собою розміщення банківських ресурсів у формі оплати земельної ділянки, приміщень, споруд та обладнання, необхідних для функціонування банку. Дані види вкладень здійснюються, як правило, за рахунок власного банківського капіталу.

Залежно від рівня ліквідності активи банку можна класифікувати ще і у такий спосіб:

1) первинні резерви, тобто каса і прирівняні до неї кошти, що є джерелом коштів для підтримання ліквідності банку;

2) вторинні резерви, тобто високоліквідні цінні папери і позички до запитання, що є джерелом оперативного поповнення первинних резервів;

3) банківські кредити як основне джерело доходів банку;

4) інвестиції як джерело доходів або засіб підтримання ліквідності залежно від строків цінних паперів.

Основну частку в активах комерційних банків займає кредитування.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, що проводяться банком за певну плату у вигляді комісії і супроводжуються не формуванням чи розміщенням ресурсів, а переміщенням уже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням. Основними видами комісійно-посередницьких операцій банку є наступні: розрахунково-касове обслуговування; валютні операції; трастові послуги; консультаційно-інформаційні та інші види операцій.

1.6. Організаційна структура банку

Організаційна структура банку передбачає створення у його складі відповідних управлінь (департаментів, відділів), що забезпечують реалізацію основних завдань діяльності банку на фінансовому ринку. У числі таких підрозділів можуть бути відзначені такі головні управління (департаменти).

1. *Управління кредитних операцій*, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням. Задовольняє потреби клієнтів у позичках, аналізує їх кредитоспроможність, укладає кредитні договори та організовує надання і погашення кредиту, контролює їх своєчасне погашення, веде кредитні справи, організовує облік і аналіз всіх міжбанківських операцій, включаючи операції із Національним банком та іншими банками, розробляє кредитну політику банку, методи її реалізації в залежності від конкретної економічної ситуації, способи кредитування та визначення кредитоспроможності клієнта, аналізує кредитні ризики та визначає способи їх мінімізації.

2. *Управління ресурсів*, головним завданням якого є залучення ресурсів на грошовому ринку, а також аналіз динаміки і прогнозування зміни залучених коштів і власного капіталу банку.

3. *Управління розрахунково-касового обслуговування*, що забезпечує реалізацію функції банку у здійсненні посередництва у розрахунках і платежах, здійснюючи відкриття та ведення різних рахунків клієнтів банку, проводячи безготівкові розрахункові та касові операції фізичних і юридичних осіб з готівкою. До складу цього управління належать:

- відділ касових операцій, який здійснює операції з готівкою;
- операційний відділ, що здійснює розрахунки, відкриває і веде рахунки клієнтів.

4. *Валютне управління*, головним завданням якого є організація і проведення банком валютних операцій, що включають ведення валютних рахунків клієнтів, неторговельні операції з іноземною валютою, міжнародні розрахунки в іноземній валюті, залучення і розміщення валютних коштів, торгівля валютою на внутрішньому валютному ринку, встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками тощо.

5. *Управління маркетингу*, що здійснює аналіз ринкової кон'юнктури, залучення нової клієнтури до банку, розробку і сприяння впровадженню нових банківських операцій та послуг, надання організаційної та консультаційної допомоги клієнтам, забезпечує рекламу банківської продукції.

6. *Управління аналізу і прогнозування діяльності*. Його завдання передбачають: моніторинг ризиків, аналіз і фінансовий контроль за здійсненням операцій, прогнозування доходів і видатків банку, аналіз рентабельності роботи банку і визначення перспектив її підвищення, вирішення питань, пов'язаних із визначенням поточної і перспективної ліквідності банку, визначення кредитного потенціалу банку та розробка основних напрямів удосконалення його діяльності.

7. *Юридичне управління*, що забезпечує організацію правової, претензійно-позовної та консультаційної роботи банку, визначаючи можливості його діяльності у чітких рамках діючого в країні правового поля відповідно до чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ. Завданнями даного підрозділу банку є розробка нормативних документів, контроль за правильністю укладання банківських угод, складання договорів, різного роду актів та інших ділових паперів, позовних заяв, протестів, ведення справ банку в судових та адміністративних установах.

8. *Управління інформаційних технологій*, що здійснює операції, пов'язані із електронними платежами банку, технічним і програмним забезпеченням банківських операцій, організовує функціонування комп'ютерних мереж банку.

9. *Організаційні служби банку*, які забезпечують фінансову і технічну можливість реалізації банком своїх основних функцій:

- відділ кадрів, що планує чисельність і використання персоналу банку, здійснює набір персоналу та його розстановку, управляє фондами заробітної плати, організовує навчання і підвищення кваліфікації кадрів;
- бухгалтерія, що веде облік здійснюваних банком операцій на підставі первинної документації і відображає ці операції по рахунках банківського балансу;
- адміністративно-господарський відділ, що займається будівництвом,

придбанням, підтримкою і продажем банківських будинків, споруд та обладнання.

У банку можуть створюватися і інші підрозділи та служби, окрім перелічених вище, з урахуванням специфіки банківської діяльності на тому чи іншому сегменті фінансового ринку, орієнтації на певний вид операцій або на обслуговування конкретної групи клієнтів. З урахуванням цього будується відповідна структура функціональних підрозділів і служб банку.

Операційну діяльність банку безпосередньо забезпечують фронт-офіс та бек-офіс.

Кожен з офісів має власне призначення та функції.

Фронт-офіс – це підрозділи банку або його уповноважені особи, які ініціюють та організують операції шляхом укладання відповідних договорів та безпосередньо здійснюють контакти з клієнтами банку.

Бек-офіс – підрозділи або окремі відповідальні виконавці, які залежно від їх функцій забезпечують реєстрацію, дотримання процедур, перевіряння, звіряння, облік операцій та контроль за ними, та взаємодіють з підрозділами фронт-офісу, банками, іншими контрагентами, у тому числі з податковими органами та органами статистики.

Можуть виділятися окремі підрозділи, які можуть бути віднесені до міدل-офісу (не обов'язкове).

ТЕМА 2
ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ, ІЗ
ЗАЛУЧЕННЯ І ПОЗИЧЕННЯ КОШТІВ

- 2.1. Банківські ресурси, їхні види та класифікація
- 2.2. Операції банків з формування власного капіталу
 - 2.2.1. Суть та види власного капіталу
 - 2.2.2. Статутний капітал, резервний та інші фонди банку, нерозподілений прибуток
- 2.3. Операції банків із залучення коштів
- 2.4. Процентна політика банків щодо залучення вкладів (деPOSITІВ)
- 2.5. Операції банків із позичення коштів
- 2.6. Нормативи капіталу

2.1. Банківські ресурси, їхні види та класифікація

Ресурси банку – це сукупність грошових коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Комерційні банки виступають посередниками між тими клієнтами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які ці кошти потребують.

Усі операції банку з формування його ресурсів називаються пасивними.

Банківські ресурси можна класифікувати залежно від їхнього економічного змісту і способу формування, а й залежно від місця мобілізації, можливості прогнозування та часу використання (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Загальна класифікація банківських ресурсів

Залежно від місця мобілізації банківських ресурсів їх поділяють на ті, які мобілізуються самим комерційним банком, і ті, які придбані в інших банків. На місці комерційними банками мобілізується велика частина ресурсів, наприклад, внески громадян та депозити підприємств і організацій. Для оперативного задоволення додаткових потреб у коштах комерційні банки залучають ресурси, мобілізовані іншими банками.

Ресурси банку розрізняють також за можливістю прогнозування їхнього розміру. При цьому виділяють ресурси, що піддаються прямому і непрямому прогнозуванню. До ресурсів прямого прогнозування належать фонди банку й нерозподілений прибуток. Непрямому прогнозуванню підлягають кошти в розрахунках, залишки тимчасово вільних коштів на поточних рахунках підприємств і організацій, деякі інші джерела банківських ресурсів.

Залежно від часу використання банківські ресурси поділяють на постійні і тимчасові. Постійні – це кошти, чия динаміка або оборотність комерційним банком може бути прогнозована й використана для здійснення активних операцій. Тимчасові банківські ресурси формують кошти, які утворюються

періодично в результаті здійснення деяких банківських операцій і динаміку яких важко спрогнозувати.

За способом формування (джерел створення) ресурсів банку вони поділяються на три основні частини: власні ресурси банку або власний капітал, залучені ресурси і позичені ресурси (рис. 2.2).

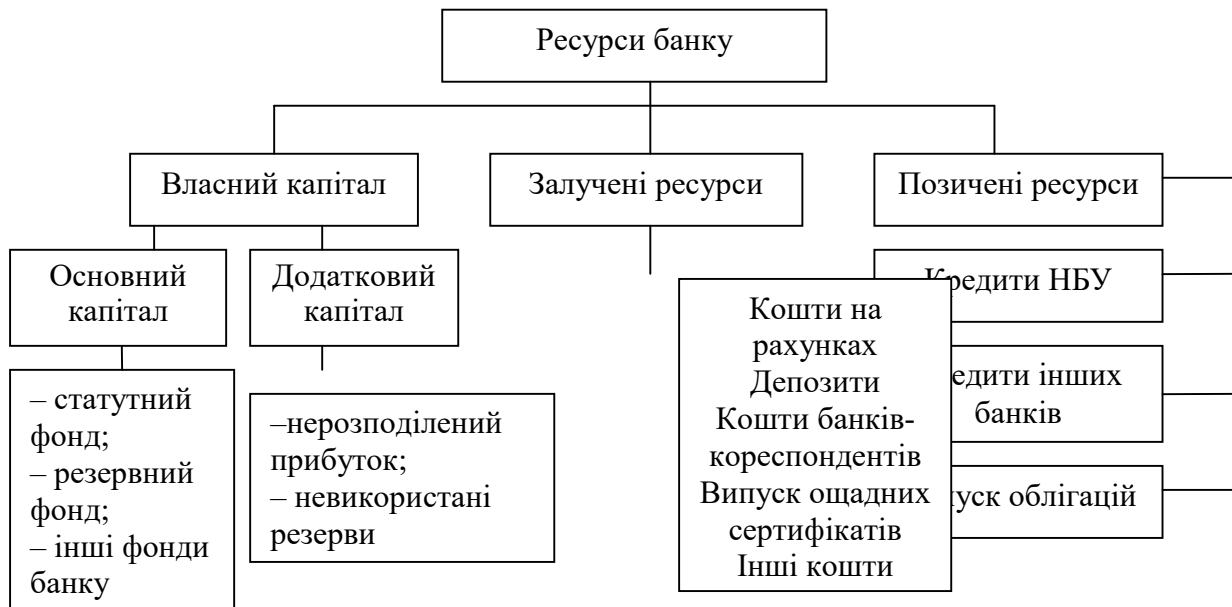

Рис. 2.2. Структура ресурсів банку

Власні ресурси складаються з коштів акціонерів та засновників банку, прибутку і резервів. До складу власних ресурсів входять кошти фондів банку, утворених при його створенні за рахунок коштів фундаторів (акціонерів), а згодом за рахунок відрахувань від прибутку і за необхідності додаткового випуску акцій. До них належить також нерозподілений прибуток банку.

Банк має можливість залучати кошти підприємств, організацій, установ і населення. Залучені ресурси охоплюють залишки коштів на поточних рахунках підприємств, установ та організацій, вкладів населення, коштів у міжбанківських розрахунках й інших грошових ресурсів.

Частина притягнутих ресурсів він мобілізує за власною ініціативою, для чого як позичальник виходить на грошовий ринок. Позичені кошти банку формуються шляхом отримання кредитів від НБУ та інших банків, а також випуску цінних паперів власного боргу банку. Для оперативного задоволення своїх потреб у додаткових ресурсах банк звертається до інших банків, НБУ або здійснює емісію визначених цінних паперів. Суть цієї операції полягає у мобілізації банками коштів, замість видачі кредиторам визначених цінних паперів. Іншу частину залучених ресурсів банк мобілізує за допомогою того, що клієнти самі пропонують йому свої кошти з метою забезпечення їхньої частки в одержанні прибутку.

Всі можливі типи залучення коштів зводяться до трьох типів: залучення коштів на вклади, отримання кредитів та здійснення емісії (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Основні типи формування ресурсів банками

Відповідно до структури ресурсів (див. рис. 2.3) типи їхнього формування визначають відповідну діяльність банку щодо проведення пасивних операцій одним з таких способів:

- емітуючи акції – поповнюється власний капітал у частині статутного фонду;
- залучаючи кошти на вклади – поповнюються залучені ресурси банку;
- випускаючи ощадні сертифікати – збільшуються залучені ресурси;
- отримуючи кредити від інших комерційних банків та НБУ – поповнюються позичені ресурси банку;
- емітуючи облігації – збільшуються позичені ресурси банківської установи.

2.2. Операції банків з формування власного капіталу

2.2.1. Суть та види власного капіталу банку

Власні ресурси відіграють визначальну роль у процесі створення та майбутньої діяльності банку. Формуючи власні ресурси, власники банків завжди керуються головною метою своєї діяльності – одержання прибутку. Виходячи з цього власні ресурси називаються власним капіталом.

Власний капітал банку – це грошові кошти та виражені у грошовій формі частина майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку.

Порівняно з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал банку має незначну питому вагу (до 10%) в сукупному банківському капіталі. Це пояснюється специфікою діяльності банків як фінансових посередників, що здійснюють мобілізацію тимчасово вільних коштів на грошовому ринку з подальшим їх розміщенням серед юридичних та фізичних осіб. Тому власний капітал у банківській діяльності має дещо інше призначення, аніж в інших

сферах підприємництва. Це чітко простежується через функції, які виконує власний капітал банку.

Власний капітал виконує три функції:

1. Захисна функція полягає у тому, що власний капітал слугує насамперед для захисту інтересів вкладників і кредиторів банку, для покриття можливих збитків від банківської діяльності.

2. Забезпечення оперативної діяльності банку важлива особливо на перших етапах його створення та діяльності, коли за рахунок власного капіталу формується інфраструктура банку та розгортається банківська діяльність.

3. Регулювальна функція полягає в тому, що через фіксацію розміру власного капіталу (або окремих його складових) центральний банк (регулювальні та наглядові органи) впливає на діяльність банку в цілому. Зокрема, встановлення нормативу адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності).

В Україні за станом на 1 серпня 2017 року пасиви банків становили 1263470 млн. грн., капітал банків – 167036 млн. грн. Таким чином, на 1 серпня 2017 року капітал у пасавах банків становив 13,2%.

Власний банківський капітал класифікується за різними ознаками.

Залежно від організаційно-правової форми діяльності банку його власний капітал поділяється на акціонерний і пайовий.

За ознакою резидентності розрізняють власний капітал національний, що сформований та належить за правом власності юридичним та фізичним особам-резидентам України, та іноземний, який сформований і належить на правах власності юридичним та фізичним особам-нерезидентам.

Залежно від способу розрахунку виокремлюють балансовий та регулятивний власний капітал. Балансовий власний капітал (БВК) розраховується як різниця між балансовою вартістю активів (А) та зобов'язань банку (З).

$$\text{БВК} = \text{А} - \text{З}$$

Регулятивний власний капітал використовується органами банківського нагляду для обчислення економічних нормативів діяльності банків та деяких інших потреб.

Регулятивний капітал банку – сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Регулятивний капітал банку включає:

- 1) основний капітал;
- 2) додатковий капітал.

Алгоритм розрахунку розміру регулятивного власного капіталу банку має такий вигляд:

$$\text{РВК} = \text{ОК} + \text{ДК},$$

де РВК – регулятивний власний капітал банку;

ОК – основний капітал банку;

ДК – додатковий капітал банку.

Основний капітал банку включає:

- статутний капітал;
- розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал;
- загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Додатковий капітал може включати:

- 1) нерозкриті резерви;
- 2) резерви переоцінки (основні засоби та ін.);
- 3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти;
- 4) **субординований борг** – звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. При цьому сума субординованого боргу, включеного у капітал, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

2.2.2. Статутний капітал, резервний та інші фонди банку, нерозподілений прибуток

Виходячи з порядку і джерела формування власного капіталу розрізняють: статутний капітал; резервний капітал та інші спеціальні фонди і резерви; нерозподілений прибуток; субординований капітал.

Статутний капітал банку та порядок його формування. Реорганізація банку.

Найважливішою складовою власного капіталу банку є його статутний капітал.

Статутний капітал банку – сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом.

В Україні вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу встановлюються на момент реєстрації банку, тобто для новостворюваних банків.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень.

Процес формування статутного капіталу залежить від організаційно-правової форми банку. Якщо банк створюється у формі акціонерного товариства публічного (відкритого типу), то його акції пропонуються широкому колу інвесторів, здійснюється публічне розміщення акцій на умовах їх вільного подальшого обігу.

Кооперативні банки формують свій статутний капітал за рахунок внесків пайовиків, при цьому за кожним із них зберігається право власності на його частку в капіталі.

Учасники банку купують акції первинної емісії за ціною, не нижчою від номінальної вартості. У підсумку банк одержує емісійний дохід, тобто перевищення суми коштів, отриманих від первинного випуску або продажу власних акцій (інших корпоративних прав), над їх номіналом, або перевищення номіналу акцій (інших корпоративних прав) над вартістю їх викупу. Емісійний дохід є складовою власного капіталу банку.

Специфіка банківської діяльності проявляється в необхідності постійного збільшення розмірів статутного капіталу. Це збільшення досягається через випуск нових акцій, підвищення номінальної вартості акцій (паїв) або обмін облігацій на них. Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства допускається після його повної сплати.

Способи реорганізації банку

Банк може збільшити статутний капітал шляхом реорганізації.

Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Злиття – це припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передання їх майна, коштів, прав і обов'язків новому банку – правонаступнику, який створюється в результаті злиття.

Приєднання – це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передання належних йому майна, коштів, прав і обов'язків іншому банку – правонаступнику.

Поділ – це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передання належних йому майна, коштів, прав і обов'язків у відповідних частинах до інших двох чи кількох банків, які створюються внаслідок цього способу реорганізації банку.

Виділення – це передання певної частини належного банку майна, коштів, прав і обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення банку передбачає зміну організаційно-правової форми діяльності товариства.

Резервний та інші фонди банку

Банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків по всіх статтях активів та позабалансових зобов'язаннях.

Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 відсотків від прибутку банку до досягнення ними 25 відсотків розміру регулятивного капіталу банку.

У разі коли діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку, Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру резервів щорічних відрахувань до них.

Банки зобов'язані формувати інші фонди та резерви на покриття збитків від активів відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України.

Згідно з чинним законодавством банки мають право створювати спеціальні фонди, призначені для розширення і розвитку банківської діяльності та її

матеріально-технічної забезпеченості, вирішення питань матеріального стимулювання працівників та соціального розвитку колективу банку. Джерелом формування спеціальних фондів є чистий прибуток банку.

Власний балансовий капітал банку включає такий компонент, як результати переоцінки окремих активів, зокрема основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів у портфелі банку на продаж, інвестицій в асоційовані та дочірні компанії.

Роль прибутку у формуванні власного капіталу

Важливим джерелом формування власного капіталу є прибуток банку за минулі роки та за поточний рік. **Нерозподілений прибуток** – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком, як правило, з метою реінвестування в його діяльність. Зазначений прибуток є джерелом власного капіталу внутрішнього походження. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал та в інші фонди (резерви), створені відповідно до рішень загальних зборів учасників (засновників, учасників) банку або згідно з чинним законодавством. У фінансовому обліку нерозподілений прибуток включає результат минулих років, результат минулого року, що очікує затвердження зборами учасників (акціонерів, засновників) та результат поточного року. Чим більші значення нерозподіленого прибутку, тим краще. Проте, результат поточного року може бути відкоригований у бік зменшення за результатами аудиторських перевірок і до цього моменту не може бути сплачений у вигляді дивідендів. Натомість від’ємне значення результатів минулих років та поточного року означає, що банк у той чи інший період мав збитки.

2.3. Операції банків із залучення коштів

Суть депозиту і депозитних операцій банків. Вклади до запитання

Більша частина ресурсів банку формується за рахунок залучених та позичених коштів (85–90%), а не власних.

Банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб через виконання *депозитних операцій*, за допомогою яких використовують різні види банківських рахунків.

Депозитним може бути будь-який відкритий клієнту у банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти.

За категоріями вкладників депозити поділяються на:

- депозити юридичних осіб;
- депозити фізичних осіб.

За формою використання рахунків вони поділяються на:

- депозити (вклади) до запитання;
- термінові, або строкові, депозити.

Вклади (депозити) до запитання розміщуються у банку на поточному рахунку клієнта. Вони використовуються для здійснення поточних розрахунків власника рахунку з його партнерами. На вимогу клієнта кошти з поточного

рахунку в будь-який час можуть вилучатися через видачу готівки, виконання платіжного доручення, сплату чеків.

Вклади до запитання є нестабільними, що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій. Тому власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім.

До депозитів до запитання можна віднести і кредитові залишки на контокорентних рахунках. На цьому рахунку відбиваються всі операції банку з клієнтами, тобто видача позичок і здійснення платежів за дорученням клієнта, а також надходження виручки від реалізації продукції та інших грошових переказів на користь клієнта і на погашення позичок. Інакше кажучи, контокорентний рахунок – активно-пасивний рахунок, що поєднує ознаки поточного позичкового. Кредитове сальдо за контокорентним рахунком означає, що клієнт має у своєму розпорядженні власні кошти, дебетове – що у клієнта виникла заборгованість перед банком за позичками.

Формою залучення банком вкладів до запитання є також поточний рахунок з овердрафтом. На цьому рахунку відбиваються всі операції банку з клієнтами, тобто видача позичок і здійснення платежів за дорученням клієнта, а також надходження виручки від реалізації продукції та інших грошових переказів на користь клієнта і на погашення позичок. Поточний рахунок з овердрафтом – активно-пасивний рахунок, що поєднує ознаки поточного та позичкового. Кредитове сальдо за поточним рахунком з овердрафтом означає, що клієнт має у своєму розпорядженні власні кошти, дебетове – що у клієнта виникла заборгованість перед банком за позичками. Поточний рахунок з овердрафтом відкривається надійним клієнтам, але котрі кредитуються від випадку до випадку, тобто має нерегулярний характер. Поточний рахунок з овердрафтом може відкриватися юридичним і фізичним особам.

Одним із видів депозитів до запитання є залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками.

Строкові та ощадні вклади

Сутність строкових банківських вкладів

Строкові вклади – це кошти, що розміщені у банку на певний строк і можуть бути знятими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку за встановлений період (не менше одного місяця). Вилучення строкових вкладів відбувається переказуванням грошей на поточний рахунок або готівкою з каси банку. Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки вони стабільні і зручні в банківському плануванні. За ними сплачується високий депозитний процент, рівень якого диференціюється залежно від терміну, виду внеску, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших умов.

Строкові вклади є джерелом одержання прибутків їх власниками.

При достроковому вилученні коштів з термінового депозиту власник, як правило, позбавляється передбачених угодою процентів. У цьому разі проценти знижуються до рівня, передбаченого закладами до запитання.

Залучення банками коштів шляхом емісії власних боргових зобов'язань. Ощадні (депозитні) сертифікати

Запозичувати вільні кошти юридичних і фізичних осіб банки можуть за допомогою депозитних (ощадних) сертифікатів.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом (після) встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Депозитні надаються юридичним особам, а ощадні – фізичним особам.

2.4. Процентна політика банків щодо залучення вкладів (депозитів)

Банки можуть заінтересувати вкладників нарахуванням і сплатою простих і складних процентів.

Прості відсотки є традиційним видом нарахування відсоткового доходу і обчислюються за формулою:

$$V = \frac{P \cdot k \cdot n}{T \cdot 100}$$

де: V – сума відсотків за період у n днів;

P – сума номіналу депозиту;

k – річна відсоткова ставка;

n – кількість днів розрахункового періоду;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

У банківській практиці використовуються три методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків:

1. Метод «факт/факт» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році (365 днів у році) (англійський);

2. Метод «факт/360» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів (французький).

3. Метод «30/360» – при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та у році – 360 (германський або німецький).

Незалежно від методу розрахунку відсотків при визначенні кількості днів враховується перший день і не враховується останній день угоди. Так, якщо термін депозитному договору встановлено з 14 травня до 10 серпня, то при визначенні кількості днів для розрахунку відсотків враховується 14 травня і не враховується 10 серпня. При нарахуванні відсотків за звітний місяць останній день місяця має включатися в розрахунок, крім випадків, коли звітна дата є датою закінчення операції.

Нарощена сума депозиту розраховується таким чином:

$$S = P \cdot (1 + k : 100\%),$$

де: S – нарощена сума депозиту наприкінці розрахункового періоду n , тобто номінал депозиту плюс відсотки;

P – сума номіналу депозиту;

k – річна відсоткова ставка;

n – кількість днів розрахункового періоду;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Дохід за **складними процентами** (нарахування процента за процент або капіталізація відсотків) визначається так. Після закінчення розрахункового періоду на суму вкладу нараховується процент і отримана величина приєднується до суми вкладу; у наступному розрахунковому періоді процентна ставка застосовується до нової, вже збільшеної суми. Складні проценти доцільно використовувати в тому разі, коли виплата доходу здійснюється після закінчення терміну дії вкладу.

Визначити нарощену суму депозиту при застосуванні складних відсотків за період більше одного року можна за формулою:

$$S = P \times (1 + k : 100\%)^n,$$

де S – нарощена сума депозиту наприкінці періоду (двох і більше років), тобто номінал депозиту плюс капіталізовані відсотки;

P – початкова сума боргу;

k – складна відсоткова ставка;

n – число періодів нарахування відсотків (кількість років).

Визначити нарощену суму депозиту при застосуванні складних відсотків за період до одного року можна за двома формулами.

1. Формула визначення нарощеної суми депозиту при застосуванні складних відсотків за місяць:

$$S = P \times (1 + i \times m : T \times 100\%)^n,$$

де: S – нарощена сума депозиту наприкінці терміну, тобто номінал депозиту плюс капіталізовані відсотки;

P – сума номіналу депозиту;

i – річна відсоткова ставка, %;

m – кількість днів за розрахунковий період (у місяці);

n – кількість періодів (разів, місяців) нарахування складного відсотку;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

2. Формула визначення нарощеної суми депозиту при застосуванні складних відсотків за квартал:

$$S = P \times (1 + i \times m : T \times 100\%)^n,$$

де: S – нарощена сума депозиту наприкінці терміну, тобто номінал депозиту плюс капіталізовані відсотки;

P – сума номіналу депозиту;

i – річна відсоткова ставка, %;

m – кількість днів за розрахунковий період (у кварталі);

n – кількість періодів (разів, кварталів) нарахування складного відсотку;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Одним із способів стимулювання вкладів є застосування процентної ставки, що прогресивно зростає залежно від часу фактичного перебування коштів на рахунку.

Для компенсації інфляційних витрат банки можуть пропонувати вкладникові виплату процентів наперед. Якщо депозитна угода буде розірвана достроково, виплачені проценти банк утримає із суми вкладу.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

Велике значення для стимулювання вкладів має гарантування банком цілості переданих йому коштів. Цього можна досягти страхуванням депозитів.

З метою гарантування збереження вкладів фізичних осіб при банкрутстві банків у 1998 р. Указом Президента України № 996/98 від 10 вересня 1998 р. створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

За рахунок вкладів банків створено фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Основним інвестором цього фонду є НБУ, який сформував половину його коштів.

Цей фонд створювався при Національному банку України. Проблема захисту вкладників особливо гостро постала внаслідок банкрутств, шахрайства з боку приватних фінансових структур і, як наслідок, виникнення недовіри громадян до банківської системи. З огляду на це 20 вересня 2001 р. Президент України підписав Закон «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» №2740-III.

З 21 вересня 2012 р. набув чинності Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» № 4452-VI.

В Україні регулярно підвищується розмір обов'язкового відшкодування з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і зараз становить 200 тис. грн.

2.5. Недепозитні ресурси банківських установ. Операції банків із позичення коштів

Не депозитні (позичені) кошти банку – це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку. Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності й тому активно використовуються банківськими установами України. Кошти, отримані банківською установою за допомогою облігацій, не можуть вважатися власним капіталом, тому що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Облігації свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позички. Якщо банк і надалі хоче утримувати у своєму обігу кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдасться до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань.

Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені з їх допомогою кошти переходять у власний

капітал банку. конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам. Необхідно відрізнити кошти, що мобілізовані банком за допомогою облігацій, від внесків і депозитів. Якщо перші називається в банківській практиці позиковими або позиченими, то другі – залученими.

При випуску облігацій банк відіграє активну роль, ініціативу випуску належить йому, тоді як при залученні внесків роль банку пасивна. Погашаються облігаційні позики банками після закінчення терміну обігу облігацій за їх номінальною вартістю.

Одним із джерел поповнення ресурсів банку є міжбанківський кредит. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установалення ділових партнерських стосунків.

У принципі банкам вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки банки відрізняються, як правило, більш високою надійністю.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох-шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча, ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

Банки-позичальники залучають міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також у зв'язку з необхідністю регулювання банківської ліквідності. В Україні, у зв'язку з упровадженням системи електронних платежів, міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником. Кредитування здійснюється на договірних умовах на чітко визначений термін. Досить активно використовуються міжбанківські кредити терміном на один день, мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку. У договорі на міжбанківське кредитування крім терміну обумовлюється сума кредиту, рівень процентної ставки, порядок погашення. Зазвичай при порушенні терміну погашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на беззаперечне списання боргу. Якщо банк, що позичив кредитні ресурси, не може їх повернути в установлений термін, то він купує гроші в іншому банку.

При укладанні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен повідомити банку-кредитору значення своїх економічних нормативів (платоспроможності, ліквідності).

Купувати і продавати кредитні ресурси можуть не тільки банки, а й їх відділення та філії. Проте це право реалізується тільки в системі одного банку, що має філійну мережу.

НБУ для регулювання ліквідності банківських установ, виконання функції кредитора останньої інстанції, з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі інструменти:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредити рефінансування);
- операції репо (операції прямого репо, операції зворотного репо);
- операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати овернайт та до 90 днів);
- операції з державними облігаціями України.

Рефінансування банків – операції з надання банкам кредитів у встановленому НБУ порядку.

НБУ здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування (лінія рефінансування) шляхом надання кредиту овернайт на визначених умовах.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку НБУ за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

НБУ здійснює рефінансування банків шляхом проведення кількісного або процентного тендера. Повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера надсилається щотижня засобами електронної пошти.

Кількісний тендер – тендер, на якому НБУ наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в НБУ кошти.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до НБУ зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти.

Розподіл кредитів під час проведення **кількісного тендера** здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

За умови проведення НБУ **процентного тендера** банки самостійно пропонують процентну ставку, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу, ніж облікова ставка НБУ.

На **процентному тендері** заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не достатній для задоволення всіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти пропорційно розподіляються між цими банками.

Один банк не може одержати більше ніж 50 процентів обсягу коштів, запропонованих на тендері з підтримання ліквідності банків.

НБУ може проводити з банками операції прямого репо з державними облігаціями України або банківськими металами та зворотного репо з державними облігаціями України згідно із Положенням про регулювання НБУ

ліквідності банків України й укладеними договорами на визначену суму та строк.

Операція прямого репо – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та банком про НБУ державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Операція зворотного репо – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та банком про продаж НБУ зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату.

Стабілізаційний кредит надається НБУ платоспроможному банку для підтримки ліквідності на строк до двох років.

НБУ має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до одного року.

Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати п'яти років.

2.6. Нормативи капіталу

НБУ встановлює порядок визначення регулятивного капіталу банку та такі економічні нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1),
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2),
- достатності основного капіталу (Н3).

Регулятивний капітал банку

Порядок розрахунку регулятивного капіталу банку

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Регулятивний капітал банку – сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу.

Основний капітал (капітал 1-го рівня) складається з таких елементів:

- а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- б) додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- в) прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- г) **розкриті резерви** – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку:

- емісійні різниці. **Емісійні різниці (емісійний дохід)** – сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав), над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) (під час їх первинного розміщення);

- резервні фонди, що створюються згідно із законами України;
- загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності;
- інші фонди банку.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

а) резерви під заборгованість за кредитними операціями (крім резервів за наданими банком фінансовими зобов'язаннями) та за операціями з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, яку віднесено до I (найвищої) категорії якості;

б) результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;

в) результат поточного та звітного року (прибуток);

г) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);

г) нерозподілений прибуток минулих років.

Субординований борг – це звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

120 мільйонів гривень – до 17 червня 2016 року;

300 мільйонів гривень – з 11 січня 2017 року;

400 мільйонів гривень – з 11 січня 2018 року;

450 мільйонів гривень – з 11 січня 2019 року;

500 мільйонів гривень – з 11 липня 2024 року.

Якщо на умовах субординованого боргу кошти залучені строком на п'ять років, то сума субординованого боргу враховується до капіталу банку зі щорічним зменшенням розміру цих коштів на 20 відсотків на кінець кожного року за таким графіком:

Строк до закінчення дії угоди (договору)	Сума, що враховується до капіталу
Від 5 до 4 років	100%
Від 4 до 3 років	80%
Від 3 до 2 років	60%
Від 2 до 1 року	40%

Менше 1 року	20%

Нормативи капіталу

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2)

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику:

$$H2 = \frac{P_k}{A_n}$$

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження:

- а) I група активів зі ступенем ризику 0 відсотків;
- б) II група активів із ступенем ризику 10 відсотків;
- в) III група активів зі ступенем ризику 20 відсотків;
- г) V група активів зі ступенем ризику 50 відсотків;
- д) VI група активів із ступенем ризику 100 відсотків.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше ніж 10 відсотків.

Норматив достатності основного капіталу (Н3)

Норматив достатності основного капіталу (Н3) визначається як співвідношення основного капіталу (ОК) до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику (A_p):

$$H3 = \frac{O_k}{A_p}$$

Нормативне значення нормативу Н3 має бути не менше ніж 7 відсотків.

Норматив Н3 набирає чинності з 01 січня 2019 року.

ТЕМА 3

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ

- 3.1. Класифікація банківських кредитів
- 3.2. Принципи й умови кредитування
- 3.3. Оцінка кредитоспроможності позичальника
- 3.4. Форми забезпечення повернення банківських позичок
- 3.5. Кредитний ризик: визначення і мінімізація втрат
- 3.6. Ціна банківського кредиту
- 3.7. Процес банківського кредитування
- 3.8. Методи управління проблемними кредитами
- 3.9. Нормативи кредитного ризику

3.1. Класифікація банківських кредитів

Банківські кредити можна класифікувати по-різному. Найбільш прагматичною можна вважати класифікацію, в основу якої покладено такі ознаки банківських кредитів:

- 1) термін використання;
- 2) забезпечення;
- 3) ступінь ризику;
- 4) метод надання;
- 5) спосіб повернення;
- 6) строк повернення;
- 7) характер визначення процента;
- 8) спосіб сплати процента;
- 9) кількість кредиторів;
- 10) призначення.

Існують також банківські послуги кредитного характеру.

За терміном використання розрізняють кредити:

- короткострокові;
- середньострокові;
- довгострокові.

Короткострокові кредити надаються на строк до одного року.

Середньострокові кредити надаються на період від одного до трьох років, а **довгострокові** – понад три роки.

Згідно з критерієм забезпечення розрізняють кредити забезпечені, або ломбардні, і незабезпечені, або бланкові.

Формами забезпечення банківських кредитів в основному є рухоме і нерухоме майно позичальника.

Більшість банківських кредитів надається під певне **забезпечення**. **Забезпеченість** – один із принципів банківського кредитування. Формами забезпечення банківських кредитів в основному є рухоме і нерухоме майно позичальника.

Незабезпечені (бланкові) кредити становлять невелику частку у позичковому портфелі банків. Вони можуть надаватися при високому ступені довіри банку до позичальника. Їх розмір, як правило, обмежується власним капіталом банку. Найчастіше бланковий кредит надається інсайдерам банку, причому його розмір обмежується певною часткою банківських акцій, що належать інсайдеру.

Відповідно до Положення про порядок регулювання діяльності банків в Україні банк має право надавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів та лімітів відкритої валютної позиції.

За ступенем ризику розрізняють дві групи банківських кредитів – стандартні і з підвищеним ризиком.

До **стандартних кредитів** належать кредити, надані позичальникам, що мають належну фінансову стійкість і забезпечують своєчасне і повне повернення раніше отриманих позик і сплату процентів за ними.

Кредити з підвищеним ризиком – це кредити, які не мають забезпечення, а також числяться за клієнтами з нестійким фінансовим станом, які порушують строки повернення раніше отриманих позичок і сплати процентів за ними.

Відповідно до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затверджене Постановою Правління Національного банку України 25.01.2012 N 23 Банк з метою розрахунку резервів класифікує кредити за такими категоріями якості:

I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;

II – помірний ризик;

III – значний ризик;

IV – високий ризик;

V (найнижча) – реалізований ризик.

За методом надання розрізняють банківські позички, які клієнти одержують: одноразово; перманентно; гарантовано.

Одноразові позички – це позички, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позичкою на підставі заяви та інших документів клієнта.

Перманентні позички надаються банками у міру виникнення у клієнтів потреби в межах розміру відкритої **кредитної лінії**. Позички надаються, як правило, через безпосередню оплату з позичкового рахунку розрахункових документів клієнта (доручень, чеків та ін.) без погодження з банком розміру окремих позичок і документального їх оформлення.

Сутність **гарантованої позичкової операції** полягає у зобов'язанні банку надати клієнтові кредит при виникненні у нього потреби у визначеному розмірі протягом обумовленого терміну (як правило, кварталу).

Щодо способу повернення розрізняють позички, що повертаються:

- поступово (в розстрочку);
- водночас, тобто одноразовим платежем після закінчення строку;
- відповідно до особливих умов, передбачених у кредитних угодах;
- на вимогу кредитора;
- з регресією платежів.

Банк може застосовувати два способи повернення кредиту:

1. **Ануїтетний спосіб погашення кредиту**. Цей спосіб передбачає повернення взятих коштів з нарахованими на них відсотками рівними частками протягом усього терміну позики. Він розраховується за спеціальною формулою, наведеною нижче разом з прикладом графіка щомісячних внесків.

2. **Класичний спосіб погашення кредиту (відсотки на залишок)**. Цей спосіб, навпаки, характерний різними за величиною сумами, які визначаються більш просто – відсотки за місяць нараховуються на позику, що залишилася на перше число. Від першого варіанту даний диференційований метод

відрізняється тим, що кожен платіж містить незмінну з часом частину взятої позики. Варіюється тільки сума відсотків, саме вона створює нерівномірність внесків.

За строком повернення банківські позички поділяються на:

- строкові;
- до запитання;
- прострочені;
- відстрочені (пролонговані).

Строкові позички надаються банком на строк, зафіксований у кредитній угоді. До строкових належить переважна більшість банківських кредитів.

Позички до запитання, або безстрокові, надаються банками на невизначений строк. Клієнт зобов'язаний повернути таку позичку на першу вимогу банку. Якщо ж банк не вимагає повернення, то позичка сплачується на розсуд клієнта.

Простроченими вважають позички, за якими закінчилися строки повернення, встановлені в кредитних угодах між банком і позичальником, а кошти банку не повернені. Такі позички враховують на окремому рахунку, і за ними клієнт мусить сплачувати підвищену процентну плату.

Відстрочені, або пролонговані, – це такі позички, за якими банком перенесені строки повернення на пізніший час. Для цього необхідне обгрунтоване клопотання позичальника. Пролонгація позички оформляється додатковою кредитною угодою і супроводжується встановленням вищої процентної ставки.

За характером визначення процента банківські позички бувають:

- з фіксованою процентною ставкою;
- з плаваючою процентною ставкою.

Фіксована процентна ставка застосовується за згодою сторін (банку і позичальника) і притаманна стабільній економіці та короткостроковим кредитам.

Плаваюча процентна ставка є засобом зменшення ризику банківських втрат в умовах нестабільної економіки, значних темпів інфляції і при довгостроковому кредитуванні. У цих ситуаціях відповідно до кредитної угоди процентна ставка періодично переглядається і прив'язується, як правило, до облікової ставки центрального банку з урахуванням ситуації на кредитному ринку.

За способом сплати процента розрізняються банківські позички:

- з виплатою процентів у міру використання позичкових коштів (звичайний кредит);
- з виплатою процента одночасно з одержанням позичкових коштів (дисконтний кредит).

За переважною більшістю банківських кредитів процент сплачується через певний час після видачі (як правило, через місяць). Це – звичайні позички. На відміну від них надання дисконтного кредиту передбачає утримання процента (дисконту) одночасно з видачею позички. Прикладом такого кредиту є

обліковий кредит, який надається через купівлю банком переказних векселів у клієнтів-векселедержателів.

За кількістю кредиторів банківські позички поділяються на такі, які:

- надаються одним банком;
- є синдикованими (або консорціальними);
- є паралельними.

Найпоширенішими є позички, які надаються **одним банком**.

Синдиковані позички надаються банківським консорціумом, у якому один із банків виконує роль менеджера, збирає з банків-учасників необхідну для клієнта суму ресурсів, складає з позичальником кредитну угоду і надає позичку. Банк-менеджер розподіляє також процентний дохід від кредитної операції між банками – учасниками консорціуму. За операції, що пов'язані з таким кредитуванням, банк-менеджер отримує відповідну грошову винагороду.

Паралельні позички передбачають участь у їх наданні кількох банків, але кожний банк окремо оформляє кредит клієнту на однакових погоджених умовах.

Розрізняють також кредити за критеріями суб'єктного й об'єктного призначення.

До *кредитів суб'єктного призначення* належать позички:

- торговельно-промисловим підприємцям;
- сільськогосподарським підприємцям;
- міжбанківські;
- небанківським фінансово-кредитним установам;
- органам влади.

Серед позичок об'єктного призначення розрізняють кредити:

- іпотечний;
- споживчий;
- контокорентний;
- під цінні папери;
- пов'язані з вексельним обігом.

До банківських послуг, що мають кредитний характер, належать:

- акцептний кредит;
- авальний кредит;
- обліковий кредит;
- факторинг;
- форфейтинг.

3.2. Принципи й умови кредитування

Банківське кредитування здійснюється за такими принципами: строковість повернення, цільовий характер, забезпеченість та платність кредиту.

Принцип строковості повернення означає, що позичка має бути повернена позичальником банку в заздалегідь обумовлений строк.

Цільовий характер кредитування припускає вкладання позичкових коштів у конкретні господарські процеси, проекти, заходи.

Принцип забезпеченості позичок означає, що проти заборгованості за позичками, яка відображається в пасиві балансу клієнта-боржника, має бути певне майно (товари або цінні папери), яке враховується в активі його балансу або зобов'язання третьої особи погасити борг банку (гарантії, поручительства тощо).

У процесі кредитування клієнтів банк вимагає не тільки повернення одержаної позички, а й сплати **процента** за користування нею.

Здійснення кредитних операцій банків має відповідати певним вимогам і умовам.

Кредити видаються тільки в межах наявних ресурсів, що є в розпорядженні банку.

З метою зменшення банківських ризиків НБУ установлює нормативи кредитного ризику (Н7, Н8 і Н9), недотримання яких може призвести до фінансових труднощів у діяльності банку.

Кредитування позичальників має здійснюватися з дотриманням банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Рішення про надання кредиту приймаються колегіально (кредитним комітетом (комісією) банку, відділення, філії) й оформляється протоколом.

Кредитування здійснюється в межах параметрів, визначених політикою банку.

Кредити надаються тільки на комерційних засадах з дотриманням таких умов:

- оцінки банком кредитоспроможності позичальника, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності;
- кредитуються тільки ті види діяльності позичальника, які передбачені його статутом;
- позичальник повинен мати власне майно і брати участь у фінансуванні об'єкта, що кредитується, певною сумою власного капіталу.

Банки не можуть надавати кредити:

- на покриття збитків господарської діяльності позичальника;
- на формування та збільшення статутного фонду клієнта;
- на внесення клієнтом платежів у бюджет і позабюджетні фонди (за винятком кредитування за поточним рахунком з овердрафтом);
- підприємствам, проти яких порушено справу про банкрутство;
- підприємствам, у контрактах яких не передбачено страхування можливих втрат від непоставок товарно-матеріальних цінностей;
- підприємствам, які мають прострочену заборгованість за раніше отриманими позичками і несплаченими процентами.

Банкам забороняється для придбання власних цінних паперів прямо чи опосередковано надавати кредити будь-якій особі.

Банк має право надавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів та лімітів відкритої валютної позиції.

Кредити надаються на підставі укладеної між банком і позичальником кредитної угоди (договору). До укладання кредитного договору банк повинен ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, здійснити експертизу проекту чи господарської операції, що пропонується для кредитування, визначити ступінь ризику для банку та структуру майбутньої позички (сума, строк, процентна ставка тощо).

При виникненні у позичальника тимчасових фінансових труднощів з об'єктивних причин та неможливості у зв'язку з цим погашення кредиту у строк, установлений кредитним договором, банк може в окремих випадках надати позичальникові відстрочку (продлонгацію) погашення боргу зі зміною кінцевого строку погашення кредиту. Продлонгація кредиту оформляється додатковою угодою до кредитного договору.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням позичкових рахунків.

Позичковий рахунок – це рахунок банку, який відкривається для ведення обліку виданих та погашених позик. Рахунок є активним, за його дебетом відображається сума позикової заборгованості, за кредитом – погашення позикової заборгованості. Позику вважають виданою, коли кошти зараховані на поточний рахунок позичальника, на кореспондентський рахунок (для банківської установи) і на рахунок каси (для фізичних осіб).

Існують наступні види кредитних рахунків:

- **простий позичковий рахунок**, на якому ведеться облік разової позики. У клієнта може бути декілька таких кредитних рахунків;
- **поточний рахунок з овердрафтом**, який банк відкриває позичальникові за наявності договору про надання кредиту в рамках певного ліміту при виникненні у клієнта на поточному рахунку дебетового сальдо
- **спеціальний позичковий рахунок** застосовується банком в окремих випадках, наприклад при кредитуванні позичальника під заставу векселів;
- **контокоррентний рахунок** – це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції банку з клієнтом. На ньому відбиваються, з одного боку (за дебетом), заборгованість банку і всі платежі з рахунку за дорученням клієнта, а з іншого (за кредитом) – надходження коштів у банк від платників, у вигляді вкладів, повернення позичок тощо.

Спеціальні позичкові рахунки відкривають позичальники, які мають постійну потребу в банківських кредитних коштах, коли за рахунок кредиту здійснюється основна частина платіжного обороту госпорганів. За цим рахунком йде регулярний надання кредитних коштів та їх погашення.

Прості **позичкові рахунки** банки використовують переважно для надання разових позик. Погашення заборгованості за такими рахунками виробляється у встановлені терміни. У підприємства, як зазначалося вище, може бути відкрито кілька простих позикових рахунків.

Кредитування першокласних платоспроможних позичальників може здійснюватися банком шляхом відкриття єдиного активно-пасивного

(розрахунково-позичкового рахунку, який називають контокорентом. Даний рахунок - це вища форма довіри банку до клієнта. За дебетом цього рахунку відображаються всі платежі клієнта, а по кредиту відображається виручка та інші надходження фінансових коштів на користь підприємства. Кредитове сальдо рахунку вказує на наявність у підприємства в обігу на даний час власних фінансових коштів, а дебетове сальдо говорить про залучення в обіг банківських кредитних коштів, за які стягується відсоток.

У ринковій економіці домінуючою формою позичкового рахунку є прості позичкові рахунки, які мають різні режими користування. Проте окремі кредитні організації віддають перевагу то спеціальним, то контокорентним позичковим рахунками. Це залежить від сформованих відносин між банком і клієнтом і від економічної ситуації.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальниками умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням і сплатою процентів за ним. При виникненні певних порушень умов кредитного договору з боку позичальника банк має право застосовувати економічні і правові санкції.

У разі погіршення економічного стану позичальника, використання ним кредиту не за цільовим призначенням, ухилення від контролю банку, надання недостовірної звітності й запущеності бухгалтерського обліку, несвоєчасного повернення кредиту, а також у випадку, коли наданий кредит виявляється незабезпеченим, банк має право висунути вимогу про дострокове стягнення кредиту і процентів за ним, у тому числі спрямуванням стягнення на забезпечення в установленому законодавством порядку.

Якщо виявлені факти використання кредиту не за цільовим призначенням, банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором.

У випадку несвоєчасного погашення боргу за кредитами та процентами і ненадання банком пролонгації погашення кредиту він має право на застосування штрафних санкцій у розмірах, передбачених кредитним договором.

У разі відмови позичальника від оплати боргів за позичками банк стягує борги в претензійно-позовному порядку.

Якщо позичальник систематично не виконує зобов'язань щодо сплати боргу відповідно до кредитної угоди, банк може звернутися у передбаченому законом порядку із заявою про порушення справи про банкрутство.

3.3. Оцінка фінансового стану (кредитоспроможності) позичальника

Банк здійснює оцінку фінансового стану боржника відповідно до вимог Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, що затверджено Постановою Правління НБУ 30.06.2016 № 351.

Банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - юридичної особи, крім банку та бюджетної установи (боржник - юридична особа), здійснює оцінку фінансового стану.

Ймовірність дефолту (PD) – компонент (коефіцієнт) розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає ймовірність припинення виконання боржником/контрагентом своїх зобов'язань.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - юридичної особи (крім банку, бюджетної установи та юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект)

Банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - юридичної особи, крім банку та бюджетної установи (боржник - юридична особа), здійснює оцінку фінансового стану.

Банк здійснює оцінку фінансового стану боржника - юридичної особи шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника (інтегральний показник).

Банк розраховує інтегральний показник із застосуванням логістичної моделі (логістична модель) за такою формулою:

$$Z = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_i$$

де Z – інтегральний показник;

x_i – показники, що визначаються на підставі фінансових коефіцієнтів, розрахованих за даними фінансової звітності боржника - юридичної особи, з урахуванням установлених НБУ діапазонів для кожного фінансового показника;

β_i – коефіцієнти логістичної моделі, що визначаються з урахуванням вагомості показників;

β_0 – вільний член логістичної моделі, значення якого актуалізується Національним банком.

Величини x_i , β_0 , β_i щороку актуалізуються НБУ на підставі даних фінансової звітності боржників – юридичних осіб. Банк для актуалізації логістичної моделі подає до НБУ дані про класифікацію боржників - юридичних осіб, а також дані їх фінансової звітності, за формою та в строки, установлені НБУ.

Банк розраховує інтегральний показник, виходячи з належності підприємства відповідно до законодавства України до великого, середнього або малого та виду його економічної діяльності.

Банк визначає клас боржника - юридичної особи (від 1 до 10 класу) залежно від значення інтегрального показника Z

Банк коригує визначений на підставі розрахунку інтегрального показника фінансового стану клас боржника - юридичної особи, застосовуючи коригуючі фактори, зокрема щодо своєчасності сплати боргу боржником - юридичною особою з дотриманням таких вимог:

- у разі наявності факту прострочення боргу від 31 до 60 днів – банк визначає клас не вище 5;

- від 61 до 90 днів – не вище 8;
- 91 та більше днів – не вище 10;

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект

Кредит під інвестиційний проект – довгостроковий кредит, цільовим призначенням якого, зокрема є: фінансування спорудження електростанцій, підприємств хімічної, гірничої промисловості, транспортної, телекомунікаційної, природоохоронної інфраструктури, офісних будівель, торгових центрів, багатоквартирних житлових будинків, виробничих та складських приміщень, готелів, та який відповідає одночасно таким умовам:

- наданий компанії спеціального призначення (SPE) (юридична особа - боржник за кредитом під інвестиційний проект);
- спільне фінансування інвестиційного проекту його ініціатором і банком або банками - учасниками консорціуму;
- джерелом погашення кредиту є грошові потоки/очікувані грошові потоки боржника, що генеруються або генеруватимуться внаслідок реалізації інвестиційного проекту та ін.

Банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект визначає клас такого боржника на підставі критеріїв щодо:

- 1) фінансової стійкості юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект;
- 2) умов, що впливають/можуть вплинути на реалізацію інвестиційного проекту;
- 3) характеристик інвестиційного проекту;
- 4) характеристик ініціатора інвестиційного проекту;
- 5) умов, що забезпечують реалізацію інвестиційного проекту.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - фізичної особи

Банк із метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - фізичної особи (боржник - фізична особа) здійснює оцінку його фінансового стану на підставі таких кількісних та якісних показників.

Кількісні показники:

- 1) сукупні чисті надходження (щомісячні сукупні надходження, зменшені на щомісячні сукупні витрати та зобов'язання, крім зобов'язань перед банком, що здійснює оцінку фінансового стану боржника - фізичної особи з метою оцінки кредитного ризику);
- 2) накопичення на рахунках у банку (інформація надається боржником - фізичною особою за бажанням);
- 3) коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом (зокрема співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань боржника - фізичної особи; співвідношення обсягу боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування; співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів тощо). Оптимальні

значення цих коефіцієнтів банк установлює самостійно з урахуванням видів кредитів і залежно від форми їх надання, цільового призначення, строку користування, наявності забезпечення, способу сплати тощо.

Банк для розрахунку кількісних показників урахує доходи, факт отримання яких протягом дії договору підтверджується достовірними документами, виданими третьою особою [довідка з місця роботи, довідка/декларація про доходи, виписка (довідка) банку з рахунку про рух коштів] або банком-кредитором, який є роботодавцем боржника - фізичної особи або здійснює обслуговування його рахунку.

Якісні показники:

1) загальний матеріальний стан клієнта (тобто наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу);

2) соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);

3) вік клієнта;

4) кредитна історія боржника, інформація щодо боржника, отримана з державних реєстрів тощо.

Питома вага кількісних показників у загальній оцінці фінансового стану боржника - фізичної особи має становити не менше ніж 70 відсотків.

Оптимальні значення кількісних показників, характеристики якісних показників, порядок їх урахування під час оцінки фінансового стану боржника - фізичної особи, а також спосіб (принцип) їх вбудовування до власної системи класифікації кредитних операцій визначаються банком у внутрішньобанківському положенні.

Банк визначає клас боржника - фізичної особи на підставі результатів оцінки його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, у тому числі з урахуванням фактора своєчасності сплати боргу.

1) клас 1 – фінансовий стан високий;

2) клас 2 – фінансовий стан добрий;

3) клас 3 – фінансовий стан задовільний;

4) клас 4 – фінансовий стан незадовільний;

5) клас 5 – фінансовий стан критичний.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту банку-боржника

Банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту банку-боржника здійснює оцінку його фінансового стану на підставі даних фінансової і статистичної звітності банку-боржника та з урахуванням інформації щодо:

1) аналізу якості активів і пасивів;

2) стану ліквідності;

3) аналізу прибутків і збитків;

4) виконання банком-боржником зобов'язань у минулому;

5) наданих та отриманих міжбанківських кредитів;

6) щорічного аудиторського звіту;

7) іншої інформації, що може свідчити про наявність ризиків несвоєчасного виконання зобов'язань.

Банк визначає клас банку-боржника на підставі результатів оцінки його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, у тому числі з урахуванням фактора своєчасності сплати боргу:

- 1) клас 1 – фінансовий стан упродовж останніх шести місяців поспіль високий;
- 2) клас 2 – фінансовий стан упродовж останніх шести місяців поспіль добрий;
- 3) клас 3 – фінансовий стан упродовж останніх шести місяців поспіль задовільний;
- 4) клас 4 – фінансовий стан упродовж останніх шести місяців поспіль незадовільний;
- 5) клас 5 – фінансовий стан упродовж останніх шести місяців поспіль критичний.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - бюджетної установи

Банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - бюджетної установи здійснює оцінку його фінансового стану на підставі даних фінансової і бюджетної звітності боржника - бюджетної установи та з урахуванням інформації щодо:

- 1) стану виконання бюджету боржника - бюджетної установи (бюджет) з урахуванням вимог бюджетного законодавства;
- 2) обсягу, структури та динаміки загального боргового навантаження бюджету;
- 3) передбачених у бюджеті витрат на обслуговування та/або погашення наявних зобов'язань;
- 4) іншої інформації, що може свідчити про наявність ризиків несвоєчасного виконання зобов'язань.

Банк визначає клас боржника - бюджетної установи на підставі оцінки його фінансового стану та іншої інформації, а також з урахуванням фактору своєчасності сплати боргу:

- 1) клас 1 – фінансовий стан високий;
- 2) клас 2 – фінансовий стан добрий;
- 3) клас 3 – фінансовий стан задовільний;
- 4) клас 4 – фінансовий стан незадовільний;
- 5) клас 5 – фінансовий стан критичний.

3.4. Форми забезпечення повернення банківських позичок

В Україні згідно з чинним законодавством банки можуть використовувати такі форми забезпечення позичок:

- застава;
- гарантія;
- перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи;
- іпотека;

- страхова угода (поліс).

Застава – це спосіб забезпечення зобов'язання. Найпоширенішою є застава, обумовлена договором, коли боржник добровільно віддає майно в заставу й оформляє це угодою з кредитором.

Предметом застави може бути будь-яке майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужене заставодавцем, а також цінні папери і майнові права.

Заставне майно мусить мати:

- високу ліквідність, тобто здатність до конвертації в грошові кошти;
- здатність до тривалого зберігання (як правило, протягом терміну користування позичкою);
- стабільні ціни;
- низькі витрати щодо зберігання і реалізації;
- легкий доступ для контролю.

Кредитор-заставодержатель має право реалізувати заставне майно, якщо забезпечене ним зобов'язання не буде виконано.

Застава повинна забезпечити не тільки повернення позички, а й сплату процентів за договором.

Вартість застави має бути вищою, ніж розмір позички.

Гарантія (поручительство) – це угода, яка укладається між банком і гарантом через видачу останнім гарантійного листа і прийняття цього листа до виконання банком.

Гарантами можуть бути будь-які фінансово стабільні юридичні особи (підприємства) і банки.

Найвагомішою вважається банківська гарантія.

Строк дії гарантії встановлюється зазвичай на 10–15 діб більше від строку погашення позички, повернення якої забезпечене гарантією.

Якщо позичальник не повертає у встановлений строк боргу, забезпеченого гарантією, несплачена позичка стягується у безспірному порядку з рахунку гаранта.

Перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи означає передавання банку-кредитору права спрямовувати виручку за цими вимогами і рахунками безпосередньо на погашення позички при настанні строку її повернення

Цесія здійснюється на підставі складеної між банком і позичальником угоди, у якій вказується сума вимог і рахунків, що перевідступляться, та інші умови.

Іпотека – це різновид застави нерухомого майна (здебільшого землі і будівель) з метою одержання позички в банку.

Іпотека надає право банку переважного задоволення його вимог до боржника в межах вартості зареєстрованої застави.

У разі неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються за рахунок виручки від реалізованого майна.

При використанні такої форми забезпечення зобов'язань позичальника перед банком, як **страхування** відповідальності, клієнт надає банку страхове

свідоцтво (поліс) або інші документи, які підтверджують факт страхування клієнтом кредитної операції. Банк повинен переконатися в наявності у страховика необхідних фондів страхування, тобто в його платоспроможності.

Банк може самостійно застрахувати позичку, що надається за допомогою укладання зі страховою установою угоди про добровільне страхування кредитного ризику.

У цьому разі сума страхових внесків додається до плати за користування позичкою.

Формою забезпечення виконання зобов'язань є також стягнення пені і штрафів.

Пенею – визначена законом або угодою грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредитору у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань, зокрема у випадку прострочення виконання.

Стягнення пені передбачається в кредитній угоді і застосовується у разі несвоєчасної сплати процентів за користування кредитом і несвоєчасного повернення позички.

Пеня визначається в процентному відношенні до суми зобов'язання, яке прострочене, і нараховується в установленому розмірі за кожний день прострочення платежу.

Однією з форм страхування кредитного ризику є створення банком резервів для покриття можливих втрат від кредитних операцій.

3.5. Кредитний ризик: визначення і мінімізація втрат

Кредитний ризик – це ризик несплати у визначений строк основного боргу і процентів за позичками, що належать кредитору.

У банківській практиці застосовуються певні заходи, спрямовані на мінімізацію втрат від кредитного ризику, а саме:

- лімітування;
- дотримання нормативів кредитного ризику;
- диверсифікація;
- вивчення й оцінювання кредитоспроможності позичальника;
- отримання від клієнтів достатнього і якісного забезпечення;
- оперативність при стягненні боргу;
- страхування;
- визначення кредитної політики;
- підтримання оптимальної структури заборгованості за кредитами;
- формування резервів.

Лімітування – це встановлення межі кредиту.

Межа (ліміт) кредиту може встановлюватися окремим позичальникам, , галузі господарства.

Лімітуватися можуть також права окремих банківських менеджерів і структур щодо ухвалення рішення про надання кредиту.

Банки використовують таку форму лімітування кредитів, як **кредитна лінія**.

Це юридично оформлене зобов'язання банку перед позичальником надавати йому протягом певного терміну позички в межах узгодженої суми.

Лімітування прав менеджерів і підрозділів може здійснюватися в системі одного банку.

Існує певне лімітування, ініціатором якого є НБУ.

Це нормативи кредитного ризику, які є складовою економічних нормативів регулювання банківської діяльності.

Вони обмежують кредит одному контрагенту (великий кредит, кредит інсайдерам та ін.).

Метод диверсифікації полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон).

Розглядають три види диверсифікації – галузеву, географічну та портфельну.

Застосовуються і такі засоби мінімізації кредитного ризику, як вивчення й оцінювання кредитоспроможності позичальника та отримання від клієнтів достатнього і якісного забезпечення.

Оперативність при стягненні боргу передбачає обов'язок банку підтримувати з позичальником контакт протягом усього терміну користування позичкою.

Банку необхідно уважно стежити за станом справ у клієнта і в разі виникнення у нього проблемних ситуацій, які можуть спричинити несплату боргу, вжити необхідних упереджувальних заходів щодо захисту своїх інтересів.

Страховання кредитних операцій означає, що банки повинні створювати страхові фонди, а також можуть страхувати за рахунок клієнтів окремі високоризиковані кредитні угоди у спеціалізованих страхових установах.

Визначення найбільш придатної на даний час і для даного банку кредитної політики сприяє ефективному використанню позичкових ресурсів.

Велике значення для мінімізації втрат від кредитного ризику має підтримання оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку.

За методикою НБУ кредитний портфель комерційного банку складається з таких кредитів:

I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;

II – помірний ризик;

III – значний ризик;

IV – високий ризик;

V (найнижча) – реалізований ризик.

Дуже важливим заходом, спрямованим на покриття можливих втрат від кредитного ризику, є створення **резервів**. Частина цих резервів формується одночасно з наданням кредиту, а частина – у разі виникнення проблемних позичок.

3.6. Ціна банківського кредиту

Основним видом плати за користування банківським кредитом є *процент*. Поряд з процентом банки можуть установлювати *комісію*, що застосовується як додатковий елемент ціни банківського кредитування.

Рівень процентної ставки залежить від таких факторів:

- 1) облікова ставка центрального банку;
- 2) рівень інфляції;
- 3) строк позички;
- 4) ціна сформованих ресурсів;
- 5) ризик;
- 6) розмір позички;
- 7) попит на банківські позички;
- 8) якість застави;
- 9) зміст заходів, що кредитуються;
- 10) витрати на оформлення позички і контроль;
- 11) ставка банку-конкурента;
- 12) характер відносин між банком і клієнтом;
- 13) норма прибутку від інших активних операцій.

Базовою процентною ставкою за кредитами комерційних банків є *облікова ставка* центрального банку, за якою останній здійснює рефінансування комерційних банків.

Облікова ставка центрального банку залежить від характеру його грошово-кредитної політики, процентних ставок на міжнародному ринку позичкових капіталів, стану платіжного балансу країни і курсу національної валюти.

Грошово-кредитна політика центрального банку може бути спрямованою або на експансію, або на рестрикцію кредиту. Проводячи політику *експансії*, центральний банк зменшує облікову ставку, а при політиці *рестрикції* підвищує її.

Станом на 12 вересня 2017 року облікова ставка НБУ становить 12,5%.

Рівень інфляції впливає на ставки процента за позичками комерційних банків.

Фактор терміну кредиту прямо пропорційно впливає на рівень процентної ставки за позичками банку. Чим триваліший термін користування, тим дорожчим для позичальника є кредит. Така залежність обумовлена двома причинами. *По-перше*, у разі тривалішого терміну позички більшим є ризик втрат від неповернення боргу і від знецінення коштів, переданих у позичку у зв'язку з інфляцією, що неминуча в ринковій економіці. *По-друге*, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, забезпечують відносно вищу віддачу.

Ціна сформованих банком ресурсів безпосередньо впливає на рівень процентної ставки за кредитами. Вона складається з депозитного процента й

інших видів плати за куплені кредитні ресурси. Чим дорожче обходяться банку ресурси, тим, за інших рівних умов, вища норма позичкового процента.

Чим вищий ступінь кредитного ризику, тим більша вірогідність для банку зазнати втрат від неповернення позичальником основного боргу і несплати процентів за ним. Тому більш ризиковані позички надаються під вищий процент, аби компенсувати кредитору витрати від ризикованого розміщення коштів.

Розмір позички обернено пропорційно впливає на рівень процентної ставки. Звичайно її рівень нижчий при більших позичках, оскільки відносні витрати, пов'язані з кредитною послугою, тут нижчі.

Попит на позички прямо впливає на рівень процентної ставки. Зростання попиту зумовлює підвищення процентної ставки за позичками.

Якість застави обернено пропорційно впливає на рівень процентної ставки за позичками. Чим вона вища, тим, за інших рівних умов, відносно нижчою може бути процентна ставка за позичкою. Це пов'язано з тим, що якісніша застава зменшує ризик втрат у разі примусового погашення позички за рахунок її реалізації.

На рівень процентної ставки впливає зміст заходів, що кредитуються. Так, кредити, що опосередковують витрати, висока рентабельність яких є результатом спекулятивних дій позичальника, коштують звичайно дорожче тих, котрі забезпечують ефект, пов'язаний із виробництвом продукції, особливо сільського господарства.

Витрати на оформлення позички і контроль прямо впливають на рівень позичкового процента. Чим ці витрати більші, тим, за інших рівних умов, вища норма процента за позичкою.

Ставка банку-конкурента враховується при встановленні рівня позичкового процента залежно від характеру процентної політики, яку проводить даний банк. Прагнення до додаткового прибутку спонукає встановлювати вищі проценти порівняно з іншими кредиторами. Якщо проводиться політика розширення ринку кредитних послуг, позичковий процент устанавлюється на нижчому рівні, ніж у конкурентів.

Норма прибутку від інших активних операцій банку слугує одним із орієнтирів при встановленні норми позичкового процента. Якщо, наприклад, інвестиційні операції забезпечують банку відносно вищий прибуток (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку необхідно переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня позичкового процента.

3.7. Процес банківського кредитування

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких окремо забезпечує рішення локального завдання, а разом досягається головна мета позичкових операцій – їх надійність і прибутковість для банку.

Початковим етапом процесу кредитування є розгляд заявки клієнта на кредит. Для одержання кредиту позичальник звертається до банку з

обґрунтованим клопотанням, до якого додаються певні документи. У сукупності це має назву «кредитна заявка».

У клопотанні, як правило, йдеться про: суму кредиту, строк користування ним, сутність та економічний ефект від заходу, що буде прокредитований, та ін. До клопотання додаються інші матеріали, перелік яких залежить від конкретних обставин. Зокрема, якщо клієнт уперше звернувся за кредитом, він до клопотання додає копію установчого договору, Статуту або інші документи, які засвідчують його як юридичну особу чи його правоздатність на отримання позички.

Клієнт, як правило, подає банку бізнес-план; техніко-економічне обґрунтування проекту, що кредитуватиметься; копії контрактів, угод та інших документів стосовно об'єкта кредитування; документи, що підтверджують забезпечення повернення кредиту (договір-застава, гарантійний лист тощо); балансову і фінансову звітність. Банк може вимагати іншу документацію і матеріали для оцінювання обґрунтованості потреби в позичці, фінансового стану і кредитоспроможності потенційного позичальника.

Кредитний працівник банку проводить попередню бесіду з потенційним позичальником, ураховуючи інформацію, що є в кредитній заявці. Ця бесіда має велике значення для принципового рішення про кредитування. Вона дає можливість спеціалісту банку з'ясувати багато важливих деталей, пов'язаних з майбутнім кредитом. Зокрема, сформулювати думку щодо клієнта, оцінити професійну підготовленість керівництва позичальника, визначити перспективу його розвитку.

Якщо попередня бесіда спеціаліста банку з клієнтом пройшла успішно, починається наступний (*другий*) *етап процесу кредитування*. Він полягає у вивченні кредитоспроможності потенційного позичальника й оцінюванні ризику за позичкою.

Банк здійснює глибоке і ретельне вивчення фінансового стану позичальника й оцінює його можливість і здатність повернути позичку.

Під час експертизи кредитної заявки клієнта використовуються різні джерела інформації:

- матеріали, одержані безпосередньо від позичальника;
- відомості про клієнта, що містяться в архіві банку;
- інформація про клієнта, одержана за межами даного банку.

При вивченні кредитної заявки банк може здійснювати перевірки позичальника на місці. Відвідуючи клієнта, можна з'ясувати ті питання, які не обговорювалися під час попередньої бесіди, оцінити рівень компетенції працівників, що очолюють бухгалтерську, фінансову і маркетингову служби, адміністративний апарат, скласти уявлення щодо стану майна клієнта.

Третій етап процесу кредитування полягає у підготовці до складання кредитної угоди. Він можливий за умови позитивного для клієнта завершення попереднього етапу, тобто оцінювання кредитоспроможності і ризику. Цей етап ще називають структуруванням позички.

У процесі структурування банк визначає такі параметри позички: вид кредиту, суму, строк, забезпечення, порядок видачі і погашення, ціну позички тощо.

Після закінчення роботи щодо структурування позички банк приступає до переговорів з клієнтом про укладання кредитної угоди.

Після визначення й узгодження всіх параметрів майбутньої кредитної угоди складається відповідний висновок щодо кредиту. Цей документ подається на розгляд кредитного комітету (комісії). У разі позитивного рішення цього органу відбувається підписання кредитної угоди представником керівництва банківської установи і клієнтом.

У кредитній угоді передбачаються: мета, сума і строк позички, умови і порядок її надання і погашення, форми забезпечення зобов'язань клієнта за кредитом, процентна ставка, порядок внесення плати за позичку, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо надання і погашення кредиту, перелік документів і періодичність їх подання банку й інші умови процесу кредитування.

З метою контролю за своєчасним поверненням позички і забезпеченням нарахування процентів за нею облік кредитних операцій здійснюється на окремих позичкових рахунках. Позичка може надаватися одноразово або частками у строки, визначені в кредитній угоді.

Позичка може зараховуватися на поточний рахунок клієнта або переказуватися на рахунки господарських партнерів позичальника, використовуватися в іншому порядку, передбаченому в кредитній угоді, наприклад через одержання готівки.

Видача позички оформляється розпорядженням кредитного відділу операційному відділу установи банку.

Якщо в процесі кредитування відбулися певні зміни в умовах здійснення проекту, що кредитується, з незалежних від позичальника причин і це призвело до додаткової потреби в кредиті, банк може задовольнити її на умовах укладення додаткової угоди.

Повернення позичок здійснюється з ініціативи клієнта на підставі його платіжного доручення. Якщо в день повернення кредиту клієнт цього не робить, банк своїм розпорядженням стягує борг, переводячи строкову заборгованість у прострочену.

3.8. Методи управління проблемними кредитами

Проблемними кредитами називають такі, за якими своєчасно не проведено один чи кілька платежів, значно знизилася ринкова вартість забезпечення, виникли обставини, котрі викликають сумнів щодо повернення кредиту.

Причини виникнення проблемної заборгованості можна поділити на зовнішні та внутрішні. На зовнішні чинники (фактори) комерційні банки безпосереднього впливу не мають, в основному вони можуть тільки до них адаптуватися. Так, до основних зовнішніх проблемних чинників, що негативно

впливають на кредитні портфелі банків України, слід віднести нормативно-правові, політичні та загальноекономічні. До загальноекономічних зовнішніх факторів виникнення проблемної заборгованості можна віднести:

- рівень захисту економічних інтересів кожного окремого банку та загалом банківської системи;
- загальний економічний стан регіону і країни, у якому банк проводить свою діяльність;
- рівень кредитоспроможності позичальників;
- стан діючої податкової системи.

Внутрішні причини виникнення проблемної заборгованості (ті чинники, на які банки мають безпосередній вплив) поділяються на чинники, пов'язані з діяльністю банку, та чинники, пов'язані з діяльністю позичальника.

Найпоширенішими негативними чинниками, пов'язаними з діяльністю банку, є:

- недостатня кваліфікація персоналу та система перепідготовки кадрів;
- неповна та недостовірна інформація про позичальника;
- недостатньо продумана та розроблена кредитна політика банку;
- неякісна оцінка кредитоспроможності позичальника;
- помилки при структуруванні кредиту (щодо терміну, суми, процентів);
- недоврахування у кредитному договорі інтересів банку;
- помилки при оцінюванні забезпечення кредиту;
- недостатній рівень контролю за позичальником після видачі кредиту;
- перевищення службових повноважень працівниками банку та фінансові зловживання.

Найпоширенішими негативними чинниками, пов'язаними з діяльністю позичальника, є:

- недосвідченість, неефективні дії чи відсутність мотивації позичальника;
- припинення контактів з працівниками банку;
- невчасне подання фінансової звітності;
- погіршення якості продукції і роботи;
- помилки в оцінюванні ринків збуту;
- падіння цін на акції позичальника;
- негативні зміни показників ділової активності, ліквідності, співвідношення власних і залучених коштів;
- зростання невиробничих витрат та дебіторської заборгованості;
- обмеженість фінансових ресурсів позичальника;
- поява у позичальника чистих збитків.

Управління проблемними кредитами можна поділити на дві альтернативи для кредитуючого банку: реабілітацію і ліквідацію. ***Метод реабілітації*** полягає в розробленні і реалізації спільного з позичальником плану заходів задля повернення кредиту. ***Метод ліквідації*** – це останній захід банку щодо повернення кредиту через реалізацію застави або проведення процедури банкрутства та продажу активів позичальника. Найприйнятнішим варіантом, звичайно, завжди вважається реабілітація, тому що ліквідація означає

приховане визнання того факту, що банк припустився помилки, надавши кредит, та вчасно не вжив виправних заходів; усе це погіршує репутацію банку.

План реабілітації кредиту може включати такі заходи;

- повну чи часткову зміну керівництва позичальника та призначення керівників від банку;
- реструктуризацію заборгованості (перегляд строків кредиту, отримання пільгових строків, обмін заборгованості на акціонерний капітал, у результаті чого банк стає співвласником компанії);
- рефінансування заборгованості (надання нового кредиту для погашення заборгованості за чинним кредитним договором);
- перевідступлення права вимоги (продаж кредиту, сек'юритизацію кредиту);
- збільшення власного капіталу за рахунок власників або залучення нових партнерів;
 - викуп банком активів позичальника для власного користування;
 - злиття підприємства-позичальника з фінансово стабільною фірмою;
 - стягнення дебіторської заборгованості та відстрочення платежів за кредиторською заборгованістю;
 - скорочення надмірних запасів сировини, готової продукції;
 - зміна структури й асортименту вироблюваної продукції та пошук нових ринків збуту;
 - продаж виробничих ліній та застарілого обладнання, які не приносять прибутку.

Якщо жоден з розглянутих заходів не дає можливості повернути кредит, банк може використати процедуру ліквідації компанії-боржника. Альтернативами при ліквідації є продаж фірми як діючого підприємства або розділення фірми і продаж по частинах. Основним фактором у визначенні якогось одного з варіантів є різниця між виручкою від двох операцій. Не рідко процес ліквідації триває довго, тому що потребує судового рішення, створення ліквідаційної комісії, детального розгляду претензій усіх кредиторів боржника та організації продажу активів підприємства.

3.9. Нормативи кредитного ризику

Нормативи кредитного ризику:

- максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7),
- великих кредитних ризиків (Н8),
- максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9).

Банки зобов'язані мати ефективну політику та процедури своєчасного виявлення, розрахунку, оцінки, моніторингу, контролю та управління кредитним ризиком, у тому числі за операціями з пов'язаними з банком особами, а також великими ризиками щодо одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів, пов'язаних з банком осіб. Ці політика та процедури мають охоплювати весь цикл кредитування, який включає видачу кредиту,

оцінку кредиту, а також здійснення управління кредитним та інвестиційним портфелем.

Банк зобов'язаний забезпечити здійснення належного контролю за операціями з пов'язаними з банком особами.

Пов'язаними з банком особами є:

- 1) контролери банку;
- 2) особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю у банку;
- 3) керівники банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів банку;
- 4) споріднені та афілійовані особи банку, у тому числі учасники банківської групи;
- 5) особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку;
- 6) керівники юридичних осіб та керівники банків, які є спорідненими та афілійованими особами банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів цих осіб;
- 7) асоційовані особи фізичних осіб, зазначених у пунктах 1-6 цієї частини;
- 8) юридичні особи, в яких фізичні особи, зазначені в цій частині, є керівниками або власниками істотної участі;
- 9) будь-яка особа, через яку проводиться операція в інтересах осіб, зазначених у цій частині, та на яку здійснюють вплив під час проведення такої операції особи, зазначені в цій частині, через трудові, цивільні та інші відносини.

Рішення про надання банком кредиту, позики, гарантії чи поручительства пов'язаним з банком особам (крім банків) у сумі, що перевищує 1 відсоток від регулятивного капіталу банку (фізичній особі) або 3 відсотки від регулятивного капіталу банку (юридичній особі), має прийматися правлінням або радою банку шляхом таємного голосування більшістю у 2/3 голосів за присутності щонайменше половини членів цього органу без участі зацікавленої особи.

Банк має право надавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів та лімітів відкритої валютної позиції.

Під час розрахунку нормативів кредитного ризику два або більше контрагенти вважаються одним контрагентом (групою пов'язаних контрагентів) і такими, що несуть спільний економічний ризик, за наявності хоча б однієї з таких умов:

- а) один контрагент є власником істотної участі іншого (інших);
- б) два або більше контрагенти мають хоча б одного спільного власника істотної участі (незалежно від того, чи він є також клієнтом банку);
- в) контрагенти використовують кредитні кошти для проведення спільної діяльності таким чином, що джерело повернення кредиту є для них спільним. Наприклад: мобілізація позичальниками коштів для придбання будь-якого активу (підприємства або іншого об'єкта власності) або для передавання коштів у кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;

г) два або більше контрагенти використовують кредитні кошти, що отримані від банку, для передавання в кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;

г) контрагенти використовують кредитні кошти, що отримані від банку, для передавання в кредит/користування іншим контрагентом, яким також надано банком кредити. У цьому разі одним контрагентом вважаються усі контрагенти, що отримали кредити від банку;

д) контрагенти, та/або учасники, та/або учасники учасників контрагентів є асоційованими компаніями/дочірніми компаніями/асоційованими особами стосовно один одного;

е) контрагенти є асоційованими особами фізичної особи, зазначеної в пунктах 1 - 3, 5, 6 частини першої статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н7 не має перевищувати 25 відсотків.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8)

Норматив великих кредитних ризиків устанавлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб, становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків щодо контрагентів, груп пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Якщо норматив великих кредитних ризиків перевищує 8-кратний розмір регулятивного капіталу, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) автоматично підвищуються:

- якщо перевищення становить не більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) подвоюються,

- якщо перевищення більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) потроюються.

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9)

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) установлюється для обмеження ризику операцій з пов'язаними з банком особами, зменшення негативного впливу операцій з пов'язаними з банком особами на діяльність банку.

Норматив Н9 визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних з банком осіб, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н9 не має перевищувати 25 відсотків.

ТЕМА 4
**ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙ ІЗ НАДАННЯ І ПОГАШЕННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ КРЕДИТУ**

- 4.1. Позички під заставу цінних паперів
- 4.2. Особливості кредитування у формі овердрафту
- 4.3. Споживчі кредити
- 4.4. Іпотечний кредит
- 4.5. Факторинг та форфейтинг
- 4.6. Лізингові операції

4.1. Позички під заставу цінних паперів

В умовах ринкової економіки суб'єкти господарської діяльності володіють значною кількістю державних і підприємницьких цінних паперів, які можуть використовуватися для забезпечення банківських кредитів. **Позички під заставу цінних паперів** – зручна форма кредитних відносин між кредитором і позичальником, бо вони ґрунтуються на відносно нескладній операції прийняття до застави і визначення вартості цінних паперів.

Витрати на зберігання такої застави незначні, оскільки цінні папери зберігаються в банку на окремому рахунку «депо». Не є трудомістким й оцінювання їхньої заставної вартості. Воно здійснюється через котирування цінних паперів на фондовому ринку (фондовій біржі).

В забезпечення кредиту як об'єкт застави позичальником можуть бути подані різного роду цінні папери:

- акції,
- облігації,
- короткотермінові казначейські зобов'язання,
- векселі,
- депозитні сертифікати.

При цьому до застави приймаються як іменні цінні папери, так і на пред'явника.

Застава цінних паперів здійснюється на умовах закладу з передачею заставлених цінних паперів на зберігання банку. Одержувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших банків, підприємств, органів державної влади. Власні акції та облігації підприємства-позичальника не приймаються банком у забезпечення позики.

Перед видачею позик під цінні папери банк має взяти до уваги ряд чинників:

- якість цінних паперів, які заставляються (тобто справжність і платоспроможність відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»);
- можливість реалізації цінних паперів на вторинному ринку як об'єктів застави, тобто ліквідність цінних паперів (наприклад, за умовами випуску не підлягають реалізації на фондовій біржі цінні папери пайових товариств і акціонерних товариств закритого типу);
- платоспроможність банку, фірми, акціонерного товариства й інших організацій, які випустили цінні папери (чим вища їхня репутація або чим стабільніший дохід, який виплачується за цінними паперами, тим стійкіший курс цінних паперів і вища їхня реалізованість);
- наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їхнє котирування на фондовій біржі.

Для одержання позички клієнт надає банку заяву, до якої додає реєстр заставних цінних паперів. У разі позитивного вирішення питання про

кредитування між банком і клієнтом укладається кредитна угода й угода про заставу.

Розмір кредиту, який видається під заставу цінних паперів, встановлюється у відповідному відсотку від їхньої заставної вартості. Цей відсоток визначається ступенем ризику для банку за кожним цінним папером, що виступає як забезпечення кредиту. Так, зокрема, на практиці обсяг позики, яка видається під заставу державних цінних паперів, встановлюється в розмірі 90% від їхньої заставної вартості; під банківські акції, зареєстровані на фондовій біржі, він може коливатися на рівні 70-80%, а під котировані цінні папери підприємств – на рівні 60-70% від їхньої заставної ціни.

Після надання кредиту банк стає власником цінних паперів на термін дії застави. Дивіденди, що надходять за акціями, зараховуються на рахунок клієнта.

Після закінчення строку застави і за відсутності претензій до позичальника банк переоформляє заставні документи і повертає йому цінні папери.

При непогашенні позичальником заборгованості за позицією у встановлений термін заставлені в забезпечення кредиту цінні папери у встановленому порядку переходять у власність банку. Банк може ці папери залишити за собою або продати їх за діючим курсом і погасити позичку клієнта.

Так, якщо позичальник не спроможний погасити борг, банк-кредитор може продати цінні папери на фондовій біржі. Одержана сума від реалізації заставних цінних паперів спрямовується на погашення кредиту, а якщо виручка переважає суму заборгованості, різниця спрямовується на поточний рахунок клієнта.

Надавши позику під цінні папери, банк періодично перевіряє клієнта з метою з'ясування його фінансового стану, а також спостерігає за фінансовим станом емітентів і ринковою вартістю застави.

Крім того, банк повинен упевнитися в тому, що одержані клієнтом кошти використані на виробничі потреби, а не для купівлі нових цінних паперів. Ця умова спрямована на обмеження біржової спекуляції позичальників і зниження ризику банкрутства клієнтів.

4.2. Особливості кредитування у формі овердрафту

Овердрафт (англ. overdraft – понад що планується, перевитрата) – кредитування банком поточного рахунку клієнта для оплати ним розрахункових документів при недостачі або відсутності на поточному рахунку клієнта-позичальника коштів.

З англійської «овердрафт» (overdraft) перекладається як «короткостроковий кредит» (over – понад, draft – проект).

Овердрафт – це короткостроковий кредит (до 1 року) у межах встановленого ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли коштів на поточному рахунку недостатньо.

Овердрафт – це форма короткострокового кредиту, який надається для покриття тимчасової нестачі обігових коштів у клієнта, шляхом оплати з його поточного рахунку розрахункових документів понад фактичний залишок коштів на ньому, в межах встановленого банком ліміту.

Овердрафт (overdraft) – форма короткострокового кредиту в межах встановленого банком ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли у клієнта на поточному рахунку недостатньо коштів.

Клієнту відкривається поточний рахунок з овердрафтом (активно-пасивний рахунок). На ньому щоденно відбиваються всі платежі клієнта і надходження на його адресу коштів.

За умов овердрафту кредитування банком поточного рахунку клієнта здійснюється для оплати розрахункових документів при нестачі або відсутності на поточному рахунку клієнта-позичальника коштів.

В такому випадку банк списує кошти з рахунку клієнта в повному обсязі, тобто автоматично надає клієнту кредит на суму, що перевищує залишок коштів.

Овердрафт відрізняється від звичайного кредиту тим, що для погашення заборгованості спрямовуються всі суми, що надходять на рахунок клієнта.

Оскільки суми платежів і надходжень, як правило, не збігаються, на поточному рахунку виникає або дебетове, або кредитове сальдо (залишок). **Дебетове сальдо** (овердрафт) свідчить про нестачу у клієнта власних коштів для забезпечення поточних платежів, і він мусить домовлятися з банком про надання овердрафту. **Кредитове сальдо** означає, що клієнт має на поточному рахунку певну суму власних коштів.

Поточний рахунок з овердрафтом відкривається клієнтам, з якими банк має тривалі й міцні відносини і які відчувають регулярну потребу в банківському кредиті. Цей рахунок насамперед застосовується для підприємств з високою кредитною репутацією.

Овердрафт використовується тільки для фінансування поточного виробництва та обігу і не спрямовується на фінансування інвестицій.

Овердрафт може надаватись як у національній, так і в іноземній валюті.

Овердрафт в іноземній валюті надається підприємствам, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю.

Овердрафт надається на підставі договору, який укладається між клієнтом і банком, строком до 12 місяців.

Кредитування у формі овердрафту дає змогу підприємству:

- мати гарантію своєчасного й оперативного проведення розрахунків з постачальниками;
- отримувати кредитні кошти в мінімальних сумах, беручи до уваги надходження на поточний рахунок протягом дня, що істотно зменшує розмір плати за кредит;
- скоротити тимчасові витрати на оформлення документів під час видачі кредиту, оскільки фактично клієнт оформляє тільки платіжне доручення, а банк оплачує його за рахунок овердрафту автоматично.

Переваги овердрафту:

- швидкість проведення платежів;
- надається без застави, тож відсутні витрати, пов'язані з оформленням заставного майна;
- не передбачає перевірки цільового використання, а отже платежі можуть здійснюватися на власний розсуд позичальника;
- погашається автоматично – за рахунок щоденних надходжень;
- у разі погашення овердрафту в день, коли виникла заборгованість, відсотки за користування кредитними коштами не сплачуються взагалі.
- постійне і поновлюване джерело позикових коштів
- автоматичне регулювання потреби в обігових коштах на рахунку підприємства

Основні чинники, від яких залежить розмір овердрафту – це надійність юридичної особи та середньорічні обороти по поточному рахунку.

Для видачі овердрафту банки встановлюють певні вимоги до клієнтів - юридичних осіб:

- наявність поточного рахунку в банку в національній (для овердрафту в національній валюті) або в іноземній валюті (для овердрафту в іноземній валюті);
- стійкий фінансовий стан клієнта (клас «А», «Б», «В», у деяких випадках – клас «Г»), але за умови наявності високоліквідного забезпечення);
- стабільна господарсько-фінансова діяльність, відповідно, на внутрішньому або зовнішньому ринку, наявність постійних ділових партнерів і замовлень на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг);
- стабільні грошові надходження на поточний рахунок клієнта в банку;
- за наявності кредитної історії – своєчасність повернення та повнота розрахунків за кредитами, що отримувалися раніше.

Овердрафт не надається, якщо:

- клієнт має прострочену заборгованість за кредитом;
- на поточний рахунок клієнта накладено арешт.

Для отримання овердрафту клієнт має надати банку пакет таких документів:

- заяву про надання овердрафту;
- анкету клієнта;
- копію ліцензії (якщо діяльність підлягає ліцензуванню);
- фінансову звітність (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, розшифровку дебіторської та кредиторської заборгованості) на останню звітну дату;
- документи щодо забезпечення овердрафту.

Овердрафт може бути бланковий або забезпечений. Як правило, бланковий овердрафт надається фінансово стабільним клієнтам за умови його погашення позичальником у межах місяця, в якому його було отримано, або інших умов, встановлених банком. Забезпеченням за овердрафтом може бути рухоме або нерухоме майно позичальника, майнові права на депозитні кошти, банківські метали, державні облігації, гарантії банків, майнові поручительства третіх осіб.

За рахунок овердрафту клієнт може здійснювати розрахунки, пов'язані з веденням господарської діяльності, за винятком платежів:

- на формування та збільшення статутного капіталу банків та інших господарських товариств (у процесі відкритої емісії);
- виконання зобов'язань за будь-якими кредитними договорами;
- повернення або надання зворотної фінансової допомоги;
- фінансування довгострокових інвестиційних проектів.

У разі виявлення порушень використання овердрафту банк має право застосувати штрафні санкції до клієнта.

Надання овердрафтів клієнтам банку здійснюється в межах встановлених лімітів або згідно з окремим рішенням кредитного комітету чи кредитної комісії банку. Ліміти за овердрафтом встановлюються в межах дії кредитного договору.

Ліміт за овердрафтом визначається банком самостійно, з урахуванням фінансового стану позичальника, та не може перевищувати максимальний розрахунковий ліміт овердрафту.

Максимальний розрахунковий ліміт встановлюється у певному відсотковому відношенні до фактичних надходжень від основної діяльності на поточний (валютний) рахунок клієнта за останні 2-3 календарні місяці.

До розрахунку ліміту не приймаються надходження з депозитних, кредитних рахунків, надходження не від основної діяльності, фінансова допомога, внесення у статутний фонд, помилково зараховані кошти, транзитні обороти з одного рахунку клієнта на інший тощо.

Овердрафт надається шляхом оплати з відповідного поточного рахунку платіжних документів клієнта в сумах понад фактичний залишок коштів на ньому (утворюючи при цьому дебетове сальдо) в межах встановленого ліміту за овердрафтом.

Погашення кредиту овердрафт здійснюється щоденно в автоматичному режимі, за рахунок грошових надходжень на поточний рахунок клієнта шляхом зменшення дебетового сальдо.

Плата за овердрафт стягується банком у вигляді відсотків та комісії. Розмір відсоткової ставки та комісії за овердрафтом встановлюється диференційовано, залежно від строку овердрафту та виду валюти. Нараховуються відсотки щоденно на суму фактичного кредиту овердрафт (дебетове сальдо поточного рахунку) на кінець дня.

Відсотки за овердрафтом погашаються щомісячно на підставі платіжного доручення клієнта або шляхом договірною списання коштів з поточного рахунку клієнта банком у сумі зобов'язань за відсотками та комісіями, якщо це передбачено договором.

4.3. Споживчі кредити

Споживчі кредити є одним із видів банківських кредитів.

Споживчими кредитами прийнято називати позики, надані населенню. При цьому їх споживчий характер визначається ціллю (об'єктом кредитування)

надання позики. По суті, **це** продаж торговельними підприємствами споживчих товарів з відстроченням платежу або надання банками позик на придбання споживчих товарів, а також оплату витрат приватного (особистого) характеру (плата за навчання, медичне обслуговування, придбані побутові товари тощо). У банківській практиці західних країн **споживчими** називають позики, надані приватним позичальникам для придбання споживчих товарів і оплати відповідних послуг.

Таким чином, на відміну від інших кредитів, об'єктом споживчого кредиту можуть бути як товари, так і гроші. Товарами, що реалізуються в кредит (і сплачуються за рахунок банківських позик), є предмети споживання тривалого користування. Суб'єктами кредиту, з одного боку, є кредитори, у нашому випадку – це банки, спеціальні установи споживчого кредиту, магазини, ощадкаси й інші підприємства, а з іншого, позичальники – фізичні особи.

За вітчизняним законодавством, **споживчий кредит** – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Найбільшого поширення кредитування споживчих потреб населення набуло в установах Ощадного банку України.

Банки можуть надавати кредити фізичним особам в обсягах, що визначаються залежно від вартості товарів і послуг, які є об'єктами кредитування. Величина кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, садових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути передані банку в забезпечення фізичною особою, та сумою її поточних доходів, за винятком обов'язкових платежів.

Споживчий кредит має багато специфічних особливостей, пов'язаних з особливостями особистого споживання громадян.

По-перше, цей вид кредиту відображає відносини між кредитором і позичальником, зміст яких полягає в кредитуванні кінцевого споживання, на відміну від кредитів, що надаються суб'єктам господарювання для господарських цілей або для придбання активів, що викликає рух вартості.

По-друге, до споживчого кредитування позичальники, як правило, вдаються, коли їм не вистачає власних коштів, тоді як юридичні особи часто використовують отриманий кредит як джерело майбутнього доходу.

По-третє, споживчий кредит одержують, як правило, фізичні особи.

По-четверте, повернення запозиченої вартості при споживчому кредитуванні відбувається не в результаті вивільнення коштів у позичальника, а в результаті їх надходження чи нагромадження.

По-п'яте, споживчий кредит є способом задоволення споживчих потреб, тобто особистих, індивідуальних потреб людей. Такий кредит прискорює одержання певних благ (товарів, послуг), які споживач міг би мати (придбати) у майбутньому, зібравши кошти, необхідні для покупки цих цінностей або послуг.

По-шосте, усі види споживчого кредиту мають соціальний характер, оскільки вони сприяють вирішенню соціальних проблем – підвищенню життєвого рівня населення (насамперед, з низьким і середнім рівнем доходу), утвердженню принципів соціальної справедливості.

Суб'єктами споживчого кредиту можуть бути:

- 1) в ролі позичальника – фізичні особи;
- 2) в ролі кредитора:
 - банки (банківські споживчі кредити);
 - торгові організації;
 - кредитні установи небанківського типу (ломбарди, каси взаємодопомоги, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, будівельні товариства та ін.);
 - підприємства, де працюють позичальники;
 - інші фізичні особи (особисті споживчі кредити).

Об'єктом споживчого кредиту виступають:

- витрати, пов'язані із задоволенням потреб населення поточного характеру;
- витрати, пов'язані з придбанням товарів тривалого користування;
- витрати капітального характеру на будівництво, придбання чи ремонт житла; газифікацію індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до мереж водопостачання; на будівництво надвірних будівель, придбання і будівництво садових будинків та ін.;
- витрати на невідкладні потреби.

Установи банків надають кредити повнолітнім дієздатним громадянам України, які мають постійне джерело доходу.

При наданні кредиту перевага надається громадянам, які одержують заробітну плату, пенсію та інші грошові доходи через установи банку, є акціонерами банку або мають депозитний рахунок в установі банку.

Класифікація споживчих позик може бути проведена за низкою ознак, у тому числі за:

- 1) типом учасників,
- 2) видами забезпечення,
- 3) термінами користування,
- 4) цільовим напрямком використання (об'єктами),
- 5) методами погашення,
- 6) способом сплати процентів,
- 7) характером кругообігу коштів;
- 8) обсягами кредитування тощо.

1. За суб'єктами кредитної угоди (типом кредитора і позичальника) розрізняють:

- банківські споживчі позики;
- позики, надані населенню торговельними організаціями;
- споживчі позики фінансово-кредитних установ небанківського типу (ломбарди, пункти прокату, каси взаємодопомоги, кредитні кооперативи, будівельні товариства, пенсійні фонди та ін.);

- особисті чи приватні споживчі позики, надані приватними особами;
- споживчі позики, надані фізичним особам безпосередньо на підприємствах і в організаціях, у яких вони працюють.

2. За забезпеченням розрізняють позики:

- незабезпечені (бланкові);
- забезпечені (заставою, гарантіями, поручительствами, страхуванням).

Основною причиною, з якої банк вимагає забезпечення, є ризик зазнати збитків у разі небажання або нездатності позичальника погасити кредит в обумовлені угодою терміни та в повному обсязі.

3. За термінами кредитування споживчі позики поділяють на:

- короткострокові (терміном від 1 дня до 1 року);
- середньострокові (терміном від 1 року до 3-5 років);
- довгострокові (терміном понад 3-5 років).

Короткострокову позику можна оформити на певний термін (у межах року) або до запитання. Позику до запитання не має фіксованого терміну, і банк може зажадати її погашення в будь-який час. За надання позики до запитання часто передбачається, що позичальник порівняно платоспроможний і активний, в які вкладені його запозичення, можуть бути трансформовані в грошові кошти у найкоротший термін.

Короткострокові кредити надаються громадянам на термін до одного року на такі споживчі цілі:

- придбання товарів широкого вжитку і тривалого користування та транспортних засобів;
- нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини тощо).

Об'єктами довгострокового кредитування є:

а) будівництво:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, і будинків дачного типу та благоустрій садових ділянок;
- надвірних будівель для утримання худоби та зберігання сільгосппродуктів, літніх кухонь, теплиць, майстерень, накриттів тощо;
- гаражів;

б) купівля:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- квартир у житлових будинках;
- будинків дачного типу та будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;
- гаражів;

в) реконструкція та капітальний ремонт:

- індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до інженерних мереж, придбання обладнання для інженерного благоустрою будинку;
- квартир;

- будинків дачного типу і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;

г) поточні потреби (придбання товарів тривалого користування, меблів, транспортних засобів, побутової техніки та ін.).

Термін користування довгостроковим кредитом устанавлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру позички та фінансового стану позичальника. При цьому термін користування кредитом, одержаним на будівництво та купівлю житла, не повинен перевищувати 10 років, а за іншими видами кредитів – 5 років.

4. За напрямками використання (об'єктами кредитування) споживчі позики можна поділити на кредити на:

- невідкладні потреби;
- будівництво і придбання житла;
- придбання товарів тривалого користування;
- капітальний ремонт індивідуальних житлових будинків, їх газифікацію і приєднання до мереж водопостачання та каналізації;
- будівництво надвірних будівель для худоби і малої механізації для виконання робіт в особистому підсобному господарстві;
- початковий внесок у житлово-будівельний кооператив та ін.

5. За методом погашення розрізняють позики, що погашаються одноразово і позики із розстрочкою платежу.

Кредити без розстрочки платежів мають важливу особливість – за такими кредитами погашення заборгованості і процентів здійснюється одноразово. Прикладом таких позик можуть бути так звані бриджинг-позики, що видаються для придбання нового будинку приватною особою в сумі різниці вартості нового і старого будинку власника.

Позики в розстрочку платежу включають:

- позики з рівномірним періодичним погашенням позики (щомісяця, щокварталу та ін.);
- позики з нерівномірним періодичним погашенням позики (сума платежу а погашення позики змінюється (зростає чи знижується) залежно від визначених факторів (наприклад, в міру наближення дати остаточного погашення позики або завершення кредитного договору позики з нерівномірним неперіодичним погашенням).

6. За способом сплати процентів позики класифікують на такі види:

- позики з утриманням процентів у момент її надання;
- позики зі сплатою процентів у момент погашення кредиту;
- позики зі сплатою процентів однаковими внесками протягом усього терміну користування (щокварталу, один раз на півроку або за спеціально визначеним графіком).

7. За характером кругообігу коштів позики поділяють на разові й поновлюванні (револьверні). До револьверних кредитів, як правило, відносять кредити, надані клієнтам за кредитними картками або кредити за єдиними активно-пасивними рахунками у формі овердрафта. Кредитні лінії за рахунками

до запитання приватних осіб менш поширені у світовій банківській практиці, але використовуються аналогічно до кредитів за кредитними картками.

8. Величина кредитів, що надаються громадянам, може бути обмежена:

- граничною величиною, встановленою банком для конкретного виду кредитів;
- платоспроможністю позичальника, його можливістю повністю та у встановлений термін повернути отриманий кредит;
- вартістю заставленого майна та цінних паперів, що можуть бути надані позичальником (іншою особою) на забезпечення повернення кредиту з урахуванням виду застави.

Розміри споживчих кредитів обмежуються:

- граничними розмірами, установленими Ощадним банком для конкретного виду кредиту;
- платоспроможністю (кредитоспроможністю) позичальника;
- вартістю заставленого майна та цінних паперів, що можуть бути надані позичальником як забезпечення повернення боргу.

Кредити під заставу нових товарів не повинні перевищувати 60 % їх оцінної вартості; старих товарів – 30; цінних паперів, емітованих Ощадним банком, – 90; житлових будинків та квартир – 60; виробничих приміщень – 40; товарів в обороті або в переробленні та легкових автомобілів – 50 %.

Особливістю кредитування громадян на зазначені вище цілі є встановлення установою банку граничних строків освоєння кредитів. Так, на будівництво індивідуальних будинків строк освоєння позички має бути не більшим за два роки з дня її отримання; на будівництво садово-дачних будиночків і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, – не більшим від одного року; на реконструкцію і капітальний ремонт будівель – не більшим шести місяців; на купівлю житла і гаражів – не більшим двох місяців.

Обов'язковою умовою надання довгострокового споживчого кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування позикою.

Умови надання споживчих кредитів:

- майбутній клієнт має бути резидентом та громадянином України;
- не повинен мати іншої кредитної заборгованості перед банком;
- величина позики не повинна перевищувати сукупного річного доходу клієнта та перевищувати встановленого банком обсягу;
- позичальник повинен мати можливість зробити власний внесок в оплату товару у визначеному розмірі (наприклад, процент від вартості товару) до каси або на рахунок торговельного закладу чи на позиковий рахунок позичальника в банку та ін.

Звертаючись до банку про надання кредиту, позичальник має подати такі документи:

- заяву про отримання кредиту ;
- анкету позичальника - фізичної особи ;

- довідку з визначенням загальної суми одержуваного річного доходу позичальника та членів його сім'ї (довідка з місця постійної роботи і про доходи);

- копію довідки Державної фіскальної служби про одержання реєстраційного номеру облікової картки платника податків (довідка про присвоєння ідентифікаційного коду);

- паспорт громадянина України;

- рахунок-фактуру на споживчі товари, які планується придбати за рахунок кредиту (документи, що підтверджують право власності на майно позичальника);

- у разі кредитування під заставу – ксерокопії документів про право власності на заставлене майно;

- письмовий розрахунок погашення кредиту (економічне обґрунтування).

У разі отримання довгострокового кредиту, крім зазначених документів, позичальник додатково подає залежно від об'єкта кредитування такі довідки: про відведення земельної ділянки під будівництво; про власність на будинок; про балансову вартість квартири; про право власності на квартиру; про членство позичальника в садівницькому товаристві та ін.

В рамках оцінки кредитного ризику здійснюється аналіз кредитоспроможності позичальника. Для цього на підставі поданих документів працівник кредитного відділу визначає кредитоспроможність (фінансовий стан) позичальника-фізичної особи.

Для здійснення аналізу кредитоспроможності позичальника в рамках оцінки кредитного ризику на підставі поданих документів працівник кредитного відділу визначає:

1) суму місячних доходів, яка складається:

- із заробітної плати за вирахуванням податків;
- допомоги на дітей;
- пенсії;
- суми процентів за вкладами і цінними паперами;
- інших доходів.

2) суму місячних витрат, яка складаються:

- з поточних витрат;
- внесків за страхуванням;
- сум погашення попередніх кредитів;
- квартирної плати;
- інших витрат.

Кредитування здійснюється на підставі укладення між установою банку і позичальником кредитної угоди й угоди про заставу.

Кредит надається в обсязі, що не перевищує сукупного річного доходу (згідно з поданими клієнтом документами) плюс сума процента від вартості товару (ця сума є першим внеском клієнта і має бути зарахована на позиковий рахунок клієнта у день перерахування коштів банком торговельному підприємству).

Видача кредиту здійснюється у безготівковій формі через:

- оплату розрахункових документів за матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;
- зарахування коштів на поточний рахунок позичальника (при будівництві власними силами) на підставі розрахунку готовності об'єкта кредитування;
- перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаража.

В окремих випадках позичка може надаватися готівкою з правом контролю за цільовим використанням коштів.

Відповідно до умов кредитного договору, позичальник раз на місяць здійснює погашення кредиту рівними частинами та сплачує проценти за користування кредитом: шляхом внесення готівки до каси банку або за розпорядженням клієнта в безготівковій формі.

Погашення кредиту здійснюється у строки, передбачені кредитним договором щомісячно, рівними частинами, починаючи з наступного місяця після його одержання, але не пізніше 30 днів з дня підписання кредитної угоди.

Довгостроковий кредит починають погашати після закінчення встановленого терміну його освоєння.

Якщо клієнт не вніс черговий платіж у встановлений кредитним договором термін, відповідальний працівник відділу з'ясовує причини ситуації, що склалася, та проводить роботу щодо повернення кредиту.

Однією з форм споживчого кредитування є кредитна картка. Вона являє собою пластинку з ідентифікатором власника (володаря), виготовлену з матеріалу, який важко підробити. Картки емітуються банками і видаються клієнтам, як правило, безоплатно або за невелику щорічну плату. Умовою їх одержання є платоспроможність клієнта. За кожною картою встановлюється ліміт кредитування.

Власника кредитної картки обслуговує банк, який її видав, і торговельна організація. Для останньої кредитна картка слугує гарантією відкриття покупцеві кредиту в банку. Обслуговування клієнта за допомогою кредитної картки здійснюється за такою схемою. Торговельні організації передають у банк, який видав кредитну картку, рахунки за товари, продані власникові карток. Банк їх сплачує, тобто перераховує кошти на поточний рахунок торговельної організації. За цю послугу стягується плата у вигляді комісії від вартості сплачених рахунків. Паралельно торговельна організація щомісячно передає власникові картки рахунки за куплені протягом місяця товари. Протягом певного строку (звичайно 25 діб) рахунки можуть бути сплачені безпроцентно, а пізніше – конвертуються в позичку. Отже, виникають зобов'язання власника кредитної картки перед банком. Позичка повинна періодично погашатися клієнтом, тому що при непогашенні боргу вичерпується ліміт кредитування. Цей ліміт може бути збільшеним або скороченим залежно від регулярності погашення клієнтом заборгованості банку.

Від операцій з кредитними картками банк отримує дохід, який складається з:

- комісії, яка стягується з торговельної організації при сплаті рахунків за відпущені власникові кредитної картки товари;
- щорічної плати клієнтів за кредитні картки (якщо вона стягується);
- процентів за кредит, що надається власникам карток у межах ліміту кредитування.

4.4. Іпотечний кредит

Іпотечний кредит – це особлива форма кредиту, пов’язана з наданням позик під заставу нерухомого майна – землі, виробничих або житлових будівель та ін.

Іпотечний кредит – це кредит, який передбачає забезпечення виконання зобов’язань позичальника заставою нерухомого майна.

Іпотечний кредит – це кредит, отриманий під заставу нерухомого майна.

Іпотечний кредит – довгострокові позички, що надаються банками під заставу нерухомості – землі і будівель виробничого й житлового призначення.

Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі.

В основу іпотечного кредиту покладена іпотека (у перекладі з грецької – застава), причому не будь-якого майна, а саме нерухомого (здебільшого будівель і землі).

Іпотека – це застава землі і нерухомого майна для отримання в банку довгострокового кредиту.

Іпотека – це вид застави нерухомого майна (землі, підприємств, споруд, будов, інших об’єктів, безпосередньо пов’язаних із землею) з метою отримання грошової позики.

Іпотека – це застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставидавця або іншої особи.

Згідно із Законом України «Про іпотеку» (розділ I) від 2003 року **іпотека** – це вид забезпечення виконання зобов’язання **нерухомим майном**, що залишається у володінні і користуванні **іпотекодавця**, згідно з яким **іпотекодержатель** має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов’язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Нерухоме майно (нерухомість) – земельні ділянки, а також об’єкти, розташовані на земельній ділянці і невід’ємно пов’язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов’язання або зобов’язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель.

Майновий поручитель – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов’язання іншої особи-боржника.

Іпотекодержатель – кредитор за основним зобов’язанням.

Суб’єктами іпотечного кредиту є:

- кредитори з іпотеки – іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також універсальні комерційні банки;
- позичальники – юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки, або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Предмет (об'єкт) іпотеки

Предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;
- нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;
- нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено Законом України «Про іпотеку».

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва, майнові права на нього, інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуте ним у власність відповідне нерухоме майно у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником такого майна на час укладення іпотечного договору.

Так, до **об'єктів** іпотеки належать:

- підприємства, будівлі, споруди та інше нерухоме майно, що використовується у підприємницькій діяльності;
- житлові будинки і квартири;
- дачі, садові будинки, гаражі й інші споруди споживчого призначення;
- земельні ділянки та ін.

Іпотечний кредит має, як правило, чітке цільове призначення.

Іпотечні позики в сучасних умовах найчастіше використовуються для фінансування придбання, побудови і перепланування житлових і виробничих приміщень, а також освоєння земельних ділянок.

Особливістю іпотечного кредиту є те, що заставою для його надання може виступати та нерухомість, на купівлю якої він береться.

Юридичною та економічною передумовою виникнення іпотечного кредиту є наявність розвинутої системи права приватної власності на нерухомість і, насамперед, на землю. Іпотечний кредит стає можливим лише за умови приватної власності на землю і нерухомість. Без приватної власності на землю та інституціонального забезпечення її купівлі-продажу широкий розвиток іпотечного кредиту неможливий.

Нерухомість завжди цінувалась у банківській справі як надійна гарантія повернення позики.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з моменту державної **реєстрації** іпотеки відповідно до закону.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно зареєстровані після державної реєстрації іпотеки.

У випадку несплати позики закладена нерухомість продається, а з вирученої суми погашається заборгованість кредитору.

Обтяження нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації відповідно до закону.

На практиці в процесі іпотечного кредитування часто виникають проблеми з реалізацією нерухомості, оскільки вона не відноситься до розряду високоліквідних активів. У зв'язку із довгостроковим характером іпотечного кредиту також виникають складні проблеми з визначенням вартості нерухомого майна. В більшості країн діють досить жорсткі правила продажу нерухомості (за рішенням судових органів), що важливо для захисту прав власника, на майно якого накладений арешт.

Вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором.

Застава нерухомого майна передбачає укладення угоди про іпотеку у вигляді **заставної**.

Угода про іпотеку підлягає державній реєстрації. Вона здійснюється на підставі заяви заставодержателя з додатком до неї заставної. Відомості про державну реєстрацію іпотеки вносяться в заставну. Реєстраційний запис про іпотеку, погашається за заявою держателя заставної або за рішенням суду про припинення іпотеки.

Заставодержатель має право передати свої права стосовно заставної іншій особі. Передіступлення прав за заставною здійснюється заставодержателем через передавальний напис на заставній на користь нового заставодержателя, який має бути нотаріально засвідченим.

Про передіступлення прав за заставною заставодержатель повинен у письмовій формі повідомити боржника за кредитним договором, який забезпечений іпотекою, на підставі чого він стає зобов'язаним виконувати свій договір перед новим заставодержателем.

Заставадавець за згодою заставодержателя має право передати предмет (об'єкт) іпотеки іншій особі у власність або господарське користування (розпорядження). У цьому разі іпотека зберігає свою силу, тільки всі зобов'язання за договором іпотеки переходять до особи, яка придбала право на предмет іпотеки. Задоволення вимог заставодержателя з вартості заставного

майна у разі невиконання заставодавцем забезпеченого іпотекою зобов'язання (кредитної угоди) здійснюється за рішенням суду. Особливо це стосується тих випадків, коли об'єктом іпотеки є підприємство в цілому, житловий будинок, квартира.

Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється через продаж заставного майна з публічних торгів, що проводяться спеціалізованими організаціями. Вибір організації, якій доручається продаж з публічних торгів предмета іпотеки, здійснюється судовим виконавцем. Він установлює і строки проведення таких торгів.

Розмір іпотечного кредиту визначається у вигляді частини вартості об'єкта іпотеки. Ця обставина дозволяє навіть отримувати під заставу одного й того самого нерухомого майна додаткові іпотечні позики. Заставне майно залишається у позичальника, який продовжує його експлуатувати, тобто зберігає своє право власника.

Відповідно до Закону України «Про заставу» (стаття 13) від 1992 року у випадках, коли предметом застави є нерухоме майно, договір застави має бути нотаріально засвідчений на підставі відповідних право-установчих документів. Нотаріальне засвідчення договору застави нерухомого майна здійснюється за місцем знаходження нерухомості.

Нерухомість як об'єкт іпотечного кредиту має ряд суттєвих переваг. Вона майже ніколи не втрачає повністю своєї вартості (цінності), а з часом, як свідчить господарська практика, ціна її навіть зростає.

У зв'язку з тим, що для іпотечного кредиту типовим є невисока ліквідність його об'єкта, важливе значення має страхування позик.

Страхування предмета іпотеки

Відповідно до Закону України «Про іпотеку» іпотекодавець зобов'язаний застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування, якщо іпотечним договором цей обов'язок не покладено на іпотекодержателя.

Нерухомість як об'єкт іпотечного кредиту має ряд суттєвих переваг. Вона майже ніколи не втрачає повністю своєї вартості (цінності), а з часом, як свідчить господарська практика, ціна її навіть зростає.

Іпотечне кредитування вимагає від персоналу банків спеціальних знань і високої економічної кваліфікації. Особливо це важливо для правильної оцінки кредитоспроможності позичальника, а також вартості нерухомого майна, без чого іпотечний кредит стає занадто ризикованою банківською операцією.

Іпотечний договір укладається між одним або декількома іпотекодавцями та іпотекодержателем у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Іпотечний договір повинен містити такі істотні умови:

1) відомості про іпотекодавця та іпотеко держателя;

2) зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання та/або посилення на правочин, у якому встановлено основне зобов'язання.

Основне зобов'язання – зобов'язання боржника за договорами позики, кредиту, купівлі-продажу, лізингу, а також зобов'язання, яке виникає з інших підстав, виконання якого забезпечене іпотекою;

3) опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані, у тому числі кадастровий номер. У разі іпотеки земельної ділянки має зазначатися її цільове призначення;

4) посилання на видачу заставної або її відсутність.

У разі відсутності в іпотечному договорі однієї з вказаних вище істотних умов він може бути визнаний недійсним на підставі рішення суду.

Іпотечний договір може містити інші положення, зокрема, визначення вартості предмета іпотеки, посилання на документ, що підтверджує право власності іпотекодавця на предмет іпотеки, відомості про обмеження та обтяження прав іпотекодавця на предмет іпотеки, визначення способу звернення стягнення на предмет іпотеки.

У разі якщо іпотекою забезпечується повернення позики, кредиту для придбання нерухомого майна, яке передається в іпотеку, договір купівлі-продажу цього нерухомого майна та іпотечний договір можуть укладатися одночасно.

Позики під нерухомість підлягають погашенню на умовах розстрочки платежу і зі сплатою відсотків. Відсотки за іпотечними позиками мають ту властивість, що їх величина залежить від територіального розміщення нерухомого майна. Підвищення ставки відсотка за іпотечними позиками пов'язано із зростанням ризику знецінення капіталу, що впливає на діяльність кредиторів. Зрозуміло, що підвищення відсоткових ставок і збільшення розміру первинного внеску звужує сферу застосування іпотечного кредиту, оскільки це погіршує умови користування ним для позичальників.

У зв'язку із розвитком іпотечного кредитування формується окремий іпотечний фінансовий ринок, головним інструментом якого є **іпотечні цінні папери**.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 2006 року **іпотечні цінні папери** (mortgage-backed security) – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До **іпотечних цінних паперів** належать: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати та заставні.

Іпотечні облігації – облігації, виконання зобов'язань емітента за якими забезпечене іпотечним покриттям. Можуть випускатися звичайні та структуровані іпотечні облігації. Емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, а емітентом структурованих іпотечних облігацій – спеціалізована іпотечна установа.

Іпотечний сертифікат – іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами або іпотеками.

Заставна – це іпотечний цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. Заставна оформлюється, якщо її видача передбачена іпотечним договором.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом вчинення індосаменту. Наступний власник заставної набуває всі права іпотекодержателя (нового кредитора) за договором, яким обумовлене основне зобов'язання, та за іпотечним договором, на підставі якого була видана заставна, а права попереднього власника заставної як іпотекодержателя (первісного кредитора) припиняються.

Іпотечні банки тим самим отримують можливість проводити рефінансування за допомогою механізму вторинного ринку.

Основними документами, що, як правило, використовуються на практиці при оформленні іпотечного кредиту, є:

- **іпотечне зобов'язання**, що видається позичальником кредиторіві на підтвердження його (кредитора) переважного права на задоволення грошових претензій з вартості заставленого майна в разі невиконання позичальником свого зобов'язання, забезпеченого заставою майна;

- **закладний лист** – довготерміновий цінний папір, що випускається іпотечними банками під заставу земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна; він забезпечує доход у формі відсотків.

4.5. Факторинг та форфейтинг

Факторинг – це операція, яка поєднує посередницько-комісійні послуги з кредитуванням оборотного капіталу суб'єкта господарювання.

Основою факторингу є перевідступлення першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору.

Фактично банк (факторингова компанія) купує рахунки-фактури постачальника за відвантажену продукцію, виконані роботи чи надані послуги.

Згідно з Цивільним кодексом України за договором факторингу (фінансування під перевідступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт перевідступає або зобов'язується перевідступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Предметом договору факторингу може бути право вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Факторингові операції, крім купівлі права на вимогу боргу, включають:

- кредитування у вигляді попередньої оплати боргових вимог;
- ведення бухгалтерського обліку постачальника, зокрема реалізації продукції (роботи, послуг);
- інкасування дебіторської заборгованості постачальника;
- страхування постачальника від кредитного ризику;
- інші послуги, пов'язані із грошовою вимогою, право якої клієнт перевідступає факторові.

Учасниками факторингової операції можуть бути:

- посередник (фактор), тобто банк або факторингова компанія;

- постачальник товарів (робіт, послуг);
- покупець.

Відносини між суб'єктами факторингу регулюються договором, який укладається у письмовій формі між фактором і постачальником. У ньому дається перелік істотних умов, до яких, зокрема, належать ті, що захищають інтереси сторін – взаємні зобов'язання і відповідальність сторін, розмір кредиту і плати за факторингове обслуговування, вид факторингу. Оскільки факторингові операції мають ризикований характер, то перед укладенням договору фактор ґрунтовно вивчає фінансово-господарську діяльність клієнта-постачальника.

Зміст і послідовність здійснення факторингової операції:

- 1 – відвантаження постачальником покупцеві товарів (робіт, послуг);
- 2 – акцепт покупцем боргових вимог за товари (роботи, послуги);
- 3 – виставлення постачальником боргових вимог фактору з метою їх перевідступлення;
- 4 – вивчення фактором кредитоспроможності постачальника і, у разі позитивного результату, укладення з ним договору факторингу;
- 5 – переказування постачальникові коштів у розмірі 70–90 % суми боргових вимог, придбаних фактором;
- 6 – виставлення фактором боргових вимог для оплати їх покупцем;
- 7 – оплата покупцем виставлених на нього фактором боргових вимог;
- 8 – після отримання платежу від покупця фактор переказує постачальникові залишок коштів (30–10 %) за вирахуванням плати за факторингове обслуговування.

За здійснення факторингових операцій фактор стягує з постачальника відповідну плату. Розмір плати, зокрема, залежить від виду факторингу, кредитоспроможності постачальника, розміру процентної ставки за кредит, рівня ризиків, які несе фактор, а також від строку перебування ресурсів фактора в розрахунках з покупцем. Плата за факторингове обслуговування включає:

- комісію за послуги у розмірі визначеного договором процента від загальної суми придбаних фактором боргових вимог;
- процент за кредит, наданий фактором постачальникові.

Факторингові операції вигідні як постачальникові, так і фактору.

Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання (форфейтинге) відмовитися від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від боржника. Фактично форфейтер (банк або спеціалізована компанія) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик та ін.

Основними документами, які застосовуються у разі використання форфейтингу, є векселі та ін.

Ініціатором форфейтингової операції є, як правило, експортер чи його банк.

Форфейтингові операції здійснюються у такий спосіб. Експортер, який хоче скористатися форфейтингом, знаходить зарубіжного покупця (імпортера), котрий, у свою чергу, хоче отримати середньостроковий кредит для фінансування угоди з експортером. Імпортер повинен оформити серію простих векселів або акцептувати серію переказних векселів.

Експортер відвантажує товари, отримує векселі, які потім продає форфейтеру зі скидкою та на безповоротній основі.

Зміст і послідовність здійснення форфейтингової операції:

- 1 – експортер та імпортер домовляються про поставку товарів та порядок їх оплати;
- 2 – експортер шукає форфейтера;
- 3 – імпортер оформляє серію векселів та знаходить банк, який гарантує або авалює зазначені векселі;
- 4 – банк імпортера направляє в банк експортера гарантовані або авальовані векселі;
- 5 – експортер поставляє товари;
- 6 – банк імпортера надає банку експортера дозвіл на передання векселів експортеру;
- 7 – банк експортера надає векселі експортеру;
- 8 – продаж векселів експортером форфейтеру;
- 9 – надходження коштів від проданих векселів експортеру від форвейтера.

4.6. Лізингові операції

Лізинг – це оренда товарів тривалого користування. У Господарському кодексі України зазначено: «Лізинг – це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів».

Лізинг (англ. leasing – оренда, майновий найм) – підприємницька діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна.

Таке майно є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Лізинг – це довгострокова оренда машин і обладнання, видача обладнання напрокат.

Лізинг – це довгострокова оренда машин, обладнання, промислових товарів інвестиційного призначення, куплених орендодавцем для орендаря для

їх виробничого використання, при збереженні права власності на них за орендодавцем на весь термін договору оренди.

З економічного погляду лізинг – це с кредит, що надається під основні засоби. Лізинг – це кредит-оренда.

Лізинговий кредит – це кредитні відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є специфічною формою майнового, тобто товарного кредиту. Його специфіка полягає у тісному взаємозв'язку і переплетенні кредитних, фінансових та орендних відносин. Правові та економічні засади здійснення лізингової діяльності визначені в Законі України «Про фінансовий лізинг» (від 16 грудня 1997 р.).

З точки зору змісту кредитних відносин, лізинг можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається позичальником у розстрочку. В західних країнах лізинг виник у 40–50-х роках ХХ ст. через виробничу вигідність надання в оренду на тривалий строк основного капіталу внаслідок застосування фінансових систем прискореної амортизації. Лізинг дає змогу товаровиробникам отримувати необхідне виробниче обладнання без значних витрат капіталу, а також уникати втрат, пов'язаних з прискореним спрацюванням обладнання.

Об'єктом (предметом) лізингу є будь-яке нерухоме і рухоме майно, яке може бути віднесене до основних фондів: машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, будинки, споруди, системи телекомунікацій тощо, не заборонене законодавством до вільного обігу на ринку.

Суб'єктами лізингу, як правило, є три особи:

1) постачальник або продавець предмету лізингу – підприємство, організація та інші суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво і реалізацію машин і обладнання;

2) лізингодавець – суб'єкт господарювання, який передає в користування об'єкти лізингу за договором лізингу; лізингодавцями можуть бути банківські або небанківські фінансові установи (лізингові компанії);

3) лізингоодержувач (користувач) – суб'єкт господарювання, який одержує в користування об'єкти лізингу у встановлених лізинговим договором межах. Лізингоодержувач вступає у відносини з лізингодавцем щодо оренди об'єктів лізингу.

Сутність лізингу полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів. За своєю економічною природою лізинг має двоїсту форму. З одного боку, лізинг відповідає сутності кредитних відносин і є кредитною операцією (має місце передача майна у користування на умовах строковості, повернення і платності); а з другого боку, оскільки кредитор і позичальник працюють не з грошовим капіталом, а з

продуктивним, лізинг є подібним до однієї з форм інвестиційного фінансування.

Банк може бути або прямим учасником лізингової угоди безпосередньо як лізингодавець, або непрямим учасником як кредитор лізингової компанії чи гарант угоди за лізингом.

Типова схема лізингової операції така: банк (непрямий суб'єкт) надає лізинговій компанії позику на придбання певного виробничого майна; лізингова компанія (або банк як прямий суб'єкт) на прохання клієнта придбає відповідне виробниче майно; постачальник або продавець, отримавши гроші, передає майно в розпорядження лізингоодержувача; відповідно до лізингової угоди лізингоодержувач періодично вносить на рахунок лізингової фірми лізингові платежі; лізингова фірма погашає позику комерційному банку.

Лізингові платежі за своєю величиною і структурою складаються з двох частин:

- 1) вартості майна;
- 2) комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює відсотку за кредит.

Як правило, відсоткова плата за лізинг нижча від банківського позичкового відсотка, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати позику для купівлі обладнання.

Отже, лізинг є комерційною угодою, що заснована на оренді товарів тривалого користування виробничого призначення. Це – одна з форм інвестицій в основний капітал за посередництвом лізингової компанії (лізингодавця), який купує для товаровиробника (лізингоодержувача) майно і надає йому в оренду з метою виробничого використання. Таким чином, лізингодавець фактично кредитує лізингоодержувача: кредитором є лізингодавець, позичальником – лізингоодержувач.

Лізинг – вигідна фінансова і кредитна форма проведення технічного переозброєння і реконструкції виробництва. Залучення новітніх машин і обладнання та іншої техніки на умовах оренди вимагає менше грошових коштів, ніж їх купівля. Важливо й те, що платежі за лізингом включаються у собівартість продукції і не підлягають оподаткуванню (адже вони є орендною платою). У багатьох країнах законодавчо встановлені пільги для лізингових операцій (так, прискорена амортизація предметів лізингу дозволяє суттєво знизити прибуток, що оподатковується).

Особливістю відносин власності при лізингові є те, що право власності на товар зберігається за лізингодавцем (кредитором), а лізингоодержувач отримує предмет лізингу лише в тимчасове користування. Після закінчення терміну лізингової угоди можливий викуп орендованого майна лізингоодержувачем за залишковою вартістю. Якщо цього не відбувається, сторони можуть продовжити лізинговий договір або лізингоодержувач повертає майно власникові (лізингодавцю).

З економічної точки зору, лізинг – це, по суті, цільовий кредит, що надається на купівлю виробничого обладнання. Строки і розміри цього кредиту

визначаються особливостями фінансового руху амортизаційних відрахувань з вартості даного обладнання.

Існують різні ознаки класифікації видів лізингу. Залежно від типу майна, яке може бути об'єктом лізингу, розрізняють лізинг рухомого майна (машини, транспортні засоби, устаткування тощо) та лізинг нерухомого майна (споруди, будівлі, їхні структурні компоненти тощо).

Залежно від рівня окупності об'єкта лізингу розрізняють оперативний та фінансовий лізинг.

Оперативний лізинг передбачає передання лізингоодержувачу права користування об'єктом лізингу, який належить лізингодавцю, на термін, що не перевищує строку його повної амортизації, і, як правило, з обов'язковим поверненням об'єкта лізингу його власникові після закінчення терміну дії лізингового договору.

Фінансовий лізинг передбачає протягом дії договору лізингу виплату лізингоодержувачем платежів, які покривають повну або більшу частку вартості амортизації об'єкта лізингу, додаткові витрати і прибуток лізингодавця. У Законі України «Про фінансовий лізинг» зазначено: «За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі)».

Виділяють також:

- зворотний лізинг – це договір лізингу, який передбачає придбання лізингодавцем майна у виробника (постачальника) і передачу цього майна йому ж у лізинг; такий, здавалося б, незвичний вид лізингу використовується виробниками обладнання (постачальниками) з метою поліпшення свого фінансового становища;

- пайовий лізинг – це здійснення лізингу на основі укладання багатостороннього договору та залучення до угоди кількох кредиторів, які беруть участь у лізинговій операції, інвестуючи свої кошти;

- міжнародний лізинг – це лізинг, що здійснюється суб'єктами господарювання, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі, якщо майно чи платежі перетинають державні кордони.

Відносини між суб'єктами лізингу регулюються договором, який укладається у письмовій формі або як багатостороння угода за участі лізингодавця, лізингоодержувача та продавця майна або як двостороння угода між лізингодавцем і лізингоодержувачем.

Ініціатива в укладенні лізингового договору належить, як правило, лізингоодержувачу. Він знає, яке майно йому потрібне і хто його виробляє.

Важливою умовою договору лізингу є склад і спосіб сплати лізингових платежів. Лізингові платежі включають:

- суму, яка відшкодовує при кожному платежі частину вартості об'єкта лізингу, що амортизується, за строк, за який вноситься лізинговий платіж;

- суму, що сплачується лізингодавцю як процент за залучений ним кредит для придбання об'єкта лізингу;
- платіж як винагороду лізингодавцю за отримане у лізинг майно;
- відшкодування страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу, якщо об'єкт застрахований лізингодавцем;
- ризикову премію, розмір якої залежить від рівня ризиків, які бере на себе лізингодавець;
- інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу.

ТЕМА 5

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ІЗ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

- 5.1. Загальна характеристика діяльності банків на фондовому ринку.
- 5.2. Емісія цінних паперів.
- 5.3. Інвестиційні операції банків із цінними паперами.
- 5.4. Заставні операції банків із цінними паперами.
- 5.5. Професійна діяльність банків на фондовому ринку.
- 5.6. Нормативи інвестування

5.1. Загальна характеристика діяльності банків на фондовому ринку

Банки – активні інституційні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів). Вони здійснюють операції з різними видами цінних паперів – пайовими, борговими, іпотечними, похідними і в різних сегментах ринку – первинному і вторинному, біржовому і позабіржовому, ринку державних і корпоративних цінних паперів, внутрішньому, міжнародному і глобальному.

Банки виступають у ролі емітентів, інвесторів, а також займаються професійною діяльністю з цінними паперами.

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій. Випуск банком цінних паперів відбувається у пасивних операціях банків.

Інвестиційна діяльність банків передбачає вкладення коштів у цінні папери від свого імені і за свій рахунок. Метою інвестиційної діяльності є отримання прибутку. Банки, як правило, – активні інвестори на ринку державних цінних паперів. Що стосується ролі банків на ринку корпоративних цінних паперів, то в різних країнах вона різна, оскільки є істотні розбіжності в законодавстві. Залежно від ролі банків на цьому ринку умовно можна виділити три моделі організації ринку цінних паперів: банківську, небанківську і змішану.

Банківська (європейська) модель характеризується найактивнішою роллю банків (порівняно з іншими фінансовими посередниками) на ринку цінних паперів. Банки вкладають кошти як у державні цінні папери, так і в акції та облігації нефінансових компаній, здійснюють розміщення (андеррайтинг) цінних паперів, торгують ними, тобто займаються брокерською і дилерською діяльністю, формують інфраструктуру ринку. Ця модель діє в Німеччині.

Небанківська (американська) модель обмежує інвестиційну і посередницьку діяльність банків на ринку корпоративних цінних паперів. Активну діяльність на ринку корпоративних цінних паперів у США проводять спеціальні інвестиційні інституції, зокрема інвестиційні банки, компанії, фонди.

Змішана модель характеризується присутністю і діяльністю на ринку корпоративних цінних паперів як банків, так і спеціальних інвестиційних інституцій.

В Україні згідно з чинним законодавством формується змішана модель організації ринку цінних паперів. Банкам дозволяється займатися як інвестиційною, так і торговельною (професійною) діяльністю з цінними паперами. Банки мають право здійснювати інвестиції за рахунок власних коштів у статутні фонди та акції інших юридичних осіб (прямі інвестиції).

Банк, регулятивний капітал якого відповідає вимогам пунктів 2.1, 2.2 глави 2 розділу II цієї Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, яка затверджена постановою Правління Національного банку України 28.08.2001 № 368, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу, якщо:

а) інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більше ніж 1 відсоток статутного капіталу банку;

б) інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, що має ліцензію національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Банк здійснює інвестицію на підставі письмового дозволу Національного банку:

а) у фінансову установу в обсязі більше 1 відсотка статутного капіталу банку;

б) в юридичну особу в обсязі 20 і більше відсотків її статутного капіталу та/або голосів (крім інвестицій у фінансову установу в обсязі менше 1 відсотка статутного капіталу банку).

Банк має право здійснити інвестицію (у тому числі у фінансову установу в обсязі, що перевищує 1 відсоток статутного капіталу банку) за умови одночасного дотримання таких спеціальних вимог:

а) строк банківської діяльності становить не менше ніж три роки;

б) розмір регулятивного капіталу банку відповідає подвійному мінімальному розміру регулятивного капіталу банку (Н1), передбаченому пунктами 2.1, 2.2 глави 2 розділу II цієї Інструкції;

в) банк не є об'єктом застосування заходів впливу (в частині щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів операцій);

г) виконання протягом останніх шести місяців економічних нормативів та вимог щодо порядку формування обов'язкових резервів;

г) наявність прибутку за даними балансу банку протягом останніх шести місяців.

Банку забороняється інвестувати кошти в юридичну особу, статутом якої передбачена повна відповідальність її власників.

НБУ встановив для банків обмеження щодо прямих інвестицій у вигляді нормативів інвестування: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) і норматив загальної суми інвестування (Н12). Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15 відсотків. Нормативне значення нормативу Н12 не має перевищувати 60 відсотків.

НБУ застосовує і «вбудовані» обмеження на банківські інвестиції. Так, норматив адекватності регулятивного капіталу банку визначає достатність капіталу для здійснення активних операцій з урахуванням ризиків, характерних для різних видів банківської діяльності. Інвестиції банків у акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж НБУ визначає як високоризиковані операції і застосовує до цих операцій коефіцієнт ризику (зважування) 100%, що, у свою чергу, підвищує вимоги до розміру банківського капіталу. Інвестиції банків у цінні папери відображаються в активних операціях банків.

Інвестиційна діяльність банків на фондовому ринку тісно пов'язана з їх кредитною діяльністю. Цінні папери можуть використовуватися банками як застава для одержання кредиту на міжбанківському ринку, для рефінансування через центральний банк, а також для проведення операцій РЕПО.

Значне місце в діяльності банків на ринку цінних паперів посідає посередницька діяльність, пов'язана з наданням послуг своїм клієнтам, тобто клієнтські операції. Банки за дорученням клієнтів купують та продають цінні папери, формують портфелі цінних паперів для клієнтів, управляють цими портфелями на підставі відповідного довірчого договору, займаються розміщенням (андеррайтингом) цінних паперів на первинному ринку, надають консультаційні послуги.

Банки беруть активну участь у формуванні інфраструктури ринку цінних паперів, зокрема, вони здійснюють депозитарну діяльність зберігача цінних паперів, діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів тощо.

Для здійснення певного виду професійної діяльності банки повинні отримати відповідну ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності:

- діяльність з торгівлі цінними паперами;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Багатогранна діяльність банків на фондовому ринку, а звідси і велике розмаїття банківських операцій з цінними паперами, визначають необхідність організації окремого підрозділу банку (управління, департаменту) для здійснення операцій з цінними паперами, побудованого за функціонально-продуктовим принципом.

5.2. Емісія цінних паперів

Першочерговим завданням банку при проведенні емісійних операцій на фондовому ринку є розроблення певної емісійної політики.

Основні напрями емісійної політики банку:

- визначення цілей емісійної діяльності;
- вибір цінних паперів, що випускаються в обіг;
- визначення найефективніших методів розміщення цінних паперів;
- підтримання курсу цінних паперів власної емісії на вторинному ринку.

Емісійні операції банків на фондовому ринку можна систематизувати залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг, а саме:

- операції з випуску пайових цінних паперів (акцій або інструментів власності);
- операції з випуску боргових зобов'язань (облігацій, депозитних сертифікатів, комерційних цінних паперів або інструментів позики);
- операції з випуску іпотечних цінних паперів;
- операції з випуску похідних цінних паперів.

Основні етапи емісійної діяльності банків, пов'язаної з відкритим (публічним) розміщенням акцій:

- прийняття банком рішення про розміщення акцій;

- реєстрація випуску акцій та проспекту їх емісії Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- розкриття інформації, що міститься в проспекті емісії акцій;
- **розміщення акцій** – це відчуження цінних паперів емітентом або андеррайтером через укладення договору з першим власником;
- реєстрація звіту про розміщення акцій Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- отримання банком свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Для залучення додаткових ресурсів на середньо- і довгостроковій основі (довгі пасиви) банки вдаються до емісії облігацій та інших боргових зобов'язань, яка має для банків деякі переваги порівняно з емісією акцій. Так, боргові зобов'язання не надають їх власникам права голосу на зборах акціонерів.

Згідно з законодавством України підприємства можуть випускати облігації різних видів:

- іменні або на пред'явника;
- процентні, дисконтні, або цільові;
- у документарній формі або бездокументарній.

Крім облігацій банки емітують ще один вид боргових цінних паперів – депозитні (ощадні) сертифікати, які засвідчують суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу та обумовлених у сертифікаті процентів у банку, що емітував сертифікат. Основна різниця між депозитним і ощадним сертифікатами полягає у їх призначенні. Банки емітують ощадні сертифікати з низьким номіналом, орієнтовані на індивідуальних вкладників (інвесторів), тобто це «роздрібні» сертифікати, і депозитні сертифікати з великим номіналом, орієнтовані на інституційних вкладників (інвесторів), великий бізнес, тобто це «оптові» сертифікати. Крім процентних депозитних сертифікатів, випускаються також дисконтні (зеро) депозитні сертифікати.

Сертифікати можуть випускатися:

- одноразово або серіями;
- іменними або на пред'явника;
- у бездокументарній формі або в документарній;
- на вимогу або на строк;
- номіновані як у національній, так і в іноземній валюті;
- купонними і безкупонними.

Порівняно недавно на фондовому ринку України з'явилися іпотечні цінні папери: іпотечні сертифікати та іпотечні облігації. Емітентом іпотечних цінних паперів можуть бути банки та інші фінансові установи, які мають право на провадження такого виду діяльності відповідно до закону.

Іпотечний сертифікат – це особливий вид цінних паперів, забезпечених іпотечними активами, або іпотеками.

Іпотечні облігації – це облігації, виконання зобов'язань емітента (банку) за якими забезпечене іпотечним покриттям. **Іпотечне покриття** – це іпотечні

активи, а також інші активи, які забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облигаціями.

Емісія цінних паперів пов'язана для банків з фінансовими і функціональними ризиками. Велике значення для емісійної діяльності має ризик нерозміщення цінних паперів на ринку і ринковий ризик. Рівень цих ризиків визначається:

- інвестиційною привабливістю цінних паперів;
- наявністю на ринку платоспроможною попиту і взагалі кон'юнктурою ринку;
- послугами і правами, які банки-емітенти пропонують інвесторам (потенційним акціонерам і кредиторам).

Емісія боргових зобов'язань (облігацій, депозитних сертифікатів) чуттєвих до коливань процентної ставки пов'язана для банків-емітентів з процентним ризиком. Управління ризиками передбачає використання різних методів та інструментів їх хеджування.

5.3. Інвестиційні операції банків із цінними паперами

Згідно з нормативними документами Національного банку України цінні папери, у які банки вкладають кошти, класифікуються за різними критеріями. Залежно від мети придбання, характеристики цінного папера, можливості їх оцінювання за справедливою вартістю і строків зберігання в портфелі банку цінні папери підрозділяють на чотири види:

- 1) цінні папери в торговому портфелі;
- 2) цінні папери в портфелі на продаж;
- 3) цінні папери в портфелі до погашення;
- 4) інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

1. У портфелі «*Цінні папери в торговому портфелі*» враховуються цінні папери, які банк придбав із наміром їх подальшого перепродажу в найближчий час з метою отримання прибутку у результаті короткострокових коливань їх ціни (або дилерської маржі).

Поточна справедлива вартість цінних паперів визначається за даними оприлюднених котирувань цінних паперів на фондових біржах.

2. У портфелі «*Цінні папери у портфелі на продаж*» враховуються акції, інші цінні папери з нефіксованим прибутком та боргові цінні папери, а саме:

- боргові цінні папери, які банк не має наміру або змоги тримати до строку погашення;
- цінні папери, які банк готовий продати, наприклад, у зв'язку зі зміною ринкових процентних ставок;
- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, за якими неможливо достовірно визначити справедливу вартість;
- інші цінні папери, придбані з метою утримання їх у портфелі на продаж.

3. У портфелі «Цінні папери в портфелі до погашення» враховуються боргові цінні папери, які банк придбав з наміром утримувати їх до строку погашення з метою отримання процентного доходу.

Банки можуть приймати рішення про переведення боргових цінних паперів з портфеля на продаж у портфель до погашення, а також щодо переведення цінних паперів з портфеля банку до погашення у портфель на продаж.

Згідно з вимогами Національного банку банки щомісячно визначають корисність цінних паперів у портфелі на продаж і в портфелі до погашення. Під корисністю цінного папера розуміють його здатність приносити в майбутньому очікувані грошові потоки. Отже, зменшення корисності означає зниження ймовірності отримати очікувані грошові потоки. Банки визначають зменшення корисності цінних паперів, ризик цінного папера, якщо є об'єктивні докази, які про це свідчать, наприклад відомості про:

- фінансові труднощі емітента;
- високу ймовірність банкрутства емітента;
- реорганізацію емітента;
- зникнення активного ринку для відповідних цінних паперів;
- значне і тривале зменшення справедливої вартості цінних паперів тощо.

Для відшкодування можливих втрат від зменшення корисності цінних паперів банки формують резерви під знецінення цінних паперів.

4. *Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.* До інвестицій належать акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком емітентів, які відповідають визначенням асоційованої або дочірньої компанії, за винятком цінних паперів цих компаній, що утримуються в портфелі на продаж.

Асоційована компанія (підприємство) – це компанія, у якій банк (інвестор) має суттєвий вплив.

Дочірня компанія (підприємство) – це компанія, що контролюється іншою компанією (банком).

Банки можуть здійснювати операції з цінними паперами за рахунок власних та залучених коштів як на первинному ринку, так і на вторинному, на біржовому і позабіржовому.

Діяльність банків на ринку цінних паперів пов'язана з безліччю ризиків. Ризики звичайно поділяють на дві групи:

- фінансові, пов'язані з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості і структурі активів і пасивів;
- функціональні, пов'язані з використанням банками різної техніки і технологій, з діяльністю операційних підрозділів, з помилками в управлінні тощо.

Розрізняють також системний ризик і несистемний.

Системний – це ризик понесення збитків від зміни умов функціонування фінансового ринку в цілому або окремих його сегментів (наприклад, інфляційний ризик, ризик відмови уряду від виконання своїх боргових зобов'язань або затримки виконання урядом зобов'язань).

Несистемний – це ризик, пов’язаний з особливостями обігу конкретних фінансових інструментів, з діяльністю окремих учасників ринку (наприклад, ризик невиплати дивідендів).

Банки в процесі інвестування в цінні папери підпадають під дію багатьох ризиків, основні з них такі:

- **ринковий** – пов’язаний з можливістю непередбаченої зміни дохідності та вартості цінних паперів на ринку;
- **ризик процентних ставок** – пов’язаний із мінливістю процентних ставок на фінансовому ринку;
- **кредитний**, пов’язаний із можливістю невиконання боргових зобов’язань емітентом.

Банки управляють ризиками з метою їх обмеження чи мінімізації рівня. У світовій банківській практиці застосовується системний підхід до управління ризиками. Цей підхід ґрунтується на загальноприйнятих принципах ризику (Generally Accepted Risk Principles – GARP). Згідно з принципами GARP банки створюють спеціальний структурний підрозділ, який займається управлінням ризиками. Процес управління ризиками складається з кількох етапів: виявлення ризику, оцінювання його величини, моніторинг ризику і використання відповідних методів і інструментів, спрямованих на мінімізацію ризику. Стосовно інвестиційної діяльності банки використовують такі методи управління ризиками:

- диверсифікація інвестицій;
- установлення лімітів на здійснення тих чи інших інвестиційних операцій;
- хеджування ризиків за допомогою відповідних похідних фінансових інструментів;
- створення резервів під знецінення цінних паперів.

5.4. Заставні операції банків із цінними паперами

Банки можуть використовувати цінні папери, що перебувають у їхній власності, як предмет застави, тобто як предмет забезпечення своїх зобов’язань за угодами при одержанні кредиту (рефінансування) від Центрального банку або на міжбанківському ринку.

Застава цінних паперів оформляється договором про заставу або заставним зобов’язанням.

Заставні операції банків не мають самостійного значення. Вони є похідними від кредитних операцій і здійснюються банками для гарантування своєчасного і повного погашення кредиту.

Цінні папери як предмет застави повинні задовольняти певні вимоги: належати заставодавцю, бути ліквідними, їхня вартість має перевищувати суму позички і нарахованих процентів. Маржа, тобто різниця між вартістю заставлених цінних паперів і позичкою, що надана під цінні папери з урахуванням процентів, залежить від якості цінних паперів. У світовій банківській практиці найвищий рейтинг якості мають державні цінні папери,

зважаючи на їхню надійність, ліквідність і визначеність. Розмір позички може досягати 90 і більше відсотків від вартості заставлених державних цінних паперів, тобто маржа може становити близько 10 %. У випадку використання для застави корпоративних цінних паперів береться до уваги, чи обертаються вони на біржі. Цінні папери, що котируються на біржі, оцінюються, як правило, вище, ніж ті, що не котируються, тому маржа при їх використанні під заставу буде нижчою.

Банки під заставу цінних паперів можуть одержати кредит як від інших банків, так і від Центрального банку, який виступає відносно банків у ролі кредитора останньої інстанції.

Центральні банки надають банкам під заставу цінних паперів кредит, що дістав назву ломбардного, для підтримання ліквідності банків. Банки можуть одержати ломбардний кредит під фіксовану процентну ставку, звернувшись з кредитною заявкою безпосередньо до центрального банку, так званий **прямий ломбардний кредит**. Крім того, вони можуть одержати ломбардний кредит, беручи участь у кредитних **тендерах** (торгах), що проводяться Національним банком України.

Узагалі ломбардним іноді називають будь-який кредит, наданий під заставу майна.

Тендери бувають кількісні і процентні. У разі проведення **кількісного тендера** банки – потенційні позичальники подають центральному банку кредитні заявки, в яких указують тільки суму кредиту. Заявки задовольняються центральним банком за заздалегідь оголошеною процентною ставкою. Якщо попит на кредит з боку банків перевищує пропозицію центрального банку, то заявки задовольняються частково, пропорційно співвідношенню попиту і пропозиції. Проведення **процентних тендерів** передбачає, що банки вказують у заявках не тільки суму кредиту, а й процентну ставку. Заявки банків-учасників ранжуються виходячи з рівня запропонованої процентної ставки, у міру спадання, а потім Центральний банк задовольняє їх у такому самому порядку починаючи з максимально запропонованої процентної ставки до повного вичерпання встановленого на тендері обсягу кредитів.

В Україні банки дістали можливість одержати прямий ломбардний кредит у Національному банку з кінця 1995 р., що пов'язано із започаткуванням у цьому році емісії облігацій внутрішньої державної позики.

Банки можуть використовувати цінні папери як предмет застави при одержанні *кредиту овернайт*, що надається Національним банком на один день через постійно діючу лінію рефінансування за оголошеною процентною ставкою, *тендерного кредиту*, що надається банкам, які беруть участь у кредитних тендерах, що систематично проводяться Національним банком, а також *стабілізаційного кредиту*, що може надаватися банкам на підтримку заходів щодо їх фінансового оздоровлення.

Операцією із цінними паперами для банків є також операції РЕПО.

Операція РЕПО (REPO, RP-repurchase agreement) – це фінансова операція, що складається з двох частин. У **першій частині** цієї операції одна сторона продає цінні папери іншій стороні. У **другій частині** перша сторона бере на

себе зобов'язання викупити зазначені цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Різниця між цінами є тим процентним доходом, який отримує сторона, що є покупцем цінних паперів (продавцем грошей) у першій частині РЕПО. Ціна зворотного викупу – це сума початкової ціни продажу і процента, що сплачується позичальником коштів.

Операції РЕПО, у яких у першій частині проведення операції Національний банк є покупцем облігацій, а в другій частині – продавцем, дістали назву **прямого РЕПО**. Ці операції мають кредитний характер. У ролі позичальника виступають банки, а в ролі кредитора – Національний банк.

Операції РЕПО, у яких у першій частині проведення операції Національний банк є продавцем державних облігацій зі свого портфеля, а покупцями – банки, дістали назву **зворотного РЕПО**. Ці операції мають депозитний характер. У ролі вкладників виступають банки.

Національний банк проводить операції зворотного РЕПО тільки за допомогою безпосередньої домовленості з банками.

Операції з цінними паперами на умовах угоди РЕПО проводяться не тільки між банками і Національним банком, а й між банками.

5.5. Професійна діяльність банків на фондовому ринку

Активність банків як професійних учасників фондового ринку значною мірою визначається моделлю організації цього ринку (банківська, небанківська, змішана), що діє в тій чи іншій країні.

Основні види професійної діяльності банків на ринку цінних паперів – це:

- 1) діяльність з торгівлі цінними паперами,
- 2) діяльність з управління активами інституційних інвесторів,
- 3) депозитарна діяльність.

Діяльність з торгівлі цінними паперами включає кілька видів діяльності, а саме:

- дилерську діяльність,
- брокерську діяльність,
- діяльність з управління цінними паперами,
- андеррайтинг.

Дилерська діяльність – це діяльність, яка передбачає купівлю-продаж цінних паперів, що здійснюється банком від свого імені та за свій рахунок для перепродажу третім особам. Дохід дилера утворюється за рахунок різниці у цінах, за якими він купує та продає цінні папери.

Брокерська діяльність – це діяльність, яка передбачає купівлю-продаж цінних паперів, що здійснюється банком як професійним учасником ринку на підставі договорів-доручень чи комісії за рахунок клієнтів. У договорі визначаються вид і термін дії замовлення клієнтів, права та обов'язки сторін, умови розрахунків і розмір комісійної винагороди, відповідальність сторін і порядок розгляду спорів.

Діяльність з управління цінними паперами – це діяльність, яку здійснює банк як професійний учасник ринку від свого імені за винагороду стосовно

довірчого управління цінними паперами, які належать на правах власності іншій особі, а йому передані у володіння. Управління здійснюється на користь довіритель, або бенефіціарів, тобто осіб, яким згідно з договором належать доходи від довірчої діяльності. Предметом управління можуть бути не тільки цінні папери, а й грошові кошти, призначені для інвестування в цінні папери, а також грошові кошти і цінні папери, отримані в процесі управління цінними паперами. В Україні з огляду на правову нерегульованість як відносин довірчої власності, так і відносин довірчого управління найреальнішим є виконання банками агентських послуг стосовно цінних паперів, наприклад формування портфеля цінних паперів згідно з вказівками клієнта.

Андеррайтинг – це діяльність з випуску цінних паперів за дорученням, від імені і за рахунок емітента. Андеррайтинг є перспективним напрямом розвитку сфери банківських послуг, який дає змогу збільшити комісійні доходи банків завдяки додатковому використанню потенціалу та досвіду працівників.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів – це діяльність щодо управління банком активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду.

Депозитарна діяльність – діяльність професійних учасників депозитарної системи України та Національного банку України щодо надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття, припинення та переходу прав на цінні папери і прав за цінними паперами та обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, які провадять клірингову діяльність, Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках (Розрахунковий центр), депонентів, а також надання інших послуг, які відповідно до Закону «Про депозитарну систему України» від 6 липня 2012 року № 5178-VI мають право надавати професійні учасники депозитарної системи України

Правові засади функціонування депозитарної системи України, встановлює порядок реєстрації та підтвердження прав на емісійні цінні папери та прав за ними у системі депозитарного обліку цінних паперів, а також порядок проведення розрахунків за правочинами щодо емісійних цінних паперів, визначає Закон України «Про депозитарну систему України» від 6 липня 2012 року № 5178-VI.

Депозитарна система України – сукупність учасників депозитарної системи та правовідносин між ними щодо ведення обліку цінних паперів, прав на цінні папери і прав за цінними паперами та їх обмежень, що встановлюються в системі депозитарного обліку цінних паперів, у тому числі внаслідок проведення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів.

Учасники депозитарної системи України – Національний банк України, професійні учасники депозитарної системи України, депозитарії-кореспонденти, фондові біржі, клірингові установи, Розрахунковий центр, емітенти, торговці цінними паперами, компанії з управління активами, депоненти.

Депонент – власник цінних паперів, співвласники цінних паперів, нотаріус, на депозит якого внесено цінні папери, яким рахунок у цінних паперах відкривається депозитарною установою на підставі відповідного договору про обслуговування рахунка в цінних паперах, а також депозитарна установа, яка відкриває собі рахунок у цінних паперах на підставі наказу керівника цієї депозитарної установи. Національний банк України може бути депонентом у випадках, передбачених Законом «Про депозитарну систему України».

Види депозитарної діяльності та їх поєднання

В Україні можуть провадитися такі види депозитарної діяльності:

- 1) депозитарна діяльність Центрального депозитарію;
- 2) депозитарна діяльність Національного банку України;
- 3) депозитарна діяльність депозитарної установи;
- 4) діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування;
- 5) діяльність із зберігання активів пенсійних фондів.

Депозитарна діяльність депозитарної установи може поєднуватися з діяльністю із зберігання активів інститутів спільного інвестування та зберігання активів пенсійних фондів.

Система депозитарного обліку цінних паперів – сукупність інформації, записів про емісійні цінні папери (вид із зазначенням типу, номінальна вартість і кількість, обмеження обігу тощо) на рахунках у цінних паперах власників таких рахунків, про емітентів, власників цінних паперів, що мають права за цінними паперами та права на цінні папери, обмежень прав на цінні папери, уповноважених ними осіб, управителів, заставодержателів, інших осіб, наділених відповідними правами щодо цінних паперів, яка містить дані, що дають змогу ідентифікувати емісійні цінні папери і зазначених осіб, реєстр кодів цінних паперів (міжнародних ідентифікаційних номерів цінних паперів), а також інша передбачена законодавством інформація (система депозитарного обліку).

Депозитарний облік цінних паперів – облік цінних паперів, прав на цінні папери та їх обмежень на рахунках у цінних паперах (депозитарний облік).

Учасники депозитарної системи України

Центральний депозитарій

Центральний депозитарій забезпечує формування та функціонування системи депозитарного обліку цінних паперів.

Центральний депозитарій веде депозитарний облік всіх емісійних цінних паперів, крім тих, облік яких веде Національний банк України відповідно до компетенції, визначеної Законом «Про депозитарну систему України».

В Україні може існувати лише один Центральний депозитарій.

Центральний депозитарій - юридична особа, що функціонує у формі публічного акціонерного товариства відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» з урахуванням особливостей, установлених цим Законом. Акціонерне товариство набуває статусу Центрального депозитарію з дня реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісія) в установленому порядку Правил Центрального депозитарію.

Акціонерами Центрального депозитарію може бути держава, Національний банк України, учасники фондового ринку, центральні депозитарії інших країн, міжнародні депозитарно-клірингові установи, а також міжнародні фінансові організації, членами яких є Україна.

Національний банк України як учасник депозитарної системи України

До виключної компетенції Національного банку України належить здійснення депозитарного обліку державних цінних паперів та облігацій місцевих позик. Особливості провадження Національним банком України депозитарної та клірингової діяльності з державними цінними паперами та облігаціями місцевих позик встановлюються Комісією за погодженням з Національним банком України.

Депозитарні установи

Депозитарною установою є юридична особа, що утворюється та функціонує у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю і яка в установленому порядку отримала ліцензію на провадження депозитарної діяльності депозитарної установи.

Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках

Розрахунковий центр забезпечує здійснення грошових розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, укладеними на фондових біржах та поза фондовою біржею, якщо проводяться розрахунки за принципом "поставка цінних паперів проти оплати".

В Україні може існувати лише один Розрахунковий центр.

5.6. Нормативи інвестування

Вимоги щодо здійснення банками інвестицій

Національний банк здійснює контроль за придбанням банком корпоративних прав (акцій, паїв, часток) в обмін на кошти або майно з метою отримання доходу/прибутку або права на участь в управлінні юридичною особою, у тому числі за прямими інвестиціями (далі - інвестиції).

Прямі інвестиції банків – це внесення банками власних коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), емітовані такою юридичною особою.

Банк, регулятивний капітал якого відповідає вимогам пунктів 2.1, 2.2 глави 2 розділу II цієї Інструкції, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу, якщо:

а) інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більше ніж 1 відсоток статутного капіталу банку;

б) інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, що має ліцензію національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Національний банк з метою обмеження інвестиційного ризику, пов'язаного зі здійсненням банками інвестицій та операцій із цінними

паперами, установлює такі нормативи інвестування: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), норматив загальної суми інвестування (Н12).

До коштів, що інвестуються, включаються:

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж, що випущені установою;
- вкладення в асоційовані та дочірні установи.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15 відсотків.

Норматив загальної суми інвестування (Н12)

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із здійсненням банком інвестиційної діяльності.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н12 не має перевищувати 60 відсотків.

ТЕМА 6

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

6.1 Основи організації банківських операцій в іноземній валюті

6.2. Торговельні операції банків в іноземній валюті

6.3 Неторговельні операції банків в іноземній валюті

6.4. Операції банків із торгівлі іноземною валютою на міжбанківському ринку. Сутність, функції та учасники міжбанківського валютного ринку. Поняття та види валютної позиції банку.

6.5. Валютні операції. Касові торговельні угоди типу тод, том спот. Строкові торговельні валютні операції: форвардні угоди, валютні ф'ючерси, валютні опціони, валютні угоди «своп», валютний арбітраж: види і техніка здійснення.

6.1 Основи організації банківських операцій в іноземній валюті

Поняття операцій банків в іноземній валюті

Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15–93 *валютні операції* визначаються як операції, пов'язані з:

- переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій між резидентами у валюті України;
- використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- увезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, пересиланням і переказуванням за її межі валютних цінностей.

Валютні цінності (currency valuables) – цінності, по відношенню до яких валютним законодавством країни встановлено особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів.

При цьому до *валютних цінностей у широкому значенні цього терміна* названим вище Декретом відносять:

- **валюта України** – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України;

- **платіжні документи та інші цінні папери** (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

- **іноземна валюта** – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України;

- **платіжні документи та інші цінні папери** (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

- **банківські метали** – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Отже, *операції банків в іноземній валюті* – це такі валютні операції банків, головним об'єктом яких є іноземна валюта у готівковій та безготівковій формах, а також у вигляді платіжних документів та інших цінних паперів, виражених у грошових одиницях іноземних держав і в міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях.

Постановою Правління НБУ від 4 лютого 1998 р. № 34 затверджено Класифікатор іноземних валют, де вони поділені на три групи:

1) вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну, та банківські метали;

2) вільно конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу;

3) неконвертовані валюти.

Суб'єктами банківських операцій в іноземній валюті окрім банків, участь яких є обов'язковою, можуть бути всі інші суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, передбачені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Банки відповідно до чинного законодавства України мають право здійснювати валютні операції тільки після отримання генеральної ліцензії НБУ. Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються *уповноваженими* і зобов'язані здійснювати валютний контроль за операціями своїх клієнтів.

Зміст операцій банків в іноземній валюті має багато спільного з операціями цих банків на внутрішньому ринку країни з національною валютою, оскільки теж включає розрахунково-касове обслуговування клієнтів, залучення депозитів, надання кредитів, видачу гарантій, консультування тощо. Водночас зовнішньоекономічні операції складніші порівняно з іншими видами діяльності. Це зумовлено тим, що у їх здійсненні:

- беруть участь нерезиденти;
- використовуються різні види валютних цінностей;
- виникають додаткові ризики, зокрема валютні;
- застосовуються норми, як національного, так і міжнародного права.

Особливості правового регулювання операцій банків в іноземній валюті

Правове регулювання банківських операцій в іноземній валюті в Україні здійснюється на основі 1) внутрішнього законодавства, 2) міжнародних договорів та 3) міжнародних звичаїв.

1. *Внутрішнє законодавство* охоплює закони та підзаконні нормативно-правові акти, які можна класифікувати на такі, що повністю регулюють банківські зовнішньоекономічні відносини, і на ті, у яких лише частина норм регулює ці відносини. Найважливішими нормативно-правовими актами, якими

здійснюється регулювання банківської зовнішньоекономічної діяльності, є закони України «Про банки і банківську діяльність» (2000 рік), «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 рік), «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (1994 рік), Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (1993 рік).

Переважну більшість підзаконних актів становлять нормативно-правові акти Національного Банку України, які приймаються у формі положень, правил, інструкцій, листів, телеграм. Серед них доцільно виділити «Положення про валютний контроль» (2000 рік), «Інструкцію про порядок здійснення контролю за експортними, імпорнтними операціями» (1999 рік), «Інструкцію про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України» (2002 рік), «Інструкцію про порядок регулювання діяльності банків в Україні» (2001 рік), «Інструкцію про відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах» (2003 рік), «Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» (2005 рік), «Інструкцію з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України» (2004 рік).

Внутрішнє законодавство охоплює також корпоративні нормативно-правові акти, які приймаються уповноваженими банками для регулювання їх внутрішньої діяльності, пов'язаної з проведенням валютних операцій.

2. *Міжнародні договори* можуть бути дво- та багатосторонніми, мати універсальний чи регіональний характер і містити уніфіковані норми для врегулювання міжнародних невладиних відносин. До важливих міжнародних договорів, норми яких регулюють зовнішньоекономічну діяльність банків, необхідно віднести:

Женевські вексельні конвенції 1930 р. (зокрема, «Уніфікований закон про переказні та прості векселі»), Женевську конвенцію 1931 р. щодо «Уніфікованого закону про чеки», Оттавські конвенції 1988 р. «Про міжнародний фінансовий лізинг» та «Про міжнародний факторинг».

3. *Міжнародні звичаї*. Це певні правила, які склалися і систематично застосовуються у міжнародній банківській практиці. Вони є обов'язковими для застосування якщо: а) норми законодавства безпосередньо відсилають до них; б) сторони під час укладення контракту домовилися регулювати свої відносини певним звичаєм. Українські банки, здійснюючи зовнішньоекономічні операції, зокрема міжнародні розрахунки, дотримуються ряду звичаїв, кодифікованих Міжнародною торговою палатою (МТП), а саме: «Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів, «Уніфікованих правил щодо договірних гарантій» (публікація МТП № 522, 1995 р., «Уніфікованих правил щодо договірних гарантій» (публікація МТП № 325, 1978 р.).

6.2. Торговельні операції банків в іноземній валюті

Переважна частина поточних торговельних операцій в іноземній валюті пов'язана з розрахунками між юридичними особамн-резидентами і юридичними особами-нерезидентами за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу

або з відстроченням, що відповідно до договору не перевищує строків, установлених законодавством України для здійснення таких розрахунків.

Здійснюючи міжнародні розрахунки, імпортери й експортери, їхні банки вступають у певні, відособлені від зовнішньоекономічного контракту, відносини, пов'язані з оформленням, пересиланням, обробкою товаророзрядних і платіжних документів, здійсненням розрахунків та платежів.

Послідовні дії покупця, продавця і банків, що їх обслуговують, стосовно погашення боргів між ними, називаються формами розрахунків.

Форми міжнародних розрахунків мають здебільшого документарний характер, тобто здійснюються під фінансові і комерційні документи.

До основних форм міжнародних торговельних розрахунків відносять банківський переказ, інкасо, документарний акредитив.

Міжнародний банківський переказ

Міжнародний банківський переказ – це рух коштів в іноземній валюті, який здійснюється з ініціативи клієнта банком, що його обслуговує, з метою зарахування коштів в іноземній валюті на рахунок бенефіціара, розташованого в іншій державі. Банківський переказ здійснюється безготівковим способом через спрямування платіжного доручення від одного банку до іншого.

Платіжне доручення в іноземній валюті – це розрахунковий документ, який містить доручення клієнта уповноваженому банку, що його обслуговує, переказати кошти в іноземній валюті на користь бенефіціара.

Загалом, механізм міжнародних розрахунків за допомогою банківського міжнародного переказу включає такі етапи:

- 1) укладення зовнішньоекономічного контракту;
- 2) заповнення імпортером заяви на переказ і подання її у свій банк;
- 3) поставка товару (може передувати переказу або відбуватися за ним);
- 4) проведення розрахунку банком імпортера на підставі платіжного доручення;
- 5) зарахування банком експортера коштів на рахунок експортера.

Міжнародне інкасо

Термін «інкасо» означає доручення експортера своєму банку одержати від імпортера безпосередньо або через інший банк певну суму, яку зазначено в платіжних документах, або підтвердження (акцепт), що цю суму буде виплачено у відповідний строк.

Документи, які використовуються в міжнародній торгівлі, поділяють на фінансові та комерційні.

Термін «фінансові документи» включає прості векселі, переказні векселі, чеки, платіжні вимоги та інші подібні документи, які використовуються для одержання платежу.

Термін «комерційні документи» включає рахунки, вивантажувальні документи, документи про право власності, інші подібні документи або якісь документи, що не є фінансовими.

Залежно від видів документів, що підлягають інкасуванню, виокремлюють:

1. **Чисте інкасо** – це інкасування через банк суми, що належить отримати від покупця проти вручення пакета фінансових документів (векселів, чеків та інших), що не супроводжуються комерційними документами.

2. **Документарне інкасо** – це доручення своєму банку про інкасування певної суми, що належить отримати від покупця проти вручення пакета документів:

- фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами;
- комерційних документів, що не супроводжуються фінансовими документами.

Загалом механізм міжнародних розрахунків за допомогою документарного інкасо включає такі етапи:

1. Укладення зовнішньоекономічного контракту.
2. Відвантаження експортером товару.
3. Одержання експортером документів від транспортних організацій.
4. Подання експортером комплекту документів у разі інкасового доручення.
5. Пересилання банком-ремітентом документів банку країни-імпортера. Банк-ремітент (Remitting bank) – банк, якому принципал доручає операцію інкасування.
6. Передання банком-інкасатором документів платникові для перевірки і платежу або акцепту векселя, залежно від інструкції в інкасовому дорученні. Передання документів платникові може бути здійснене через інший презентуючий банк.
7. Оплата платником документів.
8. Переказування суми банком платника банку-ремітенту.
9. Зарахування банком-ремітентом суми на рахунок експортера.

Міжнародний документарний акредитив

Документарний акредитив – це угода, відповідно до якої банк (банк-емітент), діючи на прохання і на підставі інструкцій клієнта (заявителя акредитива) або від його імені, бере на себе зобов'язання здійснити розрахунки з третьою особою (бенефіціаром) проти наданих такою особою документів.

Загалом, механізм міжнародних розрахунків з допомогою документарних акредитивів включає такі стани:

1. Експортер та імпортер укладають зовнішньоекономічний договір, у якому обумовлюється, що розрахунки будуть здійснюватися у формі документарного акредитива.

2. Після укладення зовнішньоекономічного договору, експортер готує товар до відвантаження, про що повідомляє імпортера.

3. Імпортер подає в банк заяву на відкриття акредитива.

4. На підставі заяви на відкриття акредитива, банківський працівник присвоює йому номер, здійснює комп'ютерний набір тексту акредитива та відправляє його телекомунікаційними засобами авізуючому банку. Як правило, авізуючим банком є банк-кореспондент у країні бенефіціара.

5. Авізуючий банк, одержавши повідомлення з умовами акредитива, здійснює його перевірку.

Після встановлення справжності акредитива, авізуючий банк повідомляє бенефіціара про відкриття акредитива.

6. Одержавши акредитивне авізо, коли бенефіціар згідний з умовами акредитива, він відвантажує товар і подає в банк необхідні документи.

7. Приймаючи документи від бенефіціара, банк здійснює їх перевірку.

6. Після перевірки документів і встановлення їх відповідності умовам акредитива авізуючий банк надсилає їх банку-емітенту.

Якщо авізуючий банк є виконуючим банком, то після перевірки документів і встановлення їх відповідності умовам акредитива, він виплачує суму за акредитивом бенефіціару і надсилає банку-емітенту вимогу відшкодування здійсненого платежу.

9. Банк-емітент, одержавши від авізуючого банку документи, перевіряє їх, і в разі відповідності документів строкам і умовам акредитива, списує кошти з рахунку імпортера та надсилає платіж банку експортера.

10. Банк-емітент передає документи імпортеру, який на їх основі отримує товар.

11. Якщо авізуючий банк не є виконуючим банком, то, отримавши кошти за акредитивом від банку-емітента, він зараховує їх на рахунок бенефіціара.

В Уніфікованих правилах і звичаях для документарних акредитивів містяться також характеристики різних видів документарних акредитивів, а саме:

- відкличний акредитив – це акредитив, який може бути анульований або умови якого може змінити банк-емітент за вказівкою клієнта (імпортера) без попереднього повідомлення бенефіціара. Оскільки він не забезпечує належної гарантії, то рідко і використовується;

- безвідкличний акредитив – це акредитив, який не можна анулювати або змінювати без згоди експортера (бенефіціара). У заяві на акредитив має чітко зазначатися: акредитив є відкличним чи безвідкличним. Якщо такого зазначення немає, то правилами передбачено, що акредитив вважається безвідкличним;

- покритий акредитив – це акредитив, під який банк-емітент надає в розпорядження іноземного банку, що виконуватиме акредитив, валютні кошти через відкриття депозиту у виконуючому банку;

- непокритий акредитив – це той, під який валютні кошти не надаються, тобто не заморожуються, і тому вони частіше використовуються при міжнародних розрахунках та ін.

6.3 Неторговельні операції банків в іноземній валюті

Порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій з готівковою іноземною валютою на території України для уповноважених банків

Порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій з готівковою іноземною валютою на території України для уповноважених банків (далі - банк), а також для уповноважених фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку (далі - фінансова установа), їх кас, пунктів обміну іноземної валюти та пунктів обміну іноземної валюти, що відкриваються банком, фінансовою установою на підставі укладених агентських договорів з юридичною особою - резидентом, встановлює Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена постановою Правління НБУ від 12 грудня 2002 р. № 502.

До валютно-обмінних операцій належать такі операції:

- 1) **купівля** у фізичних осіб - резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- 2) **продаж** фізичним особам - резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- 3) **зворотний обмін** фізичним особам - нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- 4) **конвертація (обмін)** готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави.

Банк зобов'язаний розробити та затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи зі здійснення валютно-обмінних операцій.

Банк під час здійснення валютно-обмінних операцій має забезпечувати:

- документальне оформлення проведених валютно-обмінних операцій;
- своєчасне відображення валютно-обмінних операцій у бухгалтерському обліку;
- належний внутрішній контроль за валютно-обмінними операціями;
- створення безпечних умов для роботи з готівкою та її зберігання.

Банкам забороняється встановлювати обмеження щодо номіналу та року емісії банкнот іноземної валюти, які є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, з якою здійснюються валютно-обмінні операції.

Банк зобов'язаний перевіряти ознаки платіжності та справжності банкнот іноземної валюти з використанням обладнання для роботи з готівкою.

Каси банку здійснюють операції з купівлі та продажу іноземних валют за гривні лише за курсами, установленними у відповідному наказі (розпорядженні) банку, що діють під час проведення цих операцій.

У касі банку, розташованих за різними адресами (місцезнаходженням), в один і той самий робочий день можуть бути встановлені різні значення курсів купівлі та продажу іноземних валют.

Банк має право змінювати значення курсу купівлі та продажу протягом операційного (робочого) дня з обов'язковим оформленням кожного зміненого значення відповідним наказом (розпорядженням), у якому зазначається час (година, хвилина) зміни курсів.

Банк має право стягувати комісійну винагороду за здійснення операцій із конвертації готівкової іноземної валюти виключно в гривнях.

Банку забороняється відмовляти в здійсненні операції сторно.

Операція сторно – операція з повернення клієнту відповідної суми коштів у національній або іноземній валюті в разі відмови клієнта від здійснення операції.

Банк зобов'язаний здійснювати валютно-обмінні операції, крім тих, що проводяться через платіжні пристрої, з оформленням квитанції про здійснення валютно-обмінної операції.

Квитанція про здійснення валютно-обмінної операції випикується у двох примірниках: перший примірник видається фізичній особі, другий - зберігається в паперовій формі в документах дня.

Банки зобов'язані відображати здійснені операції з купівлі у фізичних осіб готівкової іноземної валюти за готівкові гривні в реєстрі купленої іноземної валюти, а операції з продажу фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові гривні – у реєстрі проданої іноземної валюти.

Банк під час купівлі у фізичної особи-нерезидента готівкової іноземної валюти разом із квитанцією про здійснення валютно-обмінної операції зобов'язаний видати довідку-certificate за формою № 377.

Зворотний обмін фізичним особам - нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту здійснюється на підставі першого примірника довідки-certificate за формою № 377 лише на ту іноземну валюту і в межах тієї суми, що зазначені в довідці.

Банкам дозволяється здійснювати:

- операції з продажу фізичній особі-резиденту готівкової іноземної валюти за готівкові гривні на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів;

- операції з купівлі у фізичної особи (резидента та нерезидента) готівкової іноземної валюти за готівкові гривні на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів. Операції з купівлі у фізичної особи-нерезидента готівкової іноземної валюти за готівкові гривні, які проводяться з оформленням довідки-certificate за формою № 377, здійснюються за умови пред'явлення цією особою документа, що посвідчує особу та її резидентність;

- операції конвертації (обміну) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів;

- операції зворотного обміну фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та її резидентність і довідки-certificate за формою № 377.

Банк має право здійснювати операції з конвертації готівкової іноземної валюти лише з тими валютами, що належать до 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 4 лютого 1998 року № 34.

Класифікатор іноземних валют НБУ містить такі переліки:

1. Вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну, та банківські метали (1 група).

2. Вільно конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу (2 група).

3. Неконвертовані валюти (3 група).

Під час здійснення операцій із конвертації готівкової іноземної валюти використовується крос-курс, визначений згідно з офіційним курсом гривні до відповідних іноземних валют, що встановлений Національним банком України на день проведення операції.

Крос-курс – співвідношення між двома валютами, яке визначається на підставі їх курсу щодо третьої валюти.

Розраховується крос-курс таким чином:

на певну дату офіційний курс гривні становить:

- гривня/долар США – X грн. за долар США;
- гривня/євро – Y грн. за євро.

Крос-курс долара США до євро становитиме X/Y євро за долар США. Якщо клієнт бажає в цей день обміняти N доларів США на євро, то з урахуванням крос-курсу він має отримати $N \times (X:Y)$ євро.

За цією самою схемою визначається крос-курс і для інших валют у разі здійснення конверсійних операцій з готівковою іноземною валютою.

6.4. Операції банків із торгівлі іноземною валютою на міжбанківському ринку. Сутність, функції та учасники міжбанківського валютного ринку. Поняття та види валютної позиції банку.

Сутність, функції та учасники міжбанківського валютного ринку

Порядок та умови торгівлі іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках встановлює Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затверджене Постановою Правління Національного банку України 10.08.2005 N 281 (назва в редакції Постанови Національного банку N 333).

Торгівля іноземною валютою – це купівля, продаж, обмін іноземної валюти, здійснення операцій з валютними деривативами.

Купівля іноземної валюти – це операція з купівлі іноземної валюти за гривні.

Продаж іноземної валюти – це операція з продажу іноземної валюти за гривні.

Обмін (конвертація) іноземної валюти – це операція з купівлі (продажу) однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту.

Валютний дериватив – це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання купити, продати та/або обміняти іноземну валюту на визначених у цьому документі умовах у майбутньому.

Торгівлю іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України, на міжнародному валютному ринку дозволяється здійснювати виключно Національному банку та суб'єктам ринку (або з такими суб'єктами).

Міжбанківський валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), між суб'єктами ринку і Національним банком, а також Національним банком і його клієнтами.

Міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою за межами України між суб'єктами ринку та іноземними контрагентами, які за дорученням і за рахунок суб'єктів ринку здійснюють торгівлю іноземною валютою за межами України.

Суб'єкти ринку – уповноважені банки, уповноважені фінансові установи.

Уповноважена фінансова установа – фінансова установа, яка одержала генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (письмовий дозвіл Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями), що дає право на торгівлю іноземною валютою.

Клієнти банків не мають права безпосередньо купувати іноземну валюту на цьому ринку.

Суб'єкти ринку мають право здійснювати купівлю, продаж іноземної валюти виключно на міжбанківському валютному ринку України.

Суб'єкти ринку мають право здійснювати операції з обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та/або на міжнародному валютному ринку.

Суб'єкти ринку мають право здійснювати обмін іноземної валюти на міжнародному валютному ринку відповідно до правил, які діють на цьому ринку, з урахуванням обмежень, установлених Положенням про порядок та умови торгівлі іноземною валютою та іншими нормативно-правовими актами Національного банку.

Розрізняють такі валютні ринки:

1) міжнародні регіональні валютні ринки, у тому числі європейський (Лондон, Цюрих, Париж, Франкфурт-На-Майні); північноамериканський (Нью-Йорк) та азіатський (Токіо, Сінгапур, Гонконг). Міжнародні валютні ринки є

найбільш ліквідними серед фінансових ринків і динамічними, працюючи фактично цілодобово;

2) національні валютні ринки, які забезпечують рух валютних потоків у даній країні та обслуговують зв'язки з міжнародними валютними центрами. Розвиненість національного валютного ринку залежить від стану фінансово-кредитної системи країни; рівня її інтеграції у світову економіку та системи валютного регулювання.

Уповноважені банки, уповноважені фінансові установи укладають між собою та з Національним банком договори про купівлю, продаж іноземної валюти за безготівкові гривні та підтверджують ці договори виключно під час проведення Системи підтвердження угод.

Система підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України (далі - Система підтвердження угод) – це комплекс організаційно-технічних засобів, який забезпечує підтвердження договорів (угод) про купівлю-продаж іноземної валюти й банківських металів за гривні протягом часу, що встановлюється і змінюється на підставі постанови Правління Національного банку України.

Уповноважені банки, які отримали право відповідно до банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій відкривати кореспондентські рахунки в банках-нерезидентах в іноземній валюті та проводити операції за ними, зобов'язані купувати та продавати іноземну валюту самостійно без посередництва інших уповноважених банків.

Уповноважені банки мають право здійснювати власні операції в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції.

Власні операції банку з купівлі (продажу, обміну) іноземної валюти (власні операції) – це операції, проведені на підставі банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій в межах лімітів відкритої валютної позиції банку.

Поняття та види валютної позиції банку

Валютна позиція (foreign exchange position) – співвідношення вимог і зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності валютна позиція вважають закритою, а при нерівності – відкритою.

Уповноважений банк набуває право на відкриту валютну позицію з дати отримання ним від НБУ дозволу на здійснення операцій із валютними цінностями і втрачає це право з дати відкликання ліцензії Національним банком або припинення дозволу на здійснення операцій із валютними цінностями.

Відкрита валютна позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог.

Відкрита валютна позиція є довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

При цьому довга відкрита валютна позиція при розрахунку зазначається зі знаком «плюс», а коротка відкрита – зі знаком «мінус».

У цілому, валютні позиції уповноваженого банку визначаються щоденно, окремо щодо кожної іноземної валюти, а сума абсолютних величин усіх довгих

і коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами розглядається як загальна відкрита валютна позиція.

Документи, що є підставою для купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку

Клієнти-резиденти (юридичні особи та фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності) мають право купити, обміняти іноземну валюту з метою здійснення розрахунків з нерезидентами за торговельними операціями на підставі таких документів:

- заяви про купівлю іноземної валюти;
- договору з нерезидентом, оформленого відповідно до вимог законодавства України;
- акта (здавання-приймання тощо) або іншого документа, який свідчить про надання послуг, виконання робіт, імпорт прав інтелектуальної власності, якщо оплачуються отримані послуги (права), виконані роботи;
- документів, що передбачені для документарної форми розрахунків (акредитив, інкасо), вексельної форми розрахунків (вексель, яким резидент-імпортер оформив заборгованість перед нерезидентом за договором), якщо договір передбачає такі форми розрахунків.

6.5. Валютні операції. Касові торговельні угоди типу тод, том спот. Строкові торговельні валютні операції: форвардні угоди, валютні ф'ючерси, валютні опціони, валютні угоди «своп», валютний арбітраж: види і техніка здійснення.

Валютні операції (foreign exchange operations) – операції, пов'язані з переміщенням або переходом права власності на валютні цінності.

Виділяють такі валютні операції:

- поточні неторговельні;
- поточні торговельні;
- операції, пов'язані з рухом капіталу.

Торгівля іноземною валютою (конверсійні операції) на території України юридичними особами - резидентами і нерезидентами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію Національного банку України на ці операції, виключно на міжбанківському валютному ринку. На національних і міжнародних валютних ринках також здійснюються операції з обміну іноземної валюти.

Валютні операції поділяються на поточні конверсійні операції з негайною поставкою валюти та поточні депозитно-кредитні операції, а також строкові операції, поставка валюти за якими відбудеться в майбутньому. Поточні конверсійні операції, а також поточні депозитно-кредитні операції становлять основну частку валютних операцій. На них на світових ринках припадає майже 90% обороту ринку.

Відповідно, **конверсійні операції** – це угоди між учасниками валютного ринку щодо обміну грошових сум, номінованих у валюті однієї країни, на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату.

Також операції валютного ринку можна класифікувати за критеріями:

1) за терміном здійснення платежу:

а) касові, або операції з негайною поставкою – купівля-продаж валюти здійснюється на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання;

б) строкові – купівля-продаж валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Оформляються контрактами, які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання і до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу (форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони); дають можливість застрахуватися від валютних ризиків, а також одержати додатковий дохід завдяки спекулятивним діям;

2) за цільовим призначенням:

а) з метою отримання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;

б) з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);

в) з метою отримання прибутку або спекулятивні операції;

3) за формою здійснення:

а) безготівкові;

б) готівкові;

4) за масштабами операцій:

а) оптові – здійснюються між банками;

б) роздрібні – здійснюються між банками та їх клієнтами;

5. За умовами проведення (**за механізмом здійснення**) валютні операції поділяють на:

1) валютна операція на умовах «тод» – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в день укладення договору;

2) валютна операція на умовах «том» – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в перший робочий день після дня укладення договору;

3) валютна операція на умовах «спот» – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору;

4) валютні операції на умовах «своп» – валютні операції за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій (курсів, обсягів, дат валютування тощо) під час укладення договору;

5) валютна операція на умовах «форвард» – валютна операція за форвардним договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з поставкою валюти за договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору;

6) *ф'ючерсні* – різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладення угоди. Здійснюються тільки на біржах і під їх контролем;

7) *опціонні* – різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установлений строк і за узгодженим курсом. Така угода називається *опціон*;

8) *валютний арбітраж* – одночасна купівля та продаж двох чи кількох валют на різних ринках за різними курсами з метою одержання доходу. Прибуток виникає як різниця в курсах на валютних ринках. Арбітраж може працювати на основі котирування двох видів - прямого і непрямого. У нормальних умовах валютний арбітраж належить за своїми макроекономічними наслідками до позитивних явищ, бо сприяє вирівнюванню ринкових курсів валют.

Розрахунки за міжнародними операціями між безпосередніми учасниками здійснюються через банки, які розглядають валютні операції як один із способів отримання доходу. Саме в ході міжбанківських операцій безпосередньо формується курс валюти. У зв'язку з цим при котируванні банки встановлюють два курси:

- *курс покупця (Via)* – курс, за яким банк купує валюту;
- *курс продавця (Offer)* – курс, за яким банк продає валюту.

При укладанні угод купівлі-продажу валюти на валютному ринку використовуються такі **види курсів**:

=> *Крос-курс* - це співвідношення між валютами, які є похідними від їхніх курсів по відношенню до третьої валюти, як правило, долара США. Часто виникають ситуації, коли не вигідно або неможливо здійснювати пряму купівлю певної іноземної валюти. Тоді використовують крос-курс. Наприклад, крос-курс канадського долара до японської йени може бути розрахований із урахуванням курсів японської йени до долара США та канадського долара до долара США: якщо за 1 долар США дають 15,675 японських йен або 1,3540 канадських доларів, то 1 канадський долар буде коштувати 11,577 японських йен.

=> *Спот-курс* - ціна одиниці іноземної валюти однієї країни, виражена в одиницях валюти іншої країни і встановлена на момент укладання угоди за умови обміну валютами банками-кореспондентами на другий робочий день із моменту укладення угоди.

=> *Форвард (терміновий курс)* - ціна, за якою дана валюта продається або купується за умови передачі її на певну дату в майбутньому. Таким чином, при укладенні такого роду угод сторони намагаються передбачити рівень обмінного курсу. Якщо на дату угоди курс відрізнятиметься від передбаченого в договорі, то одна із сторін отримає додатковий прибуток від курсової різниці, а друга зазнає збитків. *Форвардні угоди* виникли як форма страхування при зовнішньоторговельних операціях. Якщо товар продається в кредит, то експортер, прагнучи зберегти вартість своєї валютної виручки, укладає

термінову угоду на продаж валюти за сьогоднішнім курсом. Імпортер, купуючи товар у кредит і страхуючи себе від підвищення курсу валюти країни походження товару, може виступити як покупець цієї валюти за фіксованим курсом на момент укладення термінової угоди. Форвардні угоди укладають кредитори, що прагнуть застрахувати себе від можливого зниження курсу валюти, в якій надається позика.

=> **Ф'ючерс** - курс у майбутньому; ціна, за якою через деякий час буде укладено угоду і яка визначається в момент укладання контракту. Ф'ючерсні угоди виникли у вигляді торгових договорів із погодженою ціною товарів та їх поставкою на певну дату.

Курси, що використовуються, залежать від угоди "своп", яка передбачає продаж валюти на умовах спот-курсу, але з одночасним укладенням оберненої форвардної угоди. Своп-угоди застосовуються для покриття валютного ризику і отримання прибутку в майбутньому, поширені у валютній сфері, а також широко використовуються в кредитних операціях як страхування від підвищення або зниження відсоткових ставок.

Строкові торговельні валютні операції: форвардні угоди, валютні ф'ючерси, валютні опціони, валютні угоди «своп», валютний арбітраж: види і техніка здійснення

2. **Строкові угоди з іноземною валютою** – це валютні угоди, за якими сторони домовляються про постачання обумовленої суми іноземної валюти у визначений угодою термін після її укладення, за курсом, за фіксованим на момент її укладення (більше, ніж через два робочих дні після її укладення).

Виникнення і поширення строкових угод з іноземною валютою обумовлено як необхідністю хеджування валютних ризиків, так і можливістю отримувати спекулятивний прибуток за рахунок прогнозної оцінки змін курсів іноземних валют.

Хеджування – це метод зниження валютного ризику, який ґрунтується на проведенні операцій з похідними фінансовими інструментами (деривативами) на строкових фінансових ринках.

Відповідно, під валютним деривативом розуміють стандартний документ, що засвідчує право (зобов'язання) купити, продати або обміняти іноземну валюту на визначених у цьому документі умовах у майбутньому.

У міжнародній практиці найпоширенішими видами деривативів є форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони і своп-контракти.

Основними різновидами строкових валютних операцій є:

1. **Валютна операція на умовах «форвард»** – валютна операція за форвардним договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з поставкою валюти за договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору.

Форвардний договір – стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) іноземну валюту у визначений час та на визначених умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого договору.

2. **Валютні ф'ючерси** – це строкові операції з купівлі та продажу стандартизованої у контракті суми іноземної валюти за узгодженим курсом, крім того детально регламентуються інші умови – термін, метод розрахунку тощо. Виконання таких строкових валютних операцій не передбачено українським валютним законодавством. Учасники ф'ючерсної угоди одержують право і зобов'язання конвертувати стандартизовану суму певної валюти в іншу валюту в установлені терміни в майбутньому за курсом, визначеним на момент укладення угоди.

3. **Валютні опціони** – це строкові угоди, за якими власник опціону отримує право, а не зобов'язання, купити (опціон кол - call) або продати (опціон пут - put) йому визначену суму однієї валюти в обмін на іншу за фіксованою в контракті ціною протягом обумовленого періоду (американський опціон) чи у визначений день (європейський опціон).

4. **Валютні операції на умовах «своп»** – валютні операції за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти зі зворотним їй продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій (курсів, обсягів, дат валютування тощо) під час укладення договору.

5. **Валютний арбітраж** – це особливий вид валютних угод, основною метою проведення яких є одержання прибутку шляхом використання сприятливої кон'юнктури валютних ринків, зокрема використання різниці в котируваннях на міжнародних валютних ринках. Тобто, це особливий вид валютних угод, основна мета проведення яких полягає в здобутті прибутку та уникненні можливих валютних збитків шляхом використання сприятливої кон'юнктури валютних ринків, зокрема, різниці в котируваннях на міжнародних та національних валютних ринках. Основний його принцип - купити валюту дешевше та продати дорожче. Передумовою для здійснення таких операцій є незбіг курсів на різноманітних валютних ринках, а також курсів різноманітних платіжних засобів на одному й тому ж ринку.

Арбітражні операції на умовах маржинальної торгівлі (далі - арбітражні операції) – безготівкові операції, які передбачають виконання двох зустрічних зобов'язань з купівлі та продажу однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту та здійснюються без реальної поставки валюти на міжнародному валютному ринку на умовах «тод», «том» або «спот» з метою отримання прибутку від зміни валютного курсу або хеджування валютних ризиків.

Валютний арбітраж – валютні операції, здійснюються банками (арбітражерами) з метою вилучення прибутку з різниці валютних курсів однієї і тієї самої грошової одиниці на різних валютних ринках (просторовий арбітраж) або різниці в динаміці курсу (часовий арбітраж).

Валютний арбітраж уможливується наявністю різниці в котируваннях на міжнародних та національних валютних ринках. Основний принцип валютного арбітражу – купити валюту дешевше та продати дорожче.

ТЕМА 7
ОПЕРАЦІЇ З НАДАННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

- 7.1. Загальна характеристика та види банківських послуг.
- 7.2. Гарантійні послуги банків.
- 7.3. Посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги.
- 7.4. Довірчі послуги банків.
- 7.5. Послуги щодо зберігання цінностей у банку.
- 7.6. Операції з дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням.
- 7.7. Фінансовий інжиніринг.

7.1. Загальна характеристика та види банківських послуг

Конкуренція між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами, а також всередині самої банківської системи сприяє подальшій універсалізації банківської справи, розвитку та розширенню кола операцій і послуг, що їх може виконувати сучасний універсальний банк. Крім надання базових для комерційних банків України послуг і операцій, універсальні банки розширюють спектр послуг і операцій, які вони надають своїм клієнтам, особливо тих, яких не можуть надавати або надають меншою мірою інші фінансові посередники. До перших належать операції і послуги, пов'язані з формуванням банківських ресурсів, їх розміщенням в активи та здійсненням розрахунків між клієнтами.

Розширення спектра та подальший розвиток видів банківських операцій і послуг зумовлені багатьма причинами. Зокрема, це:

- зниження рівня дохідності базових банківських операцій та послуг;
- загострення конкуренції між банківськими та небанківськими фінансово-кредитними установами, а також між самими комерційними банками. Конкуренція вплинула на залучення банків до певних видів діяльності, які можуть здійснювати також небанківські фінансово-кредитні установи;
- необхідність підвищення якості обслуговування своїх клієнтів. Це виявляється, зокрема, в тому, що відбувається закріплення за кожним солідним клієнтом окремого менеджера, котрий надає йому весь комплекс послуг та здійснює необхідні операції;
- диверсифікація банківських доходів; зокрема через збільшення в них частки непроцентних доходів, у тому числі комісійних доходів;
- необхідність підвищення ліквідності та платоспроможності комерційного банку;
- необхідність зменшення ризиків, пов'язаних зі здійсненням базових операцій і послуг;
- залучення нових клієнтів з метою розширення та вдосконалення структури ресурсної бази комерційного банку.

До операцій та послуг, які банки надають своїм клієнтам та які не можуть надавати або надають меншою мірою інші фінансові посередники, можна, зокрема, віднести: лізинг; факторинг; довірчі (трастові) послуги; операції з дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням; гарантійні, посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги; фінансовий інжиніринг; послуги зі зберігання цінностей.

За характером виробництва банківські послуги поділяють на ресурсні та комісійно-посередницькі. Надання перших – ресурсних – потребує попереднього накопичення ресурсів, тобто залучення банками (пасивні операції) тимчасово вільних грошових коштів для формування своїх ресурсів. Розміщення (активні операції) сформованих банківських ресурсів означає

продаж наявних ресурсів позичальникам з метою одержання прибутку. Надання банками комісійно-посередницьких послуг у більшості випадків не передбачає попереднього накопичення банківських ресурсів. Фактично їх надання відбувається за рахунок уже наявних у банку ресурсів, або ж для цього взагалі не потрібні грошові кошти.

Специфіка комісійно-посередницьких послуг зумовлює низку відмінностей їх від ресурсних послуг:

- для надання комісійно-посередницьких послуг банкам не потрібні додаткові ресурси;
- доходи від надання таких послуг банки одержують у вигляді комісії та ін.

Залежно від суб'єктів – одержувачів банківських послуг розрізняють послуги, які надаються юридичним та фізичним особам.

За зв'язком банківських послуг з рухом матеріального продукту розрізняють послуги, пов'язані з цим рухом, та «чисті» послуги, тобто послуги, безпосередньо не пов'язані з рухом матеріального продукту.

Залежно від обліку послуг у балансі банку їх поділяють на:

- послуги, що обліковуються на балансових рахунках. Ці послуги, у свою чергу, можуть бути активними й пасивними;
- послуги, що обліковуються на позабалансових рахунках.

За критерієм стягнення банками плати за надання послуг розрізняють платні та безплатні послуги. Наявність останніх пов'язана з тим, що в окремих випадках банки самі зацікавлені в наданні клієнтам безплатних послуг. Це дає їм змогу залучати нових клієнтів, збільшувати банківські ресурси, розширювати асортимент суміжних послуг та операцій, підвищувати рівень обслуговування клієнтів тощо

За ознаками, які характеризують юридичні наслідки укладення окремих договорів, можна виокремити такі групи цивільно-правових договорів, якими оформляються банківські операції та послуги:

- договори про передання майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (договори купівлі-продажу іноземної валюти, акцій; біржові та позабіржові угоди тощо);
- договори про передання майна у тимчасове користування (договір оренди, договір управління майном, договір лізингу тощо);
- договори про надання послуг (договір доручення, договір комісії, кредитний договір, договір схову, договір про посередницькі послуги тощо).

Залежно від змісту та суб'єктного складу зобов'язання про надання банком послуг поділяють на:

- послуги юридичного характеру, що оформляються договором доручення і договором комісії;
- послуги фактичного характеру, що оформляються договором схову;
- послуги, в яких поєднуються юридичні та фактичні дії (договір на інкасацію готівки тощо).

В Україні значна частка банківських операцій та послуг (зокрема, комісійно-посередницьких) не набула широкою застосування в практичній діяльності комерційних банків. Передусім це пов'язано з повною відсутністю чи недосконалістю існуючої законодавчої бази, яка регулює здійснення таких операцій або надання послуг, а також із сучасним станом економіки країни.

7.2. Гарантійні послуги банків

Гарантії та поручительства – це способи забезпечення виконання зобов'язань, що застосовуються між суб'єктами правовідносин.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника відповідати за виконання ним свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині. Порукою може бути забезпечена лише дійсна вимога.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Це означає, що кредитор може вимагати виконання договору як від боржника, так і від поручителя, якщо інше не передбачено договором поруки. Поручитель відповідає в тому самому обсязі, що й боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату процентів та неустойки, а також за відшкодування заподіяних збитків, якщо інші умови не передбачені договором поруки.

Поручитель, який виконав зобов'язання за боржника, набуває всіх прав кредитора за цим зобов'язанням. Це означає, що поручитель як новий кредитор у зобов'язанні зберігає право вимоги до боржника (регресні вимоги).

Гарантією визнається письмове зобов'язання банку, іншої фінансової установи (гаранта), що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторіві принципала (бенефіціарові) відповідно до умов гарантійною зобов'язання певну грошову суму після подання бенефіціаром письмової вимоги про її сплату. Виплачуючи бенефіціарові відповідну грошову суму, зазначену у гарантії, гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гаранта з принципалом.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана, є чинною від дня її видачі та не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Отже, гарантію слід розглядати як одностороннє зобов'язання, відповідно до якого гарант зобов'язаний сплатити кредиторіві грошову суму відповідно до умов гарантії. Право кредитора може бути реалізоване через подання вимоги, що має відповідати умовам, передбаченим у гарантії. У вимозі або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією.

У ролі гаранта може бути банк. У цьому разі говорять про банківську гарантію. Видаючи гарантію, банки повинні переконатися у кредитоспроможності клієнта, оскільки видача гарантій може мати кредитний характер. Фактично банки у ряді випадків беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок своїх ресурсів. Якщо кредитоспроможність клієнта банку не відома або викликає

сумнів, то банківська гарантія видається під відповідне забезпечення, тобто супроводжується відповідною заставою майна.

Банки, котрі беруть участь у здійсненні операцій з гарантіями, утримують комісійну винагороду та відшкодування витрат з принципала або з бенефіціара відповідно до умов гарантії та на підставі договору про надання гарантії або іншого відповідного договору, у якому передбачені умови утримання комісійної винагороди та відшкодування витрат.

Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія (гарантія забезпечення пропозиції); гарантія повернення авансового платежу; гарантія повернення позики; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування й авалювання векселів тощо. Зазначені гарантії можуть надаватись як у вигляді спеціального документа (гарантійного листа), так і за допомогою напису на векселі (акцепт, аваль).

Акцептування векселя полягає в тому, що банк акцептує виставлений на нього клієнтом вексель за умови, що клієнт надасть банку грошове покриття до настання строку платежу за векселем. Клієнт-покупець компенсує здійснені платежі та витрати своєму банкові, а також сплачує проценти.

У разі авалювання банк бере на себе відповідальність за виконання зобов'язання будь-якою зобов'язаною за векселем особою – акцептантом, векселедавцем, індосантом.

Оплачуючи вексель, аваліст набуває права регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також проти всіх зобов'язаних за векселем осіб.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- 1) сплати кредитором суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредитора від своїх прав за гарантією через повернення її гарантові або через подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант, якому стало відомо про припинення гарантії, повинен негайно повідомити про це боржника.

7.3. Посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги

Банки надають різноманітні види **посередницьких послуг**. Найпоширенішими серед них є посередництво в одержанні клієнтом кредиту, в операціях з майном, зокрема цінними паперами, валютою. Перший вид посередницьких послуг надається банком тоді, коли він сам з тієї чи іншої причини не може задовольнити кредитну заявку клієнта. У цьому разі обслуговуючий банк може бути посередником у пошуку клієнтові іншого банку-кредитора або на його прохання одержати міжбанківський кредит і за рахунок його надати кредит клієнту. Якщо клієнтові потрібен великий кредит, то банк може вдатися до консорціумного або паралельного кредитування клієнта.

Помітно збільшилося надання посередницьких послуг в операціях з цінними паперами. Для первинного розміщення цінних паперів банки можуть за дорученням, від імені і за рахунок емітента виконувати обов'язки щодо організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом.

Банки можуть займатися і брокерською діяльністю, тобто укласти цивільно-правові угоди (зокрема договори комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Посередництво банків у валютних операціях передбачає, зокрема, купівлю-продаж іноземної валюти або платіжних документів у ній, конверсію однієї іноземної валюти в іншу, конверсію протягом визначеного строку національної валюти в іноземну, і навпаки; переказування за дорученням громадян іноземної валюти за кордон та виплату громадянам отриманих на їх ім'я з-за кордону переказів; інкасування іноземної валюти та платіжних документів у ній тощо.

Банки надають своїм клієнтам **консультаційні послуги**. Вони консультують клієнтів з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності, зовнішньоекономічної діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Значну кількість видів консультаційних послуг, яку надають банки, становлять послуги, пов'язані з виконанням ними активних і пасивних операцій та наданням інших послуг: залучення ресурсів, кредитування, фінансування капітальних вкладень, розрахунково-касове обслуговування, зовнішньоекономічна діяльність, операції з цінними паперами тощо.

Інформаційні послуги. Банки, завдяки своїй ролі в економіці, наявності сучасних засобів телекомунікацій і електронно-обчислювальної техніки завжди мають значну кількість різноманітної інформації, тобто документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі, економіці. Це дає змогу банкам надавати інформаційні послуги, тобто займатися діяльністю, пов'язаною з доведенням інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

До найпоширеніших видів інформаційних послуг, що надають банки, можна віднести:

- інформування про чинне законодавство зарубіжних країн у сфері банківської справи, фінансів, валютного регулювання, оподаткування тощо;
- надання копій грошово-розрахункових документів;
- допомога у розшуку перерахованих сум;
- надання інформації про прийняття Національним банком України та іншими органами рішень, які впливають на господарську діяльність клієнта;
- доведення інформації про курси іноземних валют, котирування цінних паперів та їх дохідність тощо;
- сприяння в підборі партнерів (покупців або постачальників), засновників, учасників обмінних операцій тощо.

7.4. Довірчі послуги банків

Під довірчими (*трастовими, фідучіарними*) розуміють послуги, засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник – передає своє майно у розпорядження іншій особі – довірчому власнику – для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара. Отже, в зазначених правовідносинах беруть участь три сторони:

- довіритель майна (засновник) – юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала довірчому власнику повноваження власника належного їм майна відповідно до умов укладеного між ними договору;
- довірчий власник (траст) – сторона, яка здійснює управління майном. Ним можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків;
- бенефіціар – особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

Залежно від категорії довірителя майна розрізняють трастові послуги:

- 1) для фізичних осіб;
- 2) для юридичних осіб.

Трастові послуги на користь фізичних осіб, як правило, включають такі послуги:

1. Розпорядження спадщиною, або заповідальний траст, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті, може здійснюватися відповідно до письмового заповіту, залишеного померлим, у якому зазначений виконавець заповіту, або за рішенням суду, коли заповіт не був складений. В обох випадках розпорядником спадщиною може бути трастова компанія чи траст-відділ банку. Розпорядження майном включає: одержання рішення суду; збір та інвентаризація майна; забезпечення схоронності спадщини; сплату адміністративних витрат та податків; здійснення розрахунків з кредиторами; реалізацію майна, яке не підтягає тривалому зберіганню: контроль за здійсненням комерційних операцій; розподіл майна між спадкоємцями тощо.

2. Управління майном згідно з договором, або прижиттєвий траст, передбачає, що довіритель передає банку в управління майно, який зберігає його, інвестує, розпоряджається доходом, одержаним від майна, у визначеному договором порядку.

Управління майном передбачає прийняття рішень щодо його розміщення, оформлення страхування і внесення страхових платежів, депозитні операції з готівкою, облікові операції, виплату доходів бенефіціару, аналіз ефективності використання майна тощо.

3. Опікунство та забезпечення зберігання майна передбачає набір операцій, аналогічний управлінню майном. Зазначений вид трастових послуг поширюється переважно на неповнолітніх, які вважаються недієздатними для управління та володіння майном. Якщо неповнолітній дістав у спадщину

майно, то в цьому разі призначається опікун, який розпоряджається ним в інтересах спадкоємця.

Опікунство та забезпечення зберігання майна існує у двох формах: опікунства індивіда (неповнолітнього, недієздатного) та опікунства майна – у випадку, якщо власник майна фізично неспроможний самотійно здійснювати управління ним.

4. Агентські послуги характеризуються тим, що одна особа (агент) учиняє як юридичні, так і фактичні дії за дорученням і за рахунок іншої особи (принципала).

Агентські послуги включають: збереження активів, наприклад цінних паперів; одержання доходів за ними та повідомлення клієнта; купівлю-продаж цінних паперів та доставку їх до клієнта; обмін цінних паперів; погашення облігацій; сплату податків; оформлення страхових полісів; оплату рахунків; укладання від імені клієнта договорів; отримування кредитів; купівлю-продаж іноземної валюти і дорогоцінних металів тощо.

Трастові послуги, що надаються юридичним особам, як правило, включають:

- обслуговування облігаційної позики, що супроводжується переданням довіреній особі права розпорядження майном, яке слугує забезпеченням позики;
- агентські послуги;
- створення фондів погашення заборгованості, з яких, відповідно до умов договору, може здійснюватися погашення боргів, сплата процентів, викуп облігацій; виплата дивідендів акціонерам тощо;
- тимчасове управління справами компанії у разі її реорганізації чи ліквідації;
- послуги депозитарію (зберігання акцій, за якими акціонери передали право голосу уповноваженим представникам);
- розпорядження активами, у тому числі управління нерухомістю як всередині країни, так і за кордоном;
- обслуговування працівників компанії. У цьому разі траст-відділи надають послуги в інтересах працівників, здійснюючи управління фондами компаній, призначеними для виплати пенсій, різних винагород та допомог;
- інвестування коштів клієнта у визначені ним види активів;
- управління коштами благодійних фондів.

За надання довірчих послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється в договорі між банком та клієнтом.

7.5. Послуги щодо зберігання цінностей у банку

Зі зростанням довіри до банківської системи дедалі більшої популярності набувають послуги щодо зберігання цінностей. Банки приймають на зберігання документи, цінні папери, дорогоцінні метали, каміння, інші коштовності та цінності. Основною рисою надання таких послуг є те, що банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають

випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання. З процесу зберігання цінності повинні вийти такими, якими вони були прийняті на зберігання банком. Відносини між особою, яка передає цінності на зберігання, та банком регулюються договором, який може бути укладений на певний термін, без зазначення терміну або до витребування. Після закінчення терміну зберігання, передбаченого договором та невитребуванням клієнтом цінностей банк продовжує їх зберігати доти, доки вони не будуть взяті іншою стороною. У такому разі банк має право вимагати відшкодування йому додаткових витрат на зберігання цінностей.

Послуги щодо зберігання цінностей надаються банками у трьох формах: зберігання цінностей клієнтів у сховищі; надання клієнтам сейфів у приміщенні банку; надання нічних сейфів клієнтам.

При першій формі послуг банк приймає цінності згідно з умовами укладеного між банком і клієнтом договору, причому складаються описи, які містять перелік (найменування) цінностей із зазначенням суми оцінки кожного виду цінностей. Цінності мають бути вкладені в пакети або іншу упаковку і відповідно опечатані. Прийняті банком від клієнтів цінності поміщають до сховища, усередині якого вони зберігаються в сейфах, на металевих стелажах (полицях) тощо за умови, що вони мають ґрати і замикаються на замок. За схоронність цінностей, прийнятих на зберігання, установи банків несуть перед їхніми власниками відповідальність у розмірі реальної шкоди, але не вище суми оцінки. Банк видає клієнтові ключ від сейфа, карту, що ідентифікує клієнта, інший знак або документ, що посвідчує право його пред'явника на доступ до цінностей та їх одержання.

Надання клієнту сейфа для самостійного використання у приміщенні банку здійснюється через оформлення оренди. Індивідуальний банківський сейф є металевим контейнером, що зберігається у спеціально обладнаному приміщенні (сховищі). Як правило, банки мають у своєму розпорядженні сейфи різних розмірів. Клієнт, залежно від майна, яке він має намір зберігати в індивідуальному сейфі, вибирає найзручніший розмір сейфа. Кожний із них має, як правило, два замки і замикається на два ключі (коди). Один ключ зберігається у банку. Клієнт не сповіщає банк про вміст сейфа, отримує ключ (інший документ на доступ до сейфа) від сейфа і самостійно вміщує або вилучає з нього цінності протягом робочого дня банку. Банк зобов'язується забезпечити зберігання сейфа та доступ до нього виключно клієнта або уповноважених ним осіб.

Договором зберігання цінностей установлюється також розмір плати за зберігання цінностей та строки її внесення. На плату за зберігання цінностей впливає низка чинників, зокрема розмір орендованого сейфа та термін оренди. Чим більший об'єм скриньки, тим вища ціна, а чим довше клієнт орендує сейф, тим ціна, навпаки, нижча. Окремі банки надають знижку клієнтам, які раніше вже орендували у них банківський сейф або мають рахунок у цьому банку.

Надання нічних сейфів клієнтам відбувається тоді, коли у них виникає потреба здійснювати регулярні внески грошових коштів до банку після закінчення робочого дня в останнього. Цією послугою користуються клієнти,

які мають бізнес, пов'язаний з одержанням готівки, наприклад власники магазинів, кафе, ресторанів тощо. Вони надають перевагу здаванню готівки до банку, ніж залишати її в сейфах на роботі чи носити з собою. Між банком і клієнтом укладається відповідна угода. Клієнт вкладає готівку у спеціальну сумку, одержану в банку, та опускає її у спеціальний отвір, розміщений на зовнішньому боці будівлі банку. Вранці службовець банку забирає всі сумки з нічних сейфів і заносить інформацію про них у відповідні реєстри бухгалтерського обліку. Договором може бути передбачена умова, згідно з якою банк здійснює розкриття сумок, перерахування вкладеної готівки та зарахування її на відповідний рахунок клієнта.

7.6. Операції з дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням

Дорогоцінні метали – це золото, срібло, платина і метали платинової групи у будь-якому вигляді та стані.

Дорогоцінне каміння – це природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах).

Залежно від обсягу здійснюваних операцій та їх різновидів розрізняють такі види ринків дорогоцінних металів:

1. Міжнародний, або світовий, ринок. Він є всеохопним, на ньому реалізуються угоди з великими партіями металів.

2. Регіональні ринки примикають до світових і також мають міжнародний характер. У своїй основі вони орієнтовані на місцевих клієнтів, більш дрібних.

3. Внутрішні або місцеві ринки – це, як правило, ринки однієї або кількох держав.

Залежно від наявності металів у кожній операції ринок дорогоцінних металів умовно поділяють на ринок фізичного наявного металу та безготівкового («паперового») металу.

Ринок дорогоцінних металів поділяють також на:

- 1) оптовий;
- 2) роздрібний ринок.

До складу учасників ринку входять постачальники металу (видобувні компанії, афінажні підприємства, асоціації виробників тощо), професійні посередники (банки, спеціалізовані компанії) та фінансові і промислові споживачі (центральні банки, інвестори, ювелірні підприємства тощо).

До операцій та послуг з банківськими металами, які можуть виконувати банки, відносять такі.

1. Відкриття клієнтам кореспондентських, вкладних (депозитних) та поточних рахунків у банківських металах.

2. Депозитні операції здійснюються у тому разі, коли необхідно залучити метал на рахунок або, навпаки, розмістити на визначений строк. Для цього використовуються металеві рахунки.

3. Операції з надання кредитів у банківських металах здійснюються через поставки їх у фізичній формі або зарахування на знеособлені рахунки в обмін

на зобов'язання зворотної поставки відповідного металу в термін, зазначений у договорі. Погашення кредитів у банківських металах може здійснюватися у формі фізичної поставки, перерахуванням банківських металів із металевих рахунків позичальника чи придбанням банком за грошові кошти позичальника металу в іншого учасника міжбанківського ринку для погашення раніше одержаного кредиту.

Банки можуть кредитувати позичальника і під заставу золотого депозиту. Видача та погашення кредиту здійснюється в грошовій формі, а золото є формою забезпечення виконання зобов'язань у кредитних правовідносинах.

4. Операції з монетами з дорогоцінних металів. Банки здійснюють продаж клієнтам вітчизняних та іноземних монет з дорогоцінних металів, а також викупувають у них такі монети, звісно, за нижчою ціною.

5. **Операції спот (spot)** – це операції з купівлі-продажу дорогоцінних металів, що здійснюються контрагентами на умовах зарахування/списання металу та валюти з рахунків на рахунки на другий робочий день після укладення угоди.

Розвиток та удосконалення засобів зв'язку, систем електронних міжбанківських розрахунків, комп'ютерна обробка інформації дають змогу значно прискорити розрахунки за укладеними угодами. Результатом цього стала можливість здійснення операцій з купівлі-продажу банківських металів уповноваженими банками на умовах «**тод**» (today «сьогодні на сьогодні») та «**том**» (tomorrow «сьогодні на завтра»).

6. Для страхування ризиків курсових коливань банки використовують **строкові операції** з банківськими металами, тобто угоди, за яких сторони домовляються про поставку банківських металів у майбутньому за ціною, зафіксованою у момент їх укладення. Строкові операції поділяються на ф'ючерсні, опціонні та форвардні.

7. **Ф'ючерсні операції** – це угоди з купівлі-продажу металу у майбутньому між двома сторонами за раніше обумовленою ціною, які укладаються на біржових ринках.

8. **Опціони** – право (але не обов'язок) продати чи придбати певну кількість золота за певною ціною на певну дату (європейський опціон) чи протягом усього обумовленого строку (американський опціон).

9. **Форвардні угоди** передбачають продаж (купівлю) металу на строк, що перевищує другий робочий день після укладення угоди. Укладення форвардної угоди означає, що одна зі сторін бере на себе зобов'язання здійснити поставку певної кількості металу на дату, яка обумовлена в угоді, але віддалена проміжком часу від дати укладення угоди, а інша сторона зобов'язується прийняти поставку за обумовленою в угоді ціною. Метою укладення форвардної угоди покупцем металу є страхування від підвищення в майбутньому ціни на метал на спотовому ринку, а продавцем металу – страхування від падіння в майбутньому ціни металу на ринку спот.

10. Різновидом операцій з банківськими металами, які поєднують поточні і строкові операції, є угоди своп. **Операції типу своп (swap)** – це одночасна купівля і продаж дорогоцінного металу.

11. Банки можуть здійснювати обмін зливків (зливку) банківського металу на зливки (зливки) цього самого металу меншої (більшої) маси, однак загальна маса банківського металу, що обмінюється, має залишатися незмінною.

На прохання клієнтів банки можуть здійснювати операції, пов'язані з конвертацією одного виду банківського металу в інший.

12. Банки можуть здійснювати перевезення дорогоцінних та банківських металів між установами інших банків і клієнтами банків силами та засобами власного підрозділу перевезення валютних цінностей та інкасації коштів.

13. Банки надають клієнтам послуги, пов'язані зі зберіганням банківських металів у власних сховищах або у сховищах інших уповноважених банків.

14. Операції з дорогоцінними металами, що скуповуються у населення у виробі і брукті, здійснюють банки, які мають відповідне обладнання, умови та кваліфікованих експертів. Скуповування дорогоцінних металів здійснюють, зокрема, територіальні управління НБУ з подальшим передаванням цінностей до Державної скарбниці України.

Банки можуть здійснювати перевезення дорогоцінного каміння між установами інших банків і клієнтами, надавати послуги з відповідального зберігання, здійснювати скуповування цінностей із вставками з дорогоцінного каміння першого порядку.

7.7. Фінансовий інжиніринг

Фінансовий інжиніринг – це цілеспрямоване розроблення та реалізація нових фінансових інструментів та/або нових фінансових технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем за допомогою вже відомих фінансових інструментів та технологій. Фінансовий інжиніринг допомагає банкам та іншим фінансовим посередникам оперативніше та ефективніше реагувати на зміни, що відбуваються у світі, у законодавстві та в економіці конкретної країни, всередині конкретного суб'єкта господарювання.

Фінансовий аналіз є першим важливим етапом фінансового інжинірингу. Сутність фінансового аналізу полягає в розчленуванні, чи розкладі, цілого на складові з метою їх вивчення, з'ясування зв'язку між ними, проблем та їх першопричин. Фінансовий інжиніринг, використовуючи результати фінансового аналізу, відповідний власний інструментарій та операційні схеми, а також власне розуміння проблеми, займається розробленням, конструюванням та реалізацією нових фінансових інструментів та/або технологій з метою розв'язання відповідних фінансових проблем.

В окремих випадках способи вирішення цих проблем мають одноразовий характер, вони непридатні для повторного використання. Водночас може бути, що готове рішення фінансової проблеми має досить широке застосування, тобто може використовуватися значною кількістю суб'єктів господарювання. Отже, кожний фінансовий інструмент чи схема повинні задовольняти конкретні потреби клієнта, у більшості випадків схеми фінансового інжинірингу не можуть бути універсальними та уніфікованими.

Застосування фінансового інжинірингу передбачає наявність у банків висококваліфікованих спеціалістів. Останні повинні мати відповідний рівень знань у галузях економічної та фінансової теорії, бухгалтерської та банківської справи, юриспруденції, математики, статистики та оподаткування, володіти мистецтвом моделювання. Крім того, необхідно знати комп'ютерну та телекомунікаційну техніку, бути поінформованим про наявні, розроблені фінансові інструменти та схеми, розуміти, у який спосіб їх можна використати при вирішенні поставлених фінансових проблем.

Розроблення нових інструментів або схем фінансового інжинірингу починається, як правило, з пошуку нових концептуальних ідей. Можливі два шляхи такого пошуку. Перший передбачає, що ідею нових інструментів та схем фінансового інжинірингу можуть висувати працівники банку. Згідно з другим аналізується та узагальнюється ситуація в економіці, на ринку грошей, дії конкурентів, досліджуються потреби клієнтів та зміни в законодавстві тощо.

Одержані в результаті пошуку дані, ідеї, проекти схем та інструменти банку необхідно оцінити, зокрема, з погляду:

- відповідності стратегії тактиці банку;
- впливу ідеї на потенційну конкурентоспроможність банку і його клієнта;
- відповідності ідеї потребам, які існують у клієнтів банку, та можливостям самого банку;
- впливу, який може справити реалізація схеми фінансового інжинірингу, на активи та пасиви банку, його ліквідність та платоспроможність;
- економічної ефективності схеми фінансового інжинірингу як для банку, так і для інших учасників цієї схеми;
- перспективності використання схеми фінансового інжинірингу у майбутньому для інших клієнтів;
- впливу реалізації схеми фінансового інжинірингу на роботу окремих підрозділів банку;
- доцільності взяття банком на себе відповідних видів ризику, способам їх зменшення.

Розвиток фінансового інжинірингу зумовлений низкою факторів, які умовно можна поділити на дві групи: екзогенні, що діють ззовні відносно фірми, та ендогенні, що є внутрішніми відносно неї і які вона частково може контролювати.

До екзогенних факторів відносять, зокрема: мінливість ціни; загальну глобалізацію ринків; податкові асиметрії; досягнення науки і технології; досягнення економічної та фінансової теорії; зміни в регулятивному законодавстві; посилення конкуренції; зниження операційних витрат тощо.

Ендогенні фактори включають у себе такі, як потреби в ліквідності, несхильність акціонерів і менеджерів до ризику, розбіжності в інтересах власників і менеджерів, розрив між високим рівнем професіоналізму керуючих інвестиціями та поверхневим рівнем підготовки старшого персоналу.

ТЕМА 8

ОПЕРАЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

8.1. Економічні нормативи регулювання діяльності банків.

8.2. Визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями.

8.3. Сутність фінансової стійкості банку та способи її забезпечення. Ліквідність та платоспроможність банку. . Управління банківськими ризиками.

8.4. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності. Прибутковість банку: поняття та оцінка. Засоби підвищення прибутковості.

8.1. Економічні нормативи регулювання діяльності банків

Національний банк України регулює діяльність банків, установлюючи вимоги щодо мінімального розміру капіталу, нормативів капіталу, ризику, інвестування, розпорядження валютною позицією, обов'язкового резервування коштів банківською системою.

З метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності вводиться Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України 28.08.2001 № 368.

Національний банк України установлює порядок визначення регулятивного капіталу банку та такі економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

1) нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1),
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2),
- достатності основного капіталу (Н3);

2) нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність (Н4),
- поточна ліквідність (Н5),
- короткострокова ліквідність (Н6);

3) нормативи кредитного ризику:

- максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7),
- великих кредитних ризиків (Н8),
- максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9);

4) нормативи інвестування:

- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11). Установи – будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, що є юридичними особами (підприємства, організації, компанії, фірми, установи тощо).,
- загальної суми інвестування (Н12).

Базою для розрахунку економічних нормативів Н2, Н7, Н8, Н9 є регулятивний капітал банку.

Базою для розрахунку економічних нормативів Н11, Н12 є статутний капітал банку.

Регулятивний капітал банку

Порядок розрахунку регулятивного капіталу банку

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Регулятивний капітал банку – сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу.

Основний капітал (капітал 1-го рівня) складається з таких елементів:

- а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- б) додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- в) прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- г) **розкриті резерви** – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку:
 - емісійні різниці. **Емісійні різниці (емісійний дохід)** – сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав), над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) (під час їх первинного розміщення);
 - резервні фонди, що створюються згідно із законами України;
 - загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності;
 - інші фонди банку.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

- а) резерви під заборгованість за кредитними операціями (крім резервів за наданими банком фінансовими зобов'язаннями) та за операціями з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, яку віднесено до I (найвищої) категорії якості;
- б) результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;
- в) результат поточного та звітного року (прибуток);
- г) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);
- г) нерозподілений прибуток минулих років.

Субординований борг – це звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

- 120 мільйонів гривень – до 17 червня 2016 року;
- 300 мільйонів гривень – з 11 січня 2017 року;

400 мільйонів гривень – з 11 січня 2018 року;
 450 мільйонів гривень – з 11 січня 2019 року;
 500 мільйонів гривень – з 11 липня 2024 року.

Якщо на умовах субординованого боргу кошти залучені строком на п'ять років, то сума субординованого боргу враховується до капіталу банку зі щорічним зменшенням розміру цих коштів на 20 відсотків на кінець кожного року за таким графіком:

Строк до закінчення дії угоди (договору)	Сума, що враховується до капіталу
Від 5 до 4 років	100%
Від 4 до 3 років	80%
Від 3 до 2 років	60%
Від 2 до 1 року	40%
Менше 1 року	20%

Нормативи капіталу

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2)

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження:

- а) I група активів зі ступенем ризику 0 відсотків;
- б) II група активів із ступенем ризику 10 відсотків;
- в) III група активів зі ступенем ризику 20 відсотків;
- г) IV група активів зі ступенем ризику 35 відсотків;
- ґ) V група активів зі ступенем ризику 50 відсотків;
- д) VI група активів із ступенем ризику 100 відсотків.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше ніж 10 відсотків.

Норматив достатності основного капіталу (Н3)

Норматив достатності основного капіталу (Н3) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику.

Нормативне значення нормативу Н3 має бути не менше ніж 7 відсотків.

Набирає чинності з 01 січня 2019 року

Нормативи ліквідності

Вимоги до ліквідності банків

Банківська діяльність піддається **ризикові ліквідності** – ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (Н4)

Норматив миттєвої ліквідності (Н4) визначається як співвідношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань банку.

Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня.

До високоліквідних активів під час розрахунку нормативу миттєвої ліквідності включаються:

- готівкові кошти;
- кошти на кореспондентському рахунку банку в Національному банку та ін.

До поточних зобов'язань банку під час розрахунку нормативу миттєвої ліквідності включаються:

- кошти на кореспондентському рахунку Національного банку в банку;
- строкові кошти суб'єктів господарювання, фізичних осіб і небанківських фінансових установ, кінцевий строк погашення яких настав та ін.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше ніж 20 відсотків.

У разі наявності в банку розрахункових документів, що не виконані в строк з його вини, значення нормативу миттєвої ліквідності дорівнює нулю з часу виникнення цих зобов'язань.

Норматив поточної ліквідності (Н5)

Норматив поточної ліквідності (Н5) визначається як співвідношення активів з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) до зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно).

Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця.

Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менше ніж 40 відсотків.

У разі наявності в банку розрахункових документів, що не виконані в строк з його вини, значення нормативу поточної ліквідності дорівнює нулю з часу виникнення цих зобов'язань.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6)

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) визначається як співвідношення активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року.

Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року.

Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше ніж 60 відсотків.

Нормативи кредитного ризику

Банки зобов'язані мати ефективну політику та процедури своєчасного виявлення, розрахунку, оцінки, моніторингу, контролю та управління кредитним ризиком, у тому числі за операціями з пов'язаними з банком особами, а також великими ризиками щодо одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів, пов'язаних з банком осіб. Ці політика та процедури мають охоплювати весь цикл кредитування, який включає видачу кредиту, оцінку кредиту, а також здійснення управління кредитним та інвестиційним портфелем.

Банк зобов'язаний забезпечити здійснення належного контролю за операціями з пов'язаними з банком особами.

Банк визначає пов'язаних з банком осіб згідно зі статтею 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Пов'язаними з банком особами є:

- 1) контролери банку;
- 2) особи, які мають істотну участь у банку, та особи, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю у банку;
- 3) керівники банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів банку;
- 4) споріднені та афілійовані особи банку, у тому числі учасники банківської групи;
- 5) особи, які мають істотну участь у споріднених та афілійованих особах банку;
- 6) керівники юридичних осіб та керівники банків, які є спорідненими та афілійованими особами банку, керівник служби внутрішнього аудиту, керівники та члени комітетів цих осіб;
- 7) асоційовані особи фізичних осіб, зазначених у пунктах 1-6 цієї частини;
- 8) юридичні особи, в яких фізичні особи, зазначені в цій частині, є керівниками або власниками істотної участі;
- 9) будь-яка особа, через яку проводиться операція в інтересах осіб, зазначених у цій частині, та на яку здійснюють вплив під час проведення такої операції особи, зазначені в цій частині, через трудові, цивільні та інші відносини.

Рішення про надання банком кредиту, позики, гарантії чи поручительства пов'язаним з банком особам (крім банків) у сумі, що перевищує 1 відсоток від регулятивного капіталу банку (фізичній особі) або 3 відсотки від регулятивного капіталу банку (юридичній особі), має прийматися правлінням або радою банку шляхом таємного голосування більшістю у 2/3 голосів за присутності щонайменше половини членів цього органу без участі зацікавленої особи.

Банк має право надавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів та лімітів відкритої валютної позиції.

Під час розрахунку нормативів кредитного ризику два або більше контрагенти вважаються одним контрагентом (групою пов'язаних контрагентів) і такими, що несуть спільний економічний ризик, за наявності хоча б однієї з таких умов:

- а) один контрагент є власником істотної участі іншого (інших);
- б) два або більше контрагенти мають хоча б одного спільного власника істотної участі (незалежно від того, чи він є також клієнтом банку);
- в) контрагенти використовують кредитні кошти для проведення спільної діяльності таким чином, що джерело повернення кредиту є для них спільним. Наприклад: мобілізація позичальниками коштів для придбання будь-якого активу (підприємства або іншого об'єкта власності) або для передавання коштів у кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;
- г) два або більше контрагенти використовують кредитні кошти, що отримані від банку, для передавання в кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;
- г) контрагенти використовують кредитні кошти, що отримані від банку, для передавання в кредит/користування іншим контрагентам, яким також надано банком кредити. У цьому разі одним контрагентом вважаються усі контрагенти, що отримали кредити від банку;
- д) контрагенти, та/або учасники, та/або учасники учасників контрагентів є асоційованими компаніями/дочірніми компаніями/асоційованими особами стосовно один одного;
- е) контрагенти є асоційованими особами фізичної особи, зазначеної в пунктах 1 - 3, 5, 6 частини першої статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н7 не має перевищувати 25 відсотків.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8)

Норматив великих кредитних ризиків устанавлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до контрагента або групи пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком

щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб, становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків щодо контрагентів, груп пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Якщо норматив великих кредитних ризиків перевищує 8-кратний розмір регулятивного капіталу, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) автоматично підвищуються:

- якщо перевищення становить не більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) подвоюються,

- якщо перевищення більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) потроюються.

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9)

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) установлюється для обмеження ризику операцій з пов'язаними з банком особами, зменшення негативного впливу операцій з пов'язаними з банком особами на діяльність банку.

Норматив Н9 визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних з банком осіб, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н9 не має перевищувати 25 відсотків.

Нормативи інвестування

Вимоги щодо здійснення банками інвестицій

Національний банк здійснює контроль за придбанням банком корпоративних прав (акцій, паїв, часток) в обмін на кошти або майно з метою отримання доходу/прибутку або права на участь в управлінні юридичною особою, у тому числі за прямими інвестиціями (далі - інвестиції).

Прямі інвестиції банків – це внесення банками власних коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), емітовані такою юридичною особою.

Банк, регулятивний капітал якого відповідає вимогам пунктів 2.1, 2.2 глави 2 розділу II цієї Інструкції, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу, якщо:

- а) інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більше ніж 1 відсоток статутного капіталу банку;

- б) інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, що має ліцензію національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Національний банк з метою обмеження інвестиційного ризику, пов'язаного зі здійсненням банками інвестицій та операцій із цінними паперами, установлює такі нормативи інвестування: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), норматив загальної суми інвестування (Н12).

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15 відсотків.

Норматив загальної суми інвестування (Н12)

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із здійсненням банком інвестиційної діяльності.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н12 не має перевищувати 60 відсотків.

8.2. Визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями

Правління НБУ постановою № 351 від 30.06.2016 р. затвердило «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями».

Мета нового положення – забезпечити повну та своєчасну оцінку банками величини кредитного ризику, що сприятиме коректному розрахунку їх капіталу та, в кінцевому результаті, посилить фінансову стійкість банківського сектора.

Діагностичне обстеження найбільших 20 банків засвідчило, що банківські установи часто переоцінювали фінансову спроможність позичальників і зволікали з визнанням активів проблемними. Кредитні ризики банків мають визнаватися вчасно та у повному обсязі.

Документ запроваджує вдосконалені підходи до оцінки очікуваних втрат від кредитного ризику та ґрунтується на Базельських принципах банківського нагляду. Нове положення сумісне із стандартом МСФЗ 9 (Фінансові інструменти), який також вимагає оцінки очікуваних збитків за фінансовими інструментами.

Важливою особливістю нового положення є поєднання чітких деталізованих правил та загальних принципів оцінки кредитного ризику, що передбачає можливість використання обґрунтованого судження як банку, так і

регулятора. В результаті, банки не зможуть не визнавати низьку якість активів посилаючись на формальні правила.

Затвердження цього положення є черговим кроком Національного банку на шляху вдосконалення регулювання та нагляду за діяльністю банківського сектора України у відповідності з кращими підходами, що застосовуються у міжнародній практиці. Положення розроблялося більше року у співпраці з банківською спільнотою з залученням експертів МВФ, Світового банку, міжнародної компанії Oliver Wyman, USAID.

Кредитний ризик є одним з найбільш суттєвих ризиків банківської діяльності. Неадекватна оцінка банком рівня кредитного ризику може спричинити втрату капіталу та ліквідності, створюючи загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку.

Для розрахунку величини очікуваних збитків положенням передбачено застосування рекомендованої Базельським комітетом з банківського нагляду формули, яка використовує три компоненти: ймовірність дефолту боржника (PD – probability of default), рівень втрат в разі дефолту (LGD – loss given default) та борг за активом (EAD – exposure at default). Підходи, передбачені положенням, враховують висновки НБУ про практику оцінки банками кредитних ризиків, зроблені, у тому числі, за результатами діагностичного обстеження банків.

Положення також передбачає:

- застосування стандартизованих підходів до оцінки фінансового стану боржників банку (економетричної скорингової моделі – для боржників-юридичних осіб, переліку якісних та кількісних показників – для інших боржників);

- можливість оцінки кредитного ризику позичальника на основі характеристик групи компаній, з якою позичальник пов'язаний відносинами контролю або спільним економічним ризиком. Сьогодні кредитний ризик оцінюється виключно на індивідуальній основі для кожної компанії-позичальника. Фінансовий стан групи компаній може як покращити, так і погіршити оцінку кредитного ризику компанії-позичальника банку;

- інші фактори ідентифікації рівня кредитного ризику (зокрема, своєчасність виконання боржником своїх зобов'язань). Якщо спрацьовуватимуть ознаки високого кредитного ризику, категорія якості кредиту буде понижуватися, навіть якщо економетрична скорингова модель визначатиме кредит таким, що має високу якість;

- розширення групової (портфельної) оцінки активів та визначення основних критеріїв такої оцінки. Кредити суб'єктам господарювання та фізичним особам у сумі до 2 млн. грн. оцінюватимуться банками на портфельній основі;

- удосконалені вимоги до переліку забезпечення та умов його прийнятності. Зокрема, майнові права (окрім майнових прав на депозити) виключено із переліку застави, яка може враховуватися банками при визначенні розміру кредитного ризику.

Найбільш основні категорії Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями:

- втрати в разі дефолту (LGD) – компонент (коефіцієнт) розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає рівень втрат (збитків) унаслідок дефолту боржника/контрагента;

- експозиція під ризиком (EAD) – компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відповідає боргу за активом, який перебуває під ризиком дефолту боржника/контрагента;

- борг за активом – балансова вартість активу (основна заборгованість перед банком та нараховані доходи, визнані банком згідно з нормативно-правовим актом НБУ з бухгалтерського обліку, з урахуванням пасивних залишків (за наявності))/надане фінансове зобов'язання/нараховані доходи за операціями, за якими немає основної заборгованості без урахування суми сформованого резерву; уцінки за цінними паперами, що оцінюються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки; дисконту та/або премії.

- кредитний ризик (CR) – розмір очікуваних втрат (збитків) (EL) за активом унаслідок дефолту боржника/контрагента.

Банки, ґрунтуючись на новому Положенні НБУ, розроблятимуть внутрішні положення за кожним видом фінансових активів, групою фінансових активів, дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю банку та наданими фінансовими зобов'язаннями.

Аналіз поданої у Положенні інформації про визначення банками України розміру кредитного ризику за найосновнішими активними банківськими операціями – кредитними.

Під час визначення кредитного ризику за активами банки будуть дотримуватися певних принципів:

- 1) переваги сутності здійснюваних банком активних операцій над їх формою;

- 2) своєчасності та повноти виявлення кредитного ризику, базуючись на повній інформації про клієнта та його господарської діяльності;

- 3) адекватності оцінки розміру кредитного ризику, що враховує грошові потоки позичальника, підтвержені фінансовою та статистичною звітністю;

- 4) застосування банком різних способів зниження кредитного ризику;

- 5) урахування власного досвіду банку під час оцінки кредитного ризику шляхом застосування судження управлінського персоналу/колегіального органу банку.

Банк здійснюватиме розрахунок розміру кредитного ризику за активами на індивідуальній та груповій основі

У новому Положенні передбачено 10 класів боржника-юридичної особи (крім банку та бюджетної установи). Клас боржника-юридичної особи визначається на підставі його фінансового стану за допомогою інтегрального показника.

Під час розрахунку інтегрального показника до уваги беруть моделі, які залежать від виду економічної діяльності юридичної особи, визначеного на

підставі, наданого юридичною особою, розшифрування даних. Фінансові коефіцієнти для юридичних осіб-позичальників (великих, середніх та малих підприємств) і встановлення для них класу за інтегральним показником банківські установи обчислюють, використовуючи відповідні таблиці, подані у додатках Положення.

Клас позичальників-юридичних осіб залежатиме ще від таких основних факторів:

1) своєчасності сплати боргу боржником: борг прострочений від 31 до 60 днів – банк визначає клас не вище 5; від 61 до 90 днів – не вище 8; від 91 та більше днів – не вище 10;

2) належності боржника до групи юридичних осіб під спільним контролем/групи пов'язаних контрагентів;

3) ознак, що свідчитимуть про високий кредитний ризик боржника/контрагента;

4) вимоги щодо визнання/припинення визнання банком дефолту боржника/контрагента;

5) наявності в банку інформації щодо кредитної історії боржника.

У Положенні висвітлено додаткові, досить жорсткі, фактори для визначення класу позичальника, що дасть змогу обом сторонам відповідально ставитися до укладення кредитної угоди.

Банк під час визначення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника-фізичної особи/фізичної особи-підприємця, банку-боржника та боржника-бюджетної установи їхній фінансовий стан оцінюватиме за кількісними та якісними показниками платоспроможності та своєчасністю сплати боргу. Установлено п'ять класів фінансового стану цих позичальників, причому є специфічні вимоги до банків-боржників і до боржників-бюджетних установ.

Кредити суб'єктам господарювання та фізичним особам у сумі до 2 млн. грн. тепер оцінюватимуться банками на портфельній основі.

У Положенні удосконалено також вимоги до переліку забезпечення кредитних операцій та умов його прийнятності.

Впровадження нового положення практично унеможливить кредитування банками фінансово неспроможних підприємств та придбання цінних паперів неякісних емітентів, що було загальнопоширеною практикою у минулому.

Отже, зменшення проблемних кредитних портфельів вітчизняних банків залежить не тільки від ефективної організації їхньої кредитної діяльності, поточного та стратегічного регулювання кредитних ризиків, але й від грамотного застосування найновішої методики формування резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями

8.3. Сутність фінансової стійкості та способи її забезпечення. Ліквідність та платоспроможність банку. Управління банківськими ризиками

Для ведення операційної діяльності банківській установі потрібно не тільки мати грошові кошти, а й забезпечувати необхідне співвідношення між

групами активів і пасивів, тобто підтримувати оптимальний рівень ліквідності та платоспроможності. Результатом діяльності установи має бути прибуток як різниця між отриманими доходами та сплаченими видатками.

Кожне управлінське рішення має забезпечити певний надлишок, позитивне сальдо: між вкладеними та залученими коштами, між отриманими доходами та сплаченими видатками. Тому процес управління охоплює різні напрями діяльності банку на відповідному рівні. Так, *управління ліквідністю* – це створення надлишків ліквідних коштів для розрахункової та активної діяльності банку. *Управління активами і пасивами* спрямоване на досягнення необхідних пропорцій між групами активів і пасивів.

Банківській діяльності притаманні різноманітні ризики, зокрема ризики неповернення кредиту чи інвестиції, ризик знецінення вартості цінних паперів, валютний ризик, ризик неотримання прибутку. Усі види ризиків мають бути класифіковані та визначені кількісно. Між ризиками та прибутковістю існує тісний зв'язок. Як правило, чим вищий ризик, тим вищий і прибуток. Однак, якщо негативна подія відбудеться, то втрати банку будуть значними. Тому *управління прибутковістю* – це не тільки моніторинг складових банківських доходів та витрат, аналіз показників прибутковості, дотримання їх нормативних значень, а й орієнтир для таких складових процесу управління, як *управління активами та пасивами* й *управління кредитним та інвестиційним портфелями банку*.

Ще однією складовою процесу управління в банку є *управління власним капіталом*. Безперечно, акціонери насамперед зацікавлені в тому, щоб ринкова вартість акцій банку зростала.

Банківську установу слід вважати фінансово стійкою тоді, коли вона відповідає наступним критеріям: проводить виважену прибуткову діяльність (із наявними надлишками ліквідності та створеними у потрібному обсязі резервами), дотримується необхідних співвідношень між обсягами і строками залучених коштів та, відповідно, обсягами і строками вкладень, проводить активні операції відповідно до норм та вимог Національного банку України.

Комерційні банки повинні певну частку своїх залучених коштів зберігати як *обов'язкові резерви*. Обсяг обов'язкових резервів установлюється НБУ і визначається у відсотковому відношенні до суми залучених коштів у національній та іноземній валютах.

Проценти за залишками коштів обов'язкових резервів, що перебувають на кореспондентському рахунку банку в НБУ, не нараховуються.

НБУ встановлені такі норми обов'язкового резервування коштів банками:

- кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах на вимогу і кошти на поточних рахунках – 6,5;
- строкові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 3,0.

Головна мета формування комерційними банками обов'язкових резервів полягає в забезпеченні своєчасного здійснення платежів клієнтів та підтриманні необхідного рівня ліквідності банку.

Виконання банками вимог із резервування частки залучених коштів сприяє передусім стабільності на вітчизняному грошово-кредитному та валютному ринках.

Ліквідність та платоспроможність банку

Однією з узагальнених характеристик діяльності банку, що відображають рівень його надійності з погляду можливості вчасно виконувати всі взяті зобов'язання, є ліквідність. Банк повинен постійно управляти ліквідністю, підтримувати її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх узятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості і валюти платежів. З цією метою банк мусить постійно забезпечувати потрібне співвідношення між власними і залученими коштами, намагатися формувати надійні та дешеві кредитні ресурси, проводити виважену кредитну політику.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Ризик ліквідності – ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто неможливість за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат. Банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх зобов'язань.

Поняття ліквідності банку ширше, ніж поняття платоспроможності. Воно включає здатність банку виконувати не лише боргові й позабалансові зобов'язання, а й забезпечувати грошовими коштами своїх клієнтів. Іншими словами, ліквідність банку обов'язково передбачає платоспроможність, але, крім неї, ще й можливості вести окремі категорії активних операцій. Недостатній рівень ліквідності майже завжди є першою ознакою наявності в установі банку фінансових труднощів. У цій ситуації він, як правило, втрачає депозити, що зменшує його готівкові кошти та змушує реалізовувати найліквідніші активи.

Платоспроможність (solvency) – спроможність банку виконати законні вимоги кредиторів.

Платоспроможність банку характеризується рівнем забезпеченості фінансових зобов'язань банку власним капіталом. Коефіцієнт платоспроможності банку розраховується як відношення власного капіталу банку до активів, зважених на ризик.

Неплатоспроможність банку визначається як його неспроможність протягом одного місяця в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше третини суми, встановленої НБУ як мінімально необхідної.

Поняття платоспроможності, як і поняття ліквідності характеризують здатність банку виконувати свої фінансові зобов'язання. Відмінність полягає в

тому, що платоспроможність передбачає виконання зобов'язань за рахунок власного капіталу, тоді як ліквідність – повне виконання всіх зобов'язань банківської установи.

Для більшості банків потреба в ліквідних коштах виникає з таких причин:

- зняття коштів з депозитів;
- заявки на отримання нових кредитів від платоспроможних клієнтів;
- операційні витрати та сплата податків у процесі продажу банківських послуг;
- виплата дивідендів акціонерам.

Джерелами для покриття потреби в ліквідних коштах є:

- залучення депозитів;
- дохід від продажу недепозитних банківських послуг;
- погашення раніше наданих кредитів;
- продаж активів банку;
- залучення коштів на грошовому ринку.

Погіршення ліквідності банку виражається насамперед у втраті ним здатності надавати кредити своїм клієнтам, а також здійснювати деякі інші активні операції.

Баланс банку вважається ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації активів покривати строкові зобов'язання за пасивом. Банківські управлінці повинні дотримуватися правила: яким є пасив за строками, таким необхідно формувати й актив. Лише тоді забезпечується рівновага в балансі між сумою і строком вивільнення коштів за активом у грошовій формі і сумою та строком платежу за зобов'язаннями банку.

Величина вкладень банку в прибуткові активи визначається обсягом власних та залучених коштів банку. Однак уся ця сума не може бути використана для здійснення активних операцій. Управління банківською ліквідністю саме й полягає в установах обсягів і напрямів розподілу вільних ресурсів та величини джерел покриття дефіциту ресурсів, тому задоволення попиту на ліквідні кошти має бути для банків пріоритетним.

Кожна банківська установа обирає власну стратегію в *управлінні активами та пасивами* насамперед виходячи із поставлених завдань та існуючих для цього можливостей.

Існує кілька підходів до управління ліквідністю банків:

- управління ліквідністю через управління активами (забезпечення ліквідності за рахунок активів);
- управління пасивами (використання позичених ліквідних коштів для задоволення попиту на грошові кошти);
- управління активами і пасивами (збалансоване управління ліквідністю).

Стратегія управління ліквідністю через *управління активами*, як правило, використовується невеликими банками.

Цей метод ґрунтується на тому, що метою управління є підтримка рівня необхідної ліквідності. Це – головна мета, їй підпорядковуються інші.

Установа опікується більше рівнем надійності та стійкості своїх позицій, ніж завданням максимізації прибутку. Такий метод забезпечує сталий, прогнозований розвиток.

Процес управління переважно зосереджується на вдалому *управлінні пасивами*, їх обсягами та процентними ставками, рівню та коливанню яких приділяється основна увага.

Застосовуючи стратегію управління пасивами, банк певною мірою ризикує, бо, по-перше, процентні ставки на грошовому ринку мають тенденцію до змін, а по-друге, немає стовідсоткової гарантії, що банк буде в змозі у разі потреби в ліквідних коштах придбати їх за сприятливою ціною чи придбати взагалі.

Відповідно до *методу збалансованого управління ліквідністю* частина запланованого попиту на ліквідні кошти накопичується у вигляді високоліквідних цінних паперів і депозитів в інших банках, тоді як інші потреби в ліквідних коштах забезпечуються за рахунок попередніх угод, домовленостей про відкриття кредитних ліній з іншими банками-кореспондентами. Поточні потреби в ліквідних коштах покриваються за рахунок залучення короткострокових позик на грошовому ринку.

Управління банківськими ризиками

Поняття та мета процесу управління банківськими ризиками

Управління банківськими ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, оцінює їх величину, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також ураховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Мета управління банківськими ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів (власників); органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів; інших сторін.

Етапи процесу управління банківськими ризиками

Існує п'ять взаємопов'язаних етапів процесу управління банківськими ризиками:

- 1) ідентифікація (виявлення) ризику;
- 2) кількісна та якісна оцінка (вимірювання) ризику;
- 3) мінімізація ризиків;
- 4) контроль за ризиком;
- 5) моніторинг ризику.

Організаційна структура ризик-менеджменту банку

Діяльність з управління ризиками здійснюється через організаційну структуру. Організаційна структура підлягає періодичному уточненню та вдосконаленню, враховуючи зміни ситуації та середовища.

Процес ризик-менеджменту в банку повинен охоплювати всі його структурні рівні – від управлінського (спостережної ради та правління) до рівня, на якому безпосередньо приймаються та/або генеруються ризики.

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі функціональні та структурні підрозділи банку:

- *спостережна рада* – у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- *правління банку* – у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- *підрозділ із ризик-менеджменту* – у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісної та якісної оцінки, контролю та моніторингу ризиків. Підрозділ банку з ризик-менеджменту – це структурний підрозділ банку, у якому зосереджені функції управління ризиками конкретного банку;
- *бек-офіси* – у межах своїх функцій контролю за дотриманням установлених вимог;
- *фронт-офіси* – у межах своїх функцій прийняття банком ризиків згідно з установленими повноваженнями.

Виходячи з особливостей побудови організаційної структури НБУ рекомендує банкам:

- створювати на рівні вищих колегіальних органів банку окремі профільні комітети;
- залучати незалежних експертів та інших спеціалістів для побудови систем внутрішнього контролю та оцінювання їх адекватності;
- залежно від обраної організаційної структури банку, а також обсягу та рівня складності операцій виділяти підрозділи та проводити розподіл функцій між ними на рівні територіальних чи інших підрозділів (філій, відділень, департаментів, управлінь тощо).

8.4. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності. Прибутковість банку: поняття та оцінка. Засоби підвищення прибутковості

Фінансова звітність являє собою систему взаємопов'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Вона складається за допомогою підрахування, групування і спеціальної обробки даних поточного бухгалтерського обліку.

Складання фінансової звітності, як і ведення фінансового обліку, регулюється міжнародними стандартами та чинним законодавством України. Фінансова звітність ґрунтується на даних аналітичного й синтетичного обліку.

Важливою вимогою до фінансової та статистичної звітності є достовірність та реальність інформації, які забезпечуються документуванням банківських операцій, проведенням періодичних інвентаризацій, за допомогою яких контролюються та уточнюються наявність і вартість активів та пасивів банку, цінностей та операцій, що обліковуються на позабалансових рахунках.

Обов'язковою вимогою до фінансової та статистичної звітності є її порівнянність, можливість зіставлення показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів. Лише на цій основі можна зробити відповідні висновки про зміни у фінансовому стані банку, спрогнозувати тенденції розвитку банківських операцій.

До складу *фінансової звітності* включають бухгалтерський баланс, звіт про прибутки та збитки.

До *статистичної звітності* належить звітність про кредитні та депозитні операції в національній та іноземній валюті, процентні ставки, операції з цінними паперами та інші банківські операції.

Банківський баланс – це головний документ, у якому відображаються всі операції, що їх здійснює банківська установа протягом певного періоду. Він відбиває стан активів, пасивів та власного капіталу у грошовій формі на певну дату. Актив і пасив балансу поділяються на окремі статті. Кожна стаття характеризує окремий вид господарських засобів або джерел їх формування. Статті балансу групуються за економічним змістом і розміщуються згори донизу в міру зниження ліквідності (активні рахунки) і збільшення строків зобов'язань (пасивні рахунки).

Банки складають щоденні й місячні баланси. Щоденне складання балансу є особливістю бухгалтерського обліку в банках. Воно забезпечує щоденний і повний облік банківських операцій та контроль за наявністю грошових коштів і цінностей, які розміщені в банку.

Баланс містить лише залишки (сальдо) рахунків бухгалтерського обліку на певну дату, тому в банківській практиці його називають сальдовим. Крім сальдових та оборотно-сальдових балансів (місячний баланс з інформацією про обороти та вихідні залишки за балансовими та позабалансовими рахунками), комерційні банки складають місячний балансовий звіт. Він характеризує фінансовий стан банку, відбиває його активи, зобов'язання та власний капітал у грошовому виразі на певну дату. Усі суми в балансовому звіті розподіляються за ознаками резидентності та виду валюти.

Активи балансового звіту комерційного банку включають такі основні статті:

1. Валюта, монета і банківські метали.
2. Дорожні та інші чеки.
3. Кошти на кореспондентських рахунках у НБУ та в інших банках. 4
4. Депозити та кредити в банках.
5. Цінні папери в портфелі банку на продаж та інвестиції.
6. Кредити та фінансовий лізинг, надані клієнтам.
7. Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.
8. Нематеріальні активи.
9. Матеріальні активи.
10. Інші активи.

Пасиви в балансовому звіті відображені в таких статтях:

1. Кореспондентські рахунки НБУ та інших банків.
2. Депозити та кредити, отримані від інших банків.

3. Кредити, отримані від НБУ.
4. Строкові депозити клієнтів та кошти до запитання.
5. Інші зобов'язання.
6. Власний капітал.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відбиваються у кварталному звіті про фінансові результати (про прибутки та збитки). Інформація про доходи та витрати наводиться у двох колонках: перша деталізує доходи або витрати за звітний квартал поточного року нарастаючим підсумком, а друга – за відповідний період минулого року.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами та витратами, які групуються за їхнім економічним характером. Дохідні статті форми звітності розміщені у її лівій частині, а витратні – у правій. При цьому кожній групі доходів по горизонталі відповідає аналогічна група витрат. Це дає змогу оцінювати собівартість формування різних груп ресурсів і безпосередній чистий прибуток (збиток) від операцій. Доходи і витрати відбиваються в обліку в тому періоді, у якому були зроблені чи здійснені, незалежно від фактичного отримання чи сплати грошових коштів. Якщо очікується, що економічні вигоди виникатимуть протягом кількох звітних періодів і зв'язок з доходом може бути визначений попередньо, витрати відображаються у звіті про прибутки та збитки на підставі систематичних процедур часткового розподілу. У таких випадках витрати розглядаються як зношення або амортизація.

У загальному вигляді звіт про прибутки та збитки комерційного банку можна подати так:

Таблиця

Доходи	Витрати
Процентні доходи	Процентні витрати
Комісійні доходи	Комісійні витрати
Результат від торговельних операцій	
Інші банківські операційні доходи	Інші банківські операційні витрати
Інші небанківські операційні доходи	Інші небанківські операційні витрати
Зменшення резервів за заборгованістю	Відрахування в резерви
Непередбачені доходи	Непередбачені витрати
	Прибуток (збиток) до сплати податку
	Податок на прибуток
	Чистий прибуток (збиток)

Прибутковість банку: поняття та оцінка. Засоби підвищення прибутковості

Для підвищення фінансової стійкості банку велике значення має зростання його доходів, а отже, і прибутковості банку, що є одним із основних джерел поповнення власного капіталу банку. *Управління прибутковістю* – ще одна складова системи управління банком.

У світовій практиці спостерігається як постійне зростання банківських активів, так і рівня дохідності за ними. І хоча збільшується частка доходів,

отриманих у вигляді комісійної винагороди від надання банківських послуг, проценти, отримані від кредитних операцій банку, становлять основну частку банківських доходів. Ця тенденція властива й Україні. При цьому внаслідок слабого розвитку ринку банківських послуг банківські доходи формуються переважно у вигляді процентів за користування кредитними коштами, що були надані банком платоспроможним клієнтам.

Структура банківських доходів має такий вигляд:

Доходи від проведення активних операцій:

- доходи від кредитування;
- доходи від інвестиційних операцій.

Доходи від комісійних операцій:

- доходи від розрахунково-касового обслуговування;
- доходи від факторингових операцій;
- доходи від лізингових операцій;
- інші доходи від комісійних операцій.

Інші доходи.

Доходи від кредитування складаються з процентів за банківськими позиками, а також з облікових процентів, що отримуються при обліку векселів. Близько 70 % доходів банки отримують саме від надання позик.

Велике значення для зростання дохідності банків має інвестиційний портфель цінних паперів банку. Обсяги доходу з цього джерела залежать від розміру й структури інвестиційного портфеля, а також дохідності різних видів цінних паперів.

Основну масу доходу від комісійних операцій банки отримують у вигляді комісійної винагороди за розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів. Інші види комісійних доходів становлять незначну частку в загальному обсязі доходів, але такі операції, як факторингові, дедалі більше знаходять попит серед клієнтів банку та стають джерелом його додаткових доходів.

До інших видів доходу від комісійних операцій належать:

- комісія за надання гарантій та порук;
- плата за акцептні операції банку;
- плата за фінансування капітальних вкладень та інші інвестиційні послуги;
- комісійні за здійснення валютних операцій;
- комісійна винагорода за консалтинговими послугами.

Прибуток банку – це різниця між валовими доходами та валовими витратами банку.

Структура витрат банку.

Операційні витрати:

- сплачені проценти за залученими банком коштами;
- сплачена комісія;
- витрати на операції з цінними паперами;
- витрати на валютні операції;
- витрати на розрахунково-касове обслуговування;

- витрати на страхування майна, цінностей, ризику;
- інші операційні витрати.

Неопераційні витрати:

- витрати на утримання персоналу;
- витрати, пов'язані з експлуатацією основних фондів банку;
- інші витрати.

Сплачені проценти за залученими банком ресурсами складають найбільшу частку в загальній сумі його витрат. Ці витрати становлять більш як половину всіх операційних витрат.

Комісійні витрати – це витрати, які здійснює банк у процесі проведення своїх активних операцій і надання послуг клієнтам, а також витрати з ведення кореспондентських рахунків.

Витрати на валютні операції – це витрати, що пов'язані з обслуговуванням зовнішньоекономічної діяльності клієнтів банку, веденням їхніх валютних рахунків та переказуванням коштів у іноземній валюті.

Неопераційні витрати включають: заробітну плату працівників банку, витрати на утримання приміщень та устаткування тощо.

До складу інших витрат належать витрати, які непередбачені іншими статтями. Це судові витрати, сплачені банком штрафи тощо.

Найважливішими показниками прибутковості банку є такі:

- ROA – прибутковість банківських активів;
- ROE – прибутковість акціонерного капіталу банку;
- SPRED – різниця між середньозваженою процентною ставкою за активами та середньозваженою ставкою за пасивами:

ROA – показник, що характеризує відношення чистого прибутку банку після сплати податків до активів банку і показує, скільки чистого прибутку дає одиниця активів банку. Цей показник можна виразити такою формулою:

$$ROA = E/A,$$

де E – чистий прибуток банку;

A – активи банку.

ROA – показник ефективності роботи менеджерів банку, він показує, як вони справляються з завданням отримання чистого прибутку з активів банківської установи.

ROE – показник, що характеризує відношення чистого прибутку банку після сплати податків до акціонерного капіталу банку і виражається формулою:

$$ROE = E/K,$$

де E – чистий прибуток банку;

K – акціонерний капітал.

ROE – показник, що характеризує дохідність акціонерного капіталу банку та дорівнює розміру чистого прибутку, який отримуватимуть акціонери від інвестування свого капіталу.

SPRED – показник, що відображає, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гострою є конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установи банків.

Посилення конкуренції приводить до скорочення різниці між доходами за активами та витратами за пасивами. Цей показник визначається за формулою:

$SPRED = (\text{Процентні доходи} / \text{Дохідні активи}) - (\text{Процентні витрати} / \text{Пасиви, за якими сплачуються проценти}).$